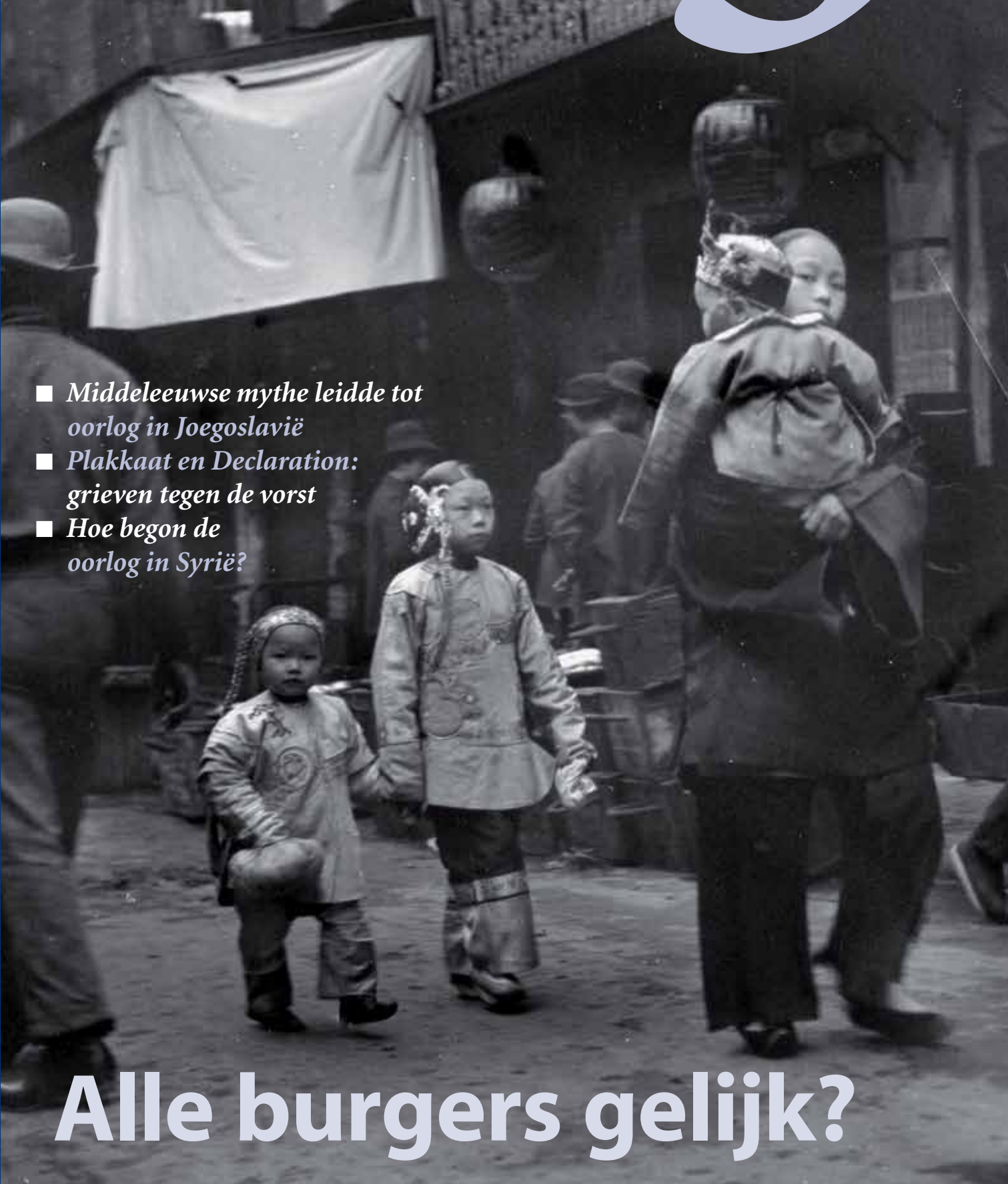

KLEIO5

Voor docenten geschiedenis en staatsinrichting

Uitgave van de VGN
Jaargang 58 | **SEPTEMBER 2017**

- *Middeleeuwse mythe leidde tot oorlog in Joegoslavië*
- *Plakkaat en Declaration: grieven tegen de vorst*
- *Hoe begon de oorlog in Syrië?*

Alle burgers gelijk?

Beste lezer,

In de vorige eeuw was je 'gearriveerd' wanneer je je opleiding had afgemaakt en je vaste contract op school had mogen ontvangen. Tegenwoordig word je geacht om mee te doen met het Life Long Learning-programma dat bedoeld is om up-to-date te blijven. Het geschiedenisonderwijs heeft vele veranderingen ondergaan: van de alwetende, orerende leraar tot de almachtige inspraak van de leerling, en alles wat daar tussenin zit.

Het geschiedenisonderwijs heeft vele veranderingen ondergaan: van de alwetende, orerende leraar tot de almachtige inspraak van de leerling, en alles wat daar tussenin zit.

In *Kleio* zullen we u ook dit schooljaar weer bijpraten over veranderingen in geschiedenisland en u tegelijkertijd allerlei nieuwe wetenswaardigheden vertellen op historisch gebied. Weinigen van u zullen het verhaal kennen van de Amerikaan van Chinese origine die na een reis naar het land van zijn voorouders de toegang tot zijn vaderland werd ontzegd. In deze *Kleio* leest u in het artikel van Siep Stuurman de achtergronden. Het verhaal kunt u gebruiken om het verleden te duiden en om parallellen met het heden te trekken.

Daarnaast staan er genoeg artikelen in deze *Kleio* die verdiepend zijn, zoals een artikel over de ingewikkelde constellatie van post-Napoleontisch Europa, recensies over boeken die u kunt gebruiken in de klas (zie: Lenin in de trein), een artikel over burgerschap van Jan Drentje. Met andere woorden: door middel van het lezen van *Kleio* doet u (onbewust?) mee aan Life Long Learning, en tegelijkertijd blijft u op de hoogte van veranderingen die plaatsvinden binnen ons vakgebied. Een mooie combinatie die ervoor zorgt dat u bij de tijd blijft. Veel le(e)splezier gewenst.

Vriendelijke groet,
Ben Vriesema

Cover: Chinezen in San Francisco.
Foto: Arnold Ghente, ca. 1900. Library of Congress.

Ben Vriesema is hoofdredacteur van Kleio.

22

4

18

KLEIO

- 4 Alle burgers gelijk?**
Burgerschap als inzet van conflicten
- 12 Burgerschap hoort bij geschiedenisonderwijs**
'Of wij hoog of laag springen, wij Nederlanders zijn allen burgerlijk'
- 18 Is blond het nieuwe bruin?**
Populistische momenten in de geschiedenis
- 22 De Nederlandse communist als zondebok**
Licht op Verplicht: De bestorming van Felix Meritis in 1956
- 26 De slag om Kosovo**
Middeleeuwse veldslag leidde tot het uiteenvallen van Joegoslavië
- 35 Kunstenaar in oorlogstijd**
E.H. Shepard, de tekenaar van Winnie-the-Pooh
- 40 Grieven over de vorst**
Overeenkomsten en verschillen tussen twee nationale geboorteaktes
- 44 'Je moet werken voor de vrede'**
Veelschrijver Adrian Goldsworthy over de Pax Romana
- 47 Na lente kwam winter**
Achtergronden van de Syrische burgeroorlog
- 50 Reactionair regeren tijdens de restauratie**
Licht op Verplicht: Congres van Verona
- 55 Hoe stimuleren we historisch denken?**
- 60 EUROCLIO na 25 jaar terug in Rusland**
- 63 Lokale bronnen op geschiedenislokaal.nl**
- 68 Laatste vmbo-examens oude stijl**

- 10 Jonathan Even-Zohar... en de geschiedenis**
- 17 Boeken**
- 30 Uitgelezen: Lenin in de trein**
- 38 Kunst kijken: De evolutie van de kruisiging**
- 58 International: Engeland**
- 62 Column: Ton van der Schans**
- 66 Recensies**
- 73 Column: Jelte Posthumus**
- 73 Colofon**
- 74 Kleiokrant**

Alle burgers gelijk?

*Burgerschap
als inzet van conflicten*

Chinezen, op de vlucht vanwege de Opiumoorlogen, kwamen in de negentiende eeuw naar Amerika in de hoop op een beter leven en economische vrijheid. Ze kwamen vanwege de Gold Rush en om te werken aan de transcontinentale spoorlijn. Mede hierdoor is Chinatown in San Francisco de grootste Chinese gemeenschap in de Verenigde Staten. Foto: Arnold Ghente, ca. 1900. Library of Congress.

Hoe kunnen we bij leerlingen interesse wekken voor burgerschap? Door in te zoomen op historische episodes waarin burgerschap de inzet wordt van conflicten. Vaak is de inzet van zulke conflicten de vraag aan wie het volwaardige burgerschap toekomt en wie ervan uitgesloten moeten worden.

Het vak geschiedenis laat zien dat de algemene burgerlijke gelijkheid die we heden ten dage vanzelfsprekend vinden een zeer recent verschijnsel is. De Verenigde Staten worden bijvoorbeeld in de regel als een democratie gezien, maar dat zijn ze pas sinds de burgerrechtwetten van 1964 en 1965. Pas toen, een eeuw na de afschaffing van de slavernij, kregen de zwarte Amerikanen het kiesrecht.

Nieuwkomers

Sinds de Franse en Amerikaanse revoluties aan het einde van de achttiende eeuw is de natiestaat het raamwerk waarin burgerschap zich ontwikkeld heeft. De nationale staten waren gebaseerd op het beginsel dat alle burgers voor de wet gelijk behoorden te zijn. Maar waren alle ingezetenen van een nationale staat ook volwaardige burgers? In de regel was dat niet zo. Op elk moment in de geschiedenis is er een elite van personen die ‘vanzelfsprekend’ burger zijn. In Europa en Amerika waren dat in de negentiende eeuw de witte, volwassen mannen met een zekere mate van welstand en status die zichzelf als beheerders van de staat en als ‘kern van de natie’ opwierpen. Wanneer nieuwkomers de politieke arena betraden – mannen uit de volksklassen, mensen met een andere huidskleur, immigranten, religieuze of etnische minderheden, vrouwen – konden de gezeten burgers uit drie benaderingen kiezen: integratie, assimilatie of uitsluiting. Integratie betekende dat men van de nieuwkomers eiste dat ze zich aan de wet hielden en een nuttige bijdrage aan de natie leverden, maar hen voor het overige accepteerde zoals ze waren. Assimilatie kwam neer op een politieke pedagogie die de nieuwkomers moest omsmeden tot mensen die zo veel mogelijk leken op de gezeten burgers. Uitsluiting betekende dat men de nieuwkomers accepteerde als inwoners en als arbeidskrachten, maar niet als medeburgers.¹

De pogingen van nieuwkomers om het burgerschap te verwerven laten zien wat burgerschap betekende voor zowel de nieuwkomers als de gezeten burgers. De erfenis van de verlichting en het revolutietijdvak hadden een politieke cultuur voortgebracht waarin gelijkheid het voordeel van de twijfel genoot. De vanzelfsprekendheid van de traditie was gebroken en voor ongelijkheid moesten voortaan steekhoudende argumenten worden aangevoerd.

In de negentiende en twintigste eeuw heeft het ideaal van de gelijkheid aan kracht gewonnen,

maar we moeten daarbij wel bedenken dat gelijkheid altijd een omstreden begrip bleef – dat is het vandaag de dag nog steeds. Wat iemand moest ‘zijn’ en ‘kunnen’ om burger te worden, was keer op keer de inzet van politieke en culturele conflicten. De culturele component is van grote betekenis omdat burgerschap niet alleen een politiek-juridische maar ook een culturele categorie is. Formele rechten kunnen van staatswege worden verleend, maar iemand is pas een echte burger wanneer hij door anderen als medeburger wordt gezien en behandeld.

Deugdzame burger

Tijdens de Franse Revolutie bleek al snel dat niet alle ingezetenen als volwaardige burgers werden beschouwd.² In het debat over de grondwet in 1790 werd er van meet af aan een onderscheid gemaakt tussen de *citoyen passif* en de *citoyen actif*. Alleen de actieve burgers hadden het stemrecht en het recht om openbare ambten te bekleden. De passieve burgers genoten civiele vrijheidsrechten, maar politieke macht kregen ze niet. Om actieve burger te zijn moest iemand een man zijn, een vaste woonplaats hebben en belasting betalen ter waarde van drie dagen arbeidsloon. Dat zou hebben geleid tot een electoraat dat zestig procent van de volwassen mannen omvatte. Dat was voor die tijd een hoog percentage.

‘Op elk moment in de geschiedenis is er een elite van personen die “vanzelfsprekend” burger zijn’

Vrouwen hebben tijdens de Franse Revolutie wel burgerrechten geëist, maar niet gekregen. In 1789 werden er meerdere petitieën aan de Nationale Vergadering gericht waarin burgerrechten voor vrouwen werden geëist. Een van de auteurs van zo’n petitie, Marie-Madeleine Jodin, verklaarde: ‘De liefde voor het land, voor de vrijheid en de roem bezielen onze sekse net zo goed als de uwe, mijne heren; wij behoren op deze aarde niet tot een andere soort dan U. Het denken heeft geen sekse net zo min als de deugd.’ Burgerrechten voor vrouwen zijn in de Assemblée Nationale wel bepleit, maar haalden nooit de agenda van een plenaire zitting. Dat had te maken met het beeld van de deugdzame burger dat de mannelijke revolutionairen voor ogen stond: economisch autonoom, gezinshoofd met een vaste verblijfplaats, en niet de speelbal van ‘particuliere’

Siep Stuurman is emeritus hoogleraar Ideeëngeschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

¹ Zie Siep Stuurman, ‘Integration, Assimilation and Exclusion in the Making of Modern Nations’, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 120 (2007), p. 446-459.

² Hierover uitvoeriger in Siep Stuurman, *The Invention of Humanity: Equality and Cultural Difference in World History* (Harvard University Press, 2017), hfdst. 7.

hartstochten. Vrouwen werden op die gronden uitgesloten van het volwaardige burgerschap. Vrouwen waren gelijkwaardig maar ook wezenlijk 'anders', meenden de meeste politici, vaak met een verwijzing naar Rousseau. Artikel 1 van de *Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger* (26 augustus 1789) stelt: 'De mensen worden vrij en gelijk in rechten geboren en blijven dat.' Door over het kiesrecht voor vrouwen te zwijgen transformeerde de overgrote meerderheid van de Nationale Vergadering het universele 'de mensen' ('*les hommes*') in het restrictieve 'de mannen' ('*les hommes*'). Hun stilte kortwiekte het verlichtingsuniversalisme zonder er in het openbaar afstand van te nemen.

Gevaar voor de natie

Dat over de vereisten voor het actieve burgerschap voor mannen ook geen eenstemmigheid bestond, bleek toen de kwestie van het burgerschap van de Joden in de Assemblée Nationale ter sprake kwam. Eind 1789 kwam aan het licht dat sommige steden nog steeds protestanten uitsloten van het actieve burgerschap. Graaf Stanislas de Clermont-Tonnerre diende daarop een motie in dat niemand op godsdienstige gronden van het actief burgerschap kon worden uitgesloten. Jean-François Reubell, de afgevaardigde van Colmar in de Elzas, de regio waar de meeste Franse Joden woonden, reageerde onmiddellijk met de vraag of dat betekende dat de Joden ook het actief burgerschap zouden verkrijgen. 'Jawel,' repliceerde

Clermont-Tonnerre, 'en ik stel er een eer in dat te bevestigen.' Daarop begon een verhit debat. De argumenten van de tegenstanders van emancipatie kwamen erop neer dat de Joden eigenlijk geen 'echte' Fransen waren: zij gingen niet om met hun christelijke burens, zij trouwden nooit buiten de eigen kring, zij spraken geen Frans maar Hebreeuws of Jiddisch, en hun verlangen om terug te keren naar Israël demonstreerde dat zij geen betrouwbare Franse patriotten waren. Ten slotte waren ze een gevaar voor de natie. In de Elzas bezaten ze volgens Reubell voor miljoenen ponden aan hypotheek. Geef ze ook nog politieke rechten, riep hij uit, en over tien jaar is de Elzas een Joodse kolonie.

De voorstanders van emancipatie betoogden dat trouwen in eigen kring normaal was: katholieken en protestanten deden dat ook. Joodse mannen die aan alle criteria voor het burgerschap voldeden, moesten niet worden uitgesloten alleen maar omdat ze Joden waren. Er moest niet met twee maten worden gemeten.

De voorstanders vonden echter ook dat de Joden blijk gaven van vele ondeugden en achterlijke denkbeelden, maar zij weten de Joodse 'degeneratie' aan een duizendjarige christelijke onderdrukking. Aan het burgerschap kenden zij een pedagogische opdracht toe. Als volwaardige leden van de nieuwe Franse natie zouden de Joden 'heropgevoed' worden tot verlichte burgers. Een protestantse afgevaardigde sprak de verwachting uit dat de geëmancipeerde Joden 'onze zeden en gewoonten' zouden overnemen. Een andere afgevaardigde stelde voor om de rabbi's te vervangen door synagogendirecteuren die moesten worden opgeleid in staatsscholen. Joodse kinderen moesten naar Franse openbare scholen. Uiteindelijk duurde het nog bijna twee jaar tot de Joodse emancipatie door de Assemblée gevoteerd werd. Clermont-Tonnerre vatte de strekking van deze verlichte emancipatie samen in een formule die veel later, onder de Derde Republiek, nog vaak geciteerd zou worden: 'We moeten alles weigeren aan de Joden als volk ('*nation*'), en alles toekennen aan de Joden als individuen. (...) Er kan geen gemeenschap van niet-burgers in de staat bestaan, en geen natie binnen de natie.'

Dit is een assimilationistisch begrip van burgerschap. De Joden werden opgenomen in de nationale gemeenschap op voorwaarde dat zij wat minder 'Joods' zouden worden. In de debatten over het Joodse burgerschap kozen de tegenstanders voor uitsluiting terwijl de voorstanders assimilatie bepleitten. Veel Franse Joden opteeden voor een mix van integratie en assimilatie, bijvoorbeeld door hun kinderen naar Franse staatsscholen te sturen maar ze in eigen kring ook lessen over Joodse cultuur en godsdienst te geven. In hun ogen was radicale assimilatie een vorm van uitsluiting.

Na het ondertekenen van de *Civil Rights Act* van 1964, waarmee zwarte Amerikanen stemrecht kregen, hield president Lyndon B. Johnson een toespraak voor het Amerikaanse volk via de televisie. In de zaal zaten onder anderen Robert Kennedy, J. Edgar Hoover en Martin Luther King.

Wit verklaard

De Verenigde Staten ontstonden als een immigratiemaatschappij.³ Behalve de *Native Americans* was iedereen migrant of stamde af van migranten. De vrijwillige migranten waren aanvankelijk meest Europeanen; de onvrijwillige migranten waren Afrikaanse slaven. De slaven waren geen burgers, sociaal noch politiek, maar door hun productieve bijdrage en hun sociale interactie met witte mannen en vrouwen maakten zij wel een integraal deel uit van de Amerikaanse maatschappij. De 'indianen' stonden daarentegen buiten de nieuwe samenleving. De Europese kolonisten hadden hun arbeid niet nodig, maar aasden op hun grond. De gedragslijn van de Amerikaanse *settlers* en de Amerikaanse staat jegens de *Native Americans* kwam neer op een langzame genocide.

Wie konden er nu volwaardige burgers van de nieuwe Amerikaanse republiek worden? Tot aan de Burgeroorlog feitelijk alleen witte Europeanen. Daarna verkregen de voormalige slaven het burgerrecht, maar Amerika bleef een gesegregeerde maatschappij en de zuidelijke staten slaagden er weldra in de rechten van de zwarte Amerikanen tot een dode letter te maken. Na 1880 veranderde het patroon van de immigratie drastisch. De nieuwe migranten kwamen uit Midden-, Oost- en Zuid-Europa, en – in Californië – uit China en Japan. De Chinese en Japanse arbeiders werden, in tegenstelling tot de Ieren, niet 'wit verklaard'. Zij konden dus geen Amerikaanse burgers worden, omdat naturalisatie alleen openstond voor 'free white persons'.

Er kwamen inderdaad steeds meer beperkingen. Vanaf 1882 werd de Chinese immigratie voor tien jaar stopgezet (verlengd in 1892 en permanent gemaakt in 1902). De immigratiewet van 1917 creëerde een 'zone van uitsluiting' waaruit geen migranten meer zouden worden toegelaten. Dit omvatte 'Arabia', Afghanistan, Birma, India, Thailand, Indochina, de Maleisische Staten, Indonesië, Aziatisch Rusland en Polynesië. Er bestond al een bilaterale overeenkomst met Japan over beperking van de Japanse immigratie. In het algemeen werden 'Aziaten' gedefinieerd als 'niet-wit' en dus niet gekwalificeerd voor het burgerschap.

In 1868, drie jaar na het einde van de Burgeroorlog, werd het Veertiende Amendement op de Grondwet aangenomen. Toen werd voor het eerst een algemene, niet rasgebonden regel geformuleerd over het Amerikaanse burgerschap: 'All persons born or naturalized in the United States, and subject to the jurisdiction thereof, are citizens of the United States and of the state wherein they reside.' Hiermee werd het *ius soli* de grondslag van het Amerikaanse burgerschap. In het Vijftiende Amendement (1870) werd discriminatie op grond van 'ras' of 'kleur' verboden.

Portret van graaf Stanislas de Clermont-Tonnerre door Adolf Wertmüller, 1781.

Het Veertiende Amendement was aangenomen om het burgerrecht van de slaven en hun nakomelingen te garanderen, maar in de tekst komen de woorden *slave* en *black* niet voor. De universele taal van het amendement maakte dus ruimte voor een bredere interpretatie. Een rechtszaak aangespannen door een zoon van Chinese immigranten, die zelf in Amerika geboren was, gaf uiteindelijk de doorslag.

Gedetineerd

Wong Kim Ark werd in 1873 geboren in San Francisco. In 1890 keerden zijn ouders terug naar China.⁴ Wong, die werkte als kok in een restaurant, bezocht hen in datzelfde jaar en kwam in juli terug in San Francisco waar hij zonder problemen de douane passeerde. Vier jaar later ging hij weer naar China, maar toen hij terugkwam in 1895 werd hij niet toegelaten. Op bevel van de havenautoriteiten werd hij gedetineerd op het schip waarmee hij was binnengelopen. De *immigration officer* in San Francisco meende dat de zinsnede 'and subject to the jurisdiction thereof' in het Veertiende Amendement niet van toepassing was op Wong omdat zijn ouders onderdanen van de Chinese keizer waren en hijzelf derhalve ook. Hij baseerde zich op de in het volkenrecht gangbare regel dat de kinderen van personen die tijdelijk in een ander land verbleven het onderdaan- of ►

³ Zie Aristide R. Zolberg, *A Nation by Design: Immigration Policy in the Fashioning of America* (Harvard University Press, 2006).

⁴ Over de Chinese gemeenschap in Californië, zie Maxine Hong Kingston, *China Men* (London: Picador Books, 1981).

Wong Kim Ark ging op visite bij zijn ouders in China en kon vervolgens de VS niet meer in. Foto van een immigratiedocument uit 1904.

burgerschap van hun ouders behielden. Het volkenrecht volgde dus de regel van het *ius sanguinis* ('bloedrecht') terwijl het Veertiende Amendement het *ius soli* vooropstelde. Hoo Lung Suey, een vriend van Wong Kim Ark, gesteund door de Chinese gemeenschap in San Francisco en vertegenwoordigd door het advocatenkantoor Naphthaly, Friedenreich en Ackerman, tekende beroep aan tegen de beslissing van de *immigration officer* bij het District Court van Noord-Californië. De advocaten van Wong Kim Ark constateerden dat de ouders van Wong, lang voor zijn geboorte en tot aan 1890, woonachtig waren op het adres 751 Sacramento Street in San Francisco en 'were not engaged in any diplomatic or official capacity under the Emperor of China, but were engaged only in the prosecution of business'. Zij waren dus geen tijdelijke ingezetenen ('sojourners'). De advocaten voerden voorts aan dat Wong al die tijd onderworpen was geweest aan het gezag en de wetten van de Verenigde Staten en was aangeslagen voor de belasting en ook anderszins was behandeld als burger.⁵

Het District Court volgde de redenering van de advocaten, stelde Wong Kim Ark in het gelijk en gelastte zijn invrijheidstelling. Tegen dit vonnis tekende het openbaar ministerie beroep aan en zo belandde de zaak op de rol van het Supreme Court in Washington. De advocaat-generaal vatte het probleem als volgt samen: 'Wong Kim Ark... departed for China on a temporary visit, with the intention of returning, and did return in the year 1890, and was permitted to enter the United States on the sole ground that he was a native-born citizen of the United States. He again departed for China in 1894 upon a temporary visit, and upon returning thereto in August, 1895, was refused permission to land, on the ground that he is not a citizen of the United States. The question presented by the record, therefore, is whether a person born within the United States of parents

the subjects of a foreign power is a citizen of the United States.'⁶

In 1898 wees het Supreme Court vonnis. Het stemde in met de interpretatie van het Veertiende Amendement door het District Court van Noord-Californië. De argumentatie van het vonnis berustte op vier pijlers: 1) Het Amerikaanse burgerschap moest gezien worden als de rechtsopvolger van het begrip 'onderdaan' in de Engelse *common law*, die op het *ius soli* gebaseerd was, inclusief de onderschikking aan de feitelijke rechtsmacht van de vorst. 2) De opstellers van het Veertiende Amendement hadden de manifeste bedoeling om een einde te maken aan uitsluiting op grond van ras of huidskleur. Zij hadden met zoveel woorden bevestigd dat de kinderen van 'Mongoolse' migranten hetzelfde recht genoten als alle anderen. 3) De Amerikaanse rechtspraak was er altijd van uitgegaan dat de kinderen van immigranten automatisch het Amerikaanse burgerschap verkregen. De volkenrechtelijke regel dat de kinderen van 'tijdelijke ingezetenen' – vergelijkbaar met de categorie die in onze tijd met de term 'expats' wordt aangeduid – was in dit geval dus niet van toepassing, en zou bovendien het burgerschap van de nakomelingen van Europese immigranten op losse schroeven zetten. 4) De *Chinese Exclusion Acts* waren gewone wetten en hun uitlegging was derhalve ondergeschikt aan het Veertiende Amendement.

Trump en Wong

Dit vonnis was van grote betekenis. Het bevestigde de brede interpretatie van het Veertiende Amendement als het handvest van het Amerikaanse burgerschapsrecht en geldt tot op dag van vandaag. Het is goed denkbaar dat president

⁵ Zie *US Supreme Court Transcript of Record U.S. v. Wong Kim Ark* (Series *The Making of Modern Law*: s.l. s.d.), i, p. 6-7.

⁶ *Ibidem*, ii, 1.

⁷ Zie Ira Berlin, *The Making of African America: The Four Great Migrations* (London: Viking, 2010).

Trump in aanvaring met dit vonnis zal komen in zijn campagne tegen de zogenaamde Mexicaanse *anchor babies*, kinderen geboren in de Verenigde Staten, maar van wie de moeder geen Amerikaans staatsburger is. Op Trumpiaanse websites zijn al laatdunkende commentaren geplaatst over de uitspraak van het Supreme Court in de zaak Wong Kim Ark.

Het vonnis van 1898 was van betekenis voor alle kinderen van migranten. Dat betekende echter niet dat Aziaten en Afrikanen voortaan vrijelijk Amerika binnen konden komen. De *Johnson-Reed Act* van 1924 beperkte de immigratie door middel van een quotasysteem, teneinde de raciale samenstelling van de Amerikaanse bevolking in de toekomst constant te houden. In 1929 werden de eerste quota vastgesteld: 109.000 voor de drie landen van de 'oude immigratie' (het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Duitsland), 18.000 voor de rest van Noordwest-Europa en ongeveer 20.000 voor Oost- en Zuid-Europa en Europees Rusland. De expliciet racistische grondslag van de quota bleef bestaan tot 1952 toen de rasbarrière voor het burgerschap werd afgeschaft. Maar het quantum voor Noordwest-Europa werd gehandhaafd op vijftientig procent van alle immigratie, wat de facto neerkwam op 'witheid' als belangrijkste criterium. De quota werden afschaft in 1965, als onderdeel van de *civil rights*-wetgeving onder president Johnson. Daarna kwamen nieuwe immigranten uit Azië en Afrika naar Amerika, onder wie de vader van Barack Obama.⁷ De strijd voor hun volwaardige acceptatie door de witte meerderheid is echter nog steeds gaande. De recente pogingen van rechtse Republikeinen, waaronder Donald Trump, om te 'bewijzen' dat Obama geen echte Amerikaanse burger is, zijn een symptoom

van de collectieve psychologie van een groot deel van de witte Amerikaanse gemeenschap.

Kleine verhalen

Het geschiedenisonderwijs kan bijdragen aan een beter begrip van burgerschap door de blik te richten op conflicten over de grenzen van burgerschap. Dat kunnen beroemde voorbeelden zijn, zoals de Joodse emancipatie in de Franse en Bataafse Revoluties of het optreden van Martin Luther King in Amerika. Maar we kunnen ook voorbeelden gebruiken die minder in het oog lopen, zoals het juridische gevecht van Wong Kim Ark tegen zijn dreigende uitzetting uit de Verenigde Staten.

'We moeten niet vergeten dat er zonder al die "kleine verhalen" over gewone mensen helemaal geen "groot verhaal" zou zijn'

In zo'n geval kunnen documenten zoals het vonnis van het Supreme Court en de daarbij aangevoerde bewijsstukken gebruikt worden in combinatie met de levensgeschiedenis van Wong Kim Ark, om te laten zien wat burgerschap voor één persoon betekende en welk licht dat werpt op het grote verhaal over democratie, (on)gelijkheid en burgerschap in de Amerikaanse geschiedenis. Het is voor leerlingen interessant om te ontdekken hoe het 'grote' verhaal van burgerschap en natievorming een rol speelt in de levensverhalen van heel gewone mensen. En omgekeerd, want we moeten niet vergeten dat er zonder al die 'kleine verhalen' over gewone mensen helemaal geen 'groot verhaal' zou zijn. ■

Native Americans van het Columbia Plateau, 1908. Foto: Benjamin A. Gifford.

Jonathan Even-Zohar

Jonathan Even-Zohar is directeur van EUROCLIO, de Europese vereniging van geschiedenisdocenten. In die functie zet hij zich in voor geschiedenisonderwijs dat over de grenzen kijkt.

Ben Vriesema
is hoofdredacteur
van Kleio.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Geschiedenis heeft absoluut nut. Het 'consumeren' van geschiedenis kan voor iedereen van waarde zijn, omdat het een zekere nederigheid teweegbrengt over onze plaats in het heden. Daarnaast denk ik dat geschiedenis een sturende werking kan hebben op onze eigen ambities in het heden.

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

Ik denk dat het essentieel is dat er een breed kenniskader gevormd wordt waarbij er gekeken wordt naar de wereld als geheel. Bij het vak geschiedenis lijkt de gemeenschappelijkheid van de menselijke geschiedenis op de achtergrond te zijn geraakt door onze – cultureel en politiek ingegeven – behoefte geschiedenis een vak te laten zijn over identiteit. Het komen en

gaan van rivierbeschavingen, de culturele interacties op de verschillende continenten en doorbraken en innovaties zouden naar mijn mening een goed kenniskader kunnen zijn – een soort 'wereld-geschiedenis'. Daarnaast vind ik het belangrijk dat geschiedenisonderwijs leerlingen moet uitleggen hoe moeilijk het voor historici – en de samenleving – is daadwerkelijk te bepalen wat er gebeurd is. Dus werken met bronnen, argumenteren, standpunten innemen en weer nieuwe vragen leren stellen.

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

De film Viking. De film is niet alleen bijzonder geestig – iets wat zeker niet los te zien is van de mate waarin er seks en geweld te zien is – maar wat echt indruk maakte, is dat hij geproduceerd is vanuit een behoefte de Vikingen een eigen, integraal verhaal te geven.

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

Ik interesseer me veel voor het beeld dat mensen in het verleden hadden van geschiedenis. Hoe is dit veranderd door de komst van massaal onderwijs in de negentiende en twintigste eeuw? En hoe vaak is dat beeld wel niet hervormd in het Westen? Maar ook: wat kan er gezegd worden over historisch bewustzijn in het verleden als factor om beter de standplaatsgebondenheid van actoren in het verleden te bepalen?

Welke historische studie of welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

Peter Turchins War and Peace and War – Rise and Fall of Empires maakte veel indruk, omdat het probeert een logica te vinden in het gedrag van grote groepen mensen. Het geweld waar de mensheid zichzelf aan heeft blootgesteld gedurende de geschiedenis lijkt in het werk van Turchin (die voortbouwt op Ibn Khaldun) te berusten op een soort zichzelf corrigerend mechanisme waarbij een kleinere, in principe slechter uitgeruste groep vanuit een sterkere solidariteit en cohesie een grotere en sociaal verdeelde groep weet uit te schakelen. Daarnaast noem ik Shlomo Sands The Invention of the Jewish People. Erg provocerend, maar ook erg gedegen.

Wat is voor u een belangrijke lieu de mémoire?

De bergen in de Balkan. Ik heb het privilege er met enige regelmaat overheen te vliegen en te werken met historici en docenten geschiedenis uit alle landen. Als ik over die bergen vlieg, en ik zie de verschillende hoofdsteden in de vlakten tussen die hoge bergen liggen, dan beschouw ik die bergen soms als het symbool van de permanente uitdaging waar volkeren in deze gebieden van oudsher mee te maken hebben gehad: handelsroutes en samenwerking, tegenover specifiekere identiteiten en onnodig bloedvergieten.

De fontein van Ahmet III voor het Topkapı-paleis in Istanbul is een overblijfsel uit de Ottomaanse periode.

Welke historische periode spreekt u het meest aan?

Met name de 'onzichtbare' perioden spreken me aan: de Vikingen, de kruistochten, het Ottomaanse Rijk, et cetera. Ik bezoek graag ruïnes, of lees over landen die niet meer bestaan. Eigenlijk een heel romantische benadering van geschiedenis.

Wat is uw dierbaarste bezit dat ook historische waarde heeft?

Ik heb een schoenendoos met onuitgezochte foto's en documenten die van mijn oma geweest zijn. Zij is geboren in Vilnius in de jaren twintig van de vorige eeuw en emigreerde naar Palestina in 1938. Helaas was ze al dementerende tegen de tijd dat ik geschiedenis ging studeren. In deze doos zitten onder andere foto's van haar ouders, maar ook haar identiteitskaart van Palestina, met daarop RACE: JEWISH. Zo kan ik reflecteren op mijn eigen bestaan als een resultaat van de twintigste eeuw.

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen uit uw jeugd?

Op mijn negende kwam ik naar Nederland – ik woonde voorheen in Israël. In Nederland kwam ik terecht op een volkse basisschool in Scheveningen. In Israël had ik les gehad over het Joodse volk – een 'canonesque' vertoning met achtereenvolgens de verhalen van de Schepping, Adam, Eva, Kaïn, Abel, David, et cetera. Ik weet nog dat ik in Nederland een schoolboek van groep 6 bekeek waarin het leek

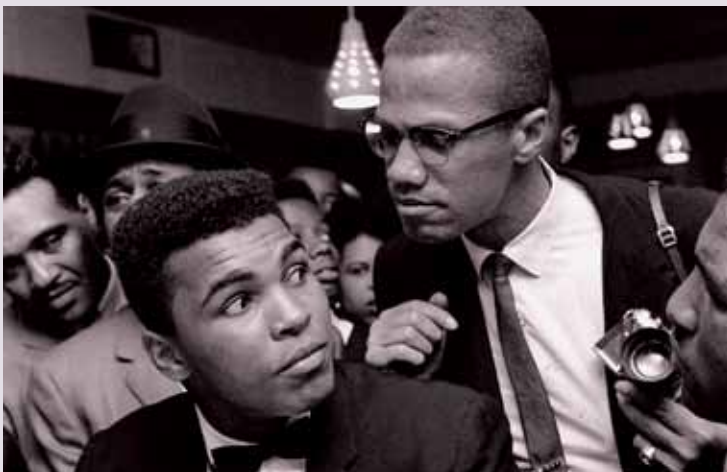
alsof er ooit een tijd was waarin alles schoon en mooi was (de oudheid), gevolgd door een tijd met modder en viezigheid (de middeleeuwen) en daarna weer een tijd met stevige gebouwen en kleur. Pas later op de middelbare school kreeg ik interesse in het vak geschiedenis. Uiteraard door inspirerende docenten, maar ook omdat het het eerste vak was waar ik zowaar goede cijfers voor haalde! Wat me toen het meeste aansprak was het Israëlisch-Palestijns conflict.

Denkt u dat 49 kenmerkende aspecten nut hebben voor het geschiedenisonderwijs?

Ik vind het erg jammer dat het een eurocentrische vertelling is die de geschiedenis in een koker stopt waarbij de wereld er alleen toe doet als er een verband is met (West-)Europeanen. Als het aan mij lag, zou ik zoeken naar een aantal essentiële keerpunten in de geschiedenis van de mensheid (vuur, landbouw, fossiele brandstoffen, communicatie-technologie) en docenten vrijlaten daar uitwerkingen van te maken die bovenal leerlingen helpen het heden beter te begrijpen.

Welke historische persoon spreekt u het meest aan?

Toen ik de autobiografie van Malcolm X las, was ik erg gegrepen door de manier waarop een individu in eerste instantie onrechtvaardigheid ervaart, vervolgens radicaliseert in een poging er iets aan te doen, om tot slot het nut in te zien van overleg en conversatie. Heel eerlijk gezegd was het ook de verfilming met Denzel Washington in de rol van Malcolm X die zo'n indruk maakte. Het spreekt mij aan omdat ik ook vanuit een zeker ideaal werk.

Wat is de meest recente 'historische sensatie' die u heeft gehad?

In het 9/11 Memorial Museum is een rare tentoonstelling gemaakt. We waren er een aantal jaar geleden. Het is een soort hyperchronologische aanpak die van seconde tot seconde vertelt wat er die ochtend gebeurd is. Het gaat daarentegen heel weinig in op de context en zoekt geen verklaring anders dan dat er een plot was. Ik was er dan ook weinig door geraakt. Dit veranderde dicht bij de uitgang waar een groot stuk staal te zien was, van ongeveer drie bij drie meter. Dit was, naar schatting van forensische experts, een samensmelting van twintig à vijftig verdiepingen. Op dat moment verviel zowel mijn vrouw als ik in volledige stilte, en werd de hele tentoonstelling min of meer overbodig.

'De gemeenschappelijkheid van de menselijke geschiedenis lijkt op de achtergrond te zijn geraakt door onze – cultureel en politiek ingegeven – behoefte geschiedenis een vak te laten zijn over identiteit'

Hoe vindt u dat geschiedenis- onderwijs en staatsinrichting aan een middelbare school moet worden gedoceerd?

Ik vind dat er heel veel ruimte moet zijn voor docenten om met hun leerlingen te praten over het heden, en van daaruit het verleden te benaderen. Tegelijkertijd brengen alle leerlingen hun eigen ontstaans-geschiedenis mee. Zoals het tv-programma Verborgen Verleden dat doet met 'bekende Nederlanders', zo zou je eigenlijk alle leerlingen willen helpen een kijkje te nemen in hun eigen verleden. Daarmee kun je bijdragen aan hun eigen welzijn en dus dat van de klas, en uiteindelijk de samenleving. ■

Boven: De entree van het 9/11 Memorial Museum in New York. Links: Malcolm X maakt een grapje tegen zijn vriend Muhammed Ali, New York, 1964.

‘Of wij hoog of laag springen, wij Nederlanders zijn allen burgerlijk’

Burgerschap hoort bij geschiedenisonderwijs

Dit artikel is een bewerking van de bijdrage van Jan Drentje op het VGN-congres over burgerschapsonderwijs op 10 maart dit jaar. Het ochtendprogramma vond plaats in de oude zaal van de Tweede Kamer, bij uitstek een plaats van herinnering. De plek waar Thorbecke als minister en als Kamerlid nieuwe spelregels voor de representatieve democratie – destijds nog met censuskiesrecht – heeft willen introduceren en normeren. De voormalige balzaal van stadhouder Willem V werd de plaats van openbare discussie en publieke verantwoording.

Een college van Thorbecke en opvolger Fruin over de grondwet is heel lang het uitgangspunt geweest voor het element staatsinrichting in het geschiedenisonderwijs. Portret van Thorbecke door Johan Heinrich Neuman, 1852. Rijksmuseum Amsterdam.

Leerlingen vinden staatsinrichting vaak een saai onderdeel van de geschiedenislessen. Ten onrechte, want door middel van lessen over staatsinrichting kun je leerlingen laten zien hoe bestuur en nationale geschiedenis met elkaar verbonden zijn. Leerlingen zullen het belang van kennis over staatsinrichting begrijpen wanneer het goed wordt ingebed in een historische context. Aan de hand van prachtige teksten uit het verleden bijvoorbeeld.

Thorbecke was zich sterk bewust van het feit dat politiek en bestuur in de negentiende eeuw niet meer alleen een zaak van oligarchische elites konden zijn, maar moesten worden ingebed in een vormgeving van staatsburgerschap. Een van de kernteksten uit onze politieke geschiedenis is Thorbeckes essay *Over het hedendaagse staatsburgerschap* (1844).¹ Dat essay begint met de zin: 'Men kenmerkt politisch onze eeuw wanneer men haar de staatsburgerlijke eeuw noemt.' Opvallend in dit essay is de sociologisch-democratische invalshoek die de invloed laat zien van Tocquevilles *De la Démocratie en Amérique* (1835-1840). Ook in het verslag van de Grondwetscommissie van 1848 stelde Thorbecke het staatsburgerschap centraal: 'De grondwet heeft staatsburgerschap, de eerste drijfveer van onze eeuw, zooveel zij kon laten slapen. Om hartstogt te mijden, brak zij de ziel. De burgerij had tot hiertoe het besef dat zij mederegeerde niet. Zonder dit besef evenwel rust de staat niet op nationale kracht en zonder hoog ontwikkelde nationale kracht wordt heden te dage geen Staat bewaard.'² Politiek en bestuur kunnen in de moderniteit dus niet zonder een worteling in de natie, zonder betrokkenheid en instemming van de burgers. Prachtige teksten zijn dit, die hertaald heel goed bruikbaar zijn in het onderwijs. Van die teksten hebben we er meer.

Inspiratiebron

Coos Huijsen en Geerten Waling brachten in opdracht van Elsevier *De geboortepapieren van Nederland* uit, een hertaalde versie van de Unie van Utrecht, de apologie van Willem van Oranje en het Plakkaat van Verlatinghe.³ In zijn inleiding bij deze uitgave wijst James Kennedy erop dat deze teksten niet alleen van belang waren voor de manier waarop machtsvorming in de Republiek tot stand zou komen, voor het zelfbeeld van Nederlanders, maar dat zij ook inspiratiebron zijn geweest voor vele anderen buiten de Republiek. 'Als wij niets meer weten van deze teksten betekent dit niet alleen dat wij ons afsluiten voor een nationale geschiedenis die de politieke contouren van dit land heeft gevormd, maar ook voor hedendaagse kwesties die alleen kunnen worden begrepen in hun historische context,' aldus Kennedy.⁴ Hedendaagse kwesties rond vrijheid van

meningsuiting en godsdienst, pluriformiteit, gezag en medezeggenschap, vrijheid en tolerantie, centraal en decentraal bestuur. Ons schoolvak heet niet voor niets geschiedenis én staatsinrichting, en wortelt als wetenschappelijk vakgebied in belangrijke mate in de negentiende eeuw.

Mores van het volk

In die door de geschiedenis geobsedeerde negentiende eeuw, stond ook geschiedenis van de staatsinrichting sterk in de belangstelling. Niet alleen vanwege de specifieke juridische kenmerken daarvan, maar ook omdat aard en karakter van die staatsinstellingen in verband werden gebracht met '*les moeurs et l'esprit des nations*', zoals Voltaire het uitdrukte. Staatsinrichting hangt altijd samen met de zeden en gewoonten van een volk. Ook Montesquieu legde in zijn *De l'Esprit des Lois* (1748) nadrukkelijk het verband tussen *les lois et les moeurs*. De mores van een volk. In de jaren dertig van de negentiende eeuw begon Thorbecke in Leiden zijn beroemde grondwetscollege. Als *privatissimum* in het schuurtje achter zijn huis – de opmaat voor de publicatie van *De Aanteekening op de grondwet* (1839). Dat college

'Politiek en bestuur kunnen in de moderniteit dus niet zonder een worteling in de natie, zonder betrokkenheid en instemming van de burgers'

was het sluitstuk van een diachroon overzicht van de geschiedenis van onze staatsinstellingen vanaf de late middeleeuwen, waarin dus – zoals negentiende-eeuwse denkers vonden – ook de specifieke nationale cultuur tot uitdrukking kwam. Hoe werd het centrale gezag vormgegeven, wat was de relatie heerser versus onderdanen, de relatie tot de godsdienst, hoe waren de vrijheden georganiseerd? En hoe hing de ontwikkeling van de staatsinrichting samen met de algemene geschiedenis? Wat zegt dit over een land en volk? Thorbeckes oud-student en eigenlijke opvolger in Leiden Robert Fruin heeft dit college voortgezet in het college van de Nederlandse staatsinstellingen, waarin Fruin vooral de ontwikkeling van de liberaal-monarchale eenheidsstaat als uitgangspunt nam. Dit college is in 1901 door ►

Jan Drentje is historicus en rector van het Deltion Sprint Lyceum in Zwolle. Hij is ook onderzoeker politieke geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.

¹ Opgenomen in J.R. Thorbecke, *Historische schetsen* ('s-Gravenhage 1860).

² G.J. Hooykaas (ed.), *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, deel V (Den Haag 1996), 518.

³ Coos Huijsen, Geerten Waling (red.), *De geboortepapieren van Nederland* (Amsterdam 2014).

⁴ Idem, 9-10.

Engelse spotprent door Isaac Cruikshank, 1 april 1795. Hij tekende acht dikke Hollandse patriotten, met als boodschap: dat wordt niks met die lui.

Colenbrander uitgegeven en is heel lang het uitgangspunt geweest voor het element staatsinrichting in het geschiedenisonderwijs.⁵ Die traditie is voortgezet in de rechtenfaculteit met het bekende *Handboek van het Nederlandse staatsrecht* (2014) van Van der Pot, dat nog steeds herdrukt en bewerkt wordt.⁶ Het element van staatsinrichting is weliswaar niet helemaal verdwenen uit het geschiedenisonderwijs, en met de invoering van het nieuwe curriculum weer enigszins versterkt, maar het onderwerp is sterk versnipperd geraakt. Hierdoor draagt ons onderwijs te weinig bij aan een actualiserend historisch besef van wat er in ons soort bestuursvorm allemaal op het spel staat en in het verleden op het spel heeft gestaan. Juist het onderdeel staatsinrichting moet laten zien hoe bestuur en nationale geschiedenis met elkaar verweven zijn.

Vrees voor spruitjeslucht

Lange tijd heeft er een zekere vrees voor nationale geschiedenis bestaan, zowel bij academici als bij geschiedenisleraren. Dit was een begrijpelijke reactie op verzuilde nationalistische geschiedbeelden. Ook tijdgebrek speelt vaak een rol, er moet immers al zo veel behandeld worden. Bij de verlamdende discussie over de canon van de geschiedenis van Nederland zagen we dit opnieuw. Zodra de geschiedenis van Nederland centraal wordt gesteld, zijn sommigen benauwd voor spruitjeslucht. Of bang dat de leerlingen te weinig leren over de wereldgeschiedenis. Maar iedere geschiedenisdocent weet hoezeer alle episodes van de nationale geschiedenis ingebed zijn in de algemene Europese geschiedenis. Thorbecke was bijvoorbeeld schatplichtig aan de Duitse idealistische filosofie, het Franse doctrinaire liberalisme en zijn grondwetsherziening zou zonder de Europese revolutiegolf in het Europa van 1848 geen kans hebben gemaakt. Heel jammer was het dat de discussie bij de canon van de Nederlandse geschiedenis vooral ging over de vorm van de

canon, met alle nadelen van dien en daardoor te weinig over het verhaal over de Nederlandse geschiedenis dat we graag met jongeren willen delen. Waar het toch om begonnen was. Het doel hiervan is niet een neonationalistisch wij-gevoel te creëren, maar gewoon bij te dragen aan bestaansverheldering: in wat voor land leven we eigenlijk? Verhalen die duidelijk maken welke waarden ten grondslag liggen aan het fenomeen van de democratische rechtsstaat zoals die hier historisch – in de Europese context – is gegroeid. Met verwaarlozing van de eigen geschiedenis lopen we bovendien het risico dat de politiek het schoolvak in ons turbulente tijdsgewricht minder relevant gaat vinden. Gelukkig is het idee om geschiedenis te reduceren tot een van de kenmerkende aspecten van algemene maatschappelijke thema's, zoals voorgesteld in *Onderwijs2032*, voorlopig afgewend. Maar bij de politieke discussie over burgerschap wordt vooral gedacht aan het introduceren van een nieuw vak of aan maatschappijleer. Niet aan ons vak. Dat is niet alleen jammer, maar ook een gemiste kans. Burgerschap in zijn verschillende hoedanigheden is een integraal onderdeel van het onderdeel staatsinrichting. Staatsinrichting veronderstelt steeds de relatie tot burgers. Geschiedenis van de staatsinrichting legt altijd de spanningen bloot die in de samenleving hebben bestaan. Spanningen die samenhangen met religie, sociale ongelijkheid, machtsverschillen, verhoudingen tussen de seksen, verschillende regio's en bevolkingsgroepen. Zonder historische dimensie wordt burgerschapsonderwijs bovendien al snel een soort (staats-) moralisme. Daar houden leerlingen meestal niet zo van. Volgens de onderwijsinspectie moet burgerschapsonderwijs de minimale spelregels van de democratische rechtsstaat aanleren: vrijheid van meningsuiting, gelijkwaardigheid van mensen, begrip, verdraagzaamheid, afwijzen van onverdraagzaamheid en afwijzen van discriminatie.⁷ Daar is niets op tegen, maar pas als die regels ingebed worden in de historische context wordt duidelijk wat er echt op het spel heeft gestaan en waarom wij zo veel waarde hechten aan die regels. Via concrete verhalen uit het verleden kunnen leerlingen zicht krijgen op abstracte principes die daarachter schuilgaan, zoals Arie Wilschut het formuleert.⁸ De afgelopen jaren is bijvoorbeeld prachtig nieuw onderzoek gedaan naar de doorwerking van republikeins burgerlijke tradities in zowel de patriottentijd als in de Bataafs-Franse tijd, waarin geëxperimenteerd is met vrijwel alle mogelijke bestuursvormen. In de geschiedenis van onze grondwetten vanaf 1798 drukt zich de wordingsgeschiedenis uit van de moderne democratische rechtsstaat waarin we nog steeds leven en die we waardevol vinden. Een kader dat een rijke emancipatiegeschiedenis van verschillende groepen burgers mogelijk maakte.

⁵ R. Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*, postuum uitgegeven door H.T. Colenbrander ('s-Gravenhage, 1901); 2e bijgewerkte druk 1922, opnieuw uitgegeven met een inleiding door I. Schöffer ('s-Gravenhage 1980).

⁶ H.H. van der Pot, *Handboek van het Nederlandse staatsrecht*, 16e druk (Deventer 2014).

⁷ <https://tinyurl.com/n25q3r9>.

⁸ <https://tinyurl.com/kwd2okg>.

Waardevol geschiedenisonderwijs

Onderwijs in de geschiedenis daarvan drukt altijd de waarden uit die hieraan ten grondslag liggen. De band tussen geschiedenis en waarde-toekenning is intiem. In geschiedfilosofie heeft het narrativisme laten zien dat we bij het vertellen van een verhaal niet ontkomen aan manieren van structureren en dus aan het toekennen van waarden.

Een voorbeeld. Als we vertellen dat in 1848 de macht van koning sterk afnam ten opzichte van de rechten van het parlement dan betreuren we dat in de les geschiedenis doorgaans niet (meer). We leggen uit dat dit past in de democratische ontwikkeling sinds de late achttiende eeuw. Bij een culturele doorwerking van het gelijkheidsbeginsel. Bij het proces van schaalvergroting waarbij persoonlijke machtsconcentratie ook steeds minder effectief werd als gevolg van de toenomen maatschappelijke complexiteit. Waarom houden we tot op heden toch vast aan de monarchie, zodanig zelfs dat velen zijn vergeten dat we oorspronkelijk een republiek waren? Dan vertellen we bijvoorbeeld het verhaal van God, Nederland en Oranje, zoals dat voor protestanten lange tijd van waarde is geweest en voor sommigen nog is. Over de bijzondere band met Oranje die centraal staat in ons volkslied – een prachtige historische bron die we niet per se staand hoeven te zingen, maar wel moeten kennen. En waarom we in onze cultuur van die tekst doorgaans maar een paar regels onthouden. Waarom we kunnen lachen om Willy bij *LuckyTV* en tegelijkertijd op Koningsdag het koninklijk paar hartelijk toejuichen. Kiezen we als geschiedenisleraren daarmee voor behoud van de monarchie in de toekomst? Nee natuurlijk. Niet alleen de geschiedwetenschap is een discussie zonder eind. Ook de toekomst van de monarchie is dat. Wat we willen bereiken is bestaansverheldering: besef van waarden die tot uitdrukking komen in onze geschiedenis, die ruimte biedt voor discussie in het heden.

Informele politieke cultuur

Veel van de waarden die ten grondslag liggen aan de democratische rechtsstaat zijn overigens niet specifiek Nederlands. Ze passen in algemeen westerse patronen, zoals bijvoorbeeld verwoord in het werk van politieke filosofen als Rawls en Habermas.⁹ In de verkiezingscampagnes van dit jaar is door veel politieke partijen nadruk gelegd op Nederlandse normen en waarden. Opvallend in al die omschrijvingen van 'de Nederlandse identiteit' is echter dat die kenmerken nauwelijks specifiek voor Nederland zijn. Vergelijkbare lijstjes worden ook in bijvoorbeeld Frankrijk en Duitsland gehanteerd. Het zijn veelal waarden die behoren tot de democratische rechtsstaten.¹⁰ Juist door de stof in te bedden in de westerse ontwikkeling van democratische rechtsstaten kan het eigene van de Nederlandse politieke cultuur worden getoond. Een voorbeeld: op 11 maart werd in Den Haag een nieuw standbeeld van Thorbecke onthuld. Dit gebeurde in een bijzonder informele setting. Burgemeester Jozias van Aartsen arriveerde met vrouw en zonen op de fiets. Premier Rutte kwam zonder zichtbare beveiliging aankuieren. Nadien nuttigden de hoogwaardigheidsbekleders een kom erwtensoep in het belendende café. Dit tafereel heeft parallellen met waarnemingen uit de zestiende-zeventiende eeuw waarin buitenlanders zich verbaasden over de informele omgang, het gebrek aan decorum van bestuurders. Maar deze idylle is broos: als Wilders de onthulling had willen bijwonen, dan had de bijeenkomst er heel anders uitgezien. Het verhoogde risico van politieke moord is inmiddels ook onderdeel van onze geschiedenis. Vaak wordt invoering van het onderdeel staatsinrichting en burgerschap bepleit met het oog op problemen in de multiculturele samenleving. Een van de doelen die de overheid nastreeft met burgerschapsonderwijs is het bevorderen van sociale cohesie. Alsof het gebrek aan sociale cohesie, gebrek aan kennis van de eigen geschiedenis en staatsinrichting een Marokkanenprobleem ►

⁹ J. Rawls, *A Theory of Justice* (Harvard 1971); Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns* (Frankfurt 1981), twee delen.

¹⁰ Bijvoorbeeld: <https://tinyurl.com/lp5rkef>.

De onthulling van het Thorbecke-monument in februari 2017 in Den Haag, met links premier Rutte, rechts burgemeester Jozias van Aartsen en in het midden een na-zaat van Thorbecke. Foto: Richard Mulder.

zou zijn (bij wijze van spreken dan). Burger-schapsonderwijs zou moeten bijdragen aan een gemeenschappelijke Nederlandse identiteit. Tegenwoordig organiseren we voor nieuwkomers inburgeringscursussen en -examens. Een aantal jaar geleden was ik getuige van de uitreiking van inburgeringsdiploma's op het stadhuis in Zwolle. Ter opluistering hiervan werd door een gezelschap uit Drenthe de klompendans uitgevoerd. Ik werd hier treurig van. Mijn buurvrouw zit op salsa, mijn zus doet yoga, mijn vierentachtjarige moeder is vegetariër en bestelt als het uitkomt een afhaalpizza en een van mijn vrienden organiseert op het Friese platteland zweethutrituelen van de indianenstam de Sioux, en zelf is hij een volbloed Brabander. Maar de inburgeraar krijgt te horen dat we vlees en aardappelen met jus eten. Met het karikaturale identiteitsbegrip dat ten grondslag ligt aan dit soort vormen van inburgering doen we onszelf, onze geschiedenis en de nieuwkomers tekort.

Burgerlijk zijn we allemaal

Als het gaat om de samenhang tussen geschiedenis, staatsinrichting en burgerschap zal de Nederlandse cultuur al snel als relatief vrij, tolerant en als burgerlijk worden gekenschetst. In de woorden van Johan Huizinga: 'De eenheid van het Nederlandsche volk is bovenal gelegen in zijn burgerlijk karakter. Of wij hoog of laag springen, wij Nederlanders zijn allen burgerlijk, van den notaris tot den dichter en van den baron tot den proletariër.'¹¹

Wie heeft die ervaring niet: dwalend door het Louvre langs eindeloze rijen weelderige portretten van koningen en kardinalen, kom je tot rust in een paar zaaltjes met Hollandse meesters die de ogenschijnlijke eenvoud van het burgerlijke leven verbeelden. Nog steeds is Nederland een van de meest egalitaire burgerlijke samenlevingen in de wereld. Maar onproblematisch is het

identiteitsbegrip ook bij Huizinga niet. Hij wijst op de verschillende geschiedenis en dus identiteitsbeleving van de noorderlingen en de zuidelijke wingewesten. Tegenstellingen die tot de dag van vandaag een rol spelen. Eenheid was in ons land altijd eenheid in verscheidenheid. En het bij voorkeur zoeken naar pragmatische oplossingen om met al die verschillen om te gaan. Burgerlijkheid verbindt Huizinga met een zeker gebrek aan pathos, onder andere in het politieke leven. Sinds het optreden en de moord op Fortuyn moeten

'Eenheid was in ons land altijd eenheid in verscheidenheid'

we dit toch nuanceren. Burgerlijk is verder niet per definitie hetzelfde als het normaal doen van Mark Rutte. 'Doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg' is weliswaar een gangbare Nederlandse uitdrukking, maar het maaiveld heeft heel veel Nederlanders, in het bijzonder de culturele elite, juist niet geïnspireerd. Hoe boeiend het nadenken over identiteit ook is, in het kader van geschiedenis en staatsinrichting zou ik eerder de waarden centraal willen stellen die in identiteitsbeelden tot uitdrukking komen. Waarden kun je delen vanuit verschillende beelden over wie wij willen zijn.

Nieuw curriculum

Een volgend kabinet zal de verplichte rekentoets eindelijk onderbrengen waar die thuishoort: bij wiskunde en in de onderbouw. Kennis van de Nederlandse geschiedenis zoals die verbonden is met staatsinrichting en staatsburgerschap hoort in ieder geval, net als rekenen, een verplicht onderdeel te zijn van de basisvorming geschiedenis. Dat kan niet zonder een zwaardere studielast. De opgave is een curriculum te ontwikkelen dat verbonden is met de kernwaarden van de democratische rechtsstaat zoals die in Nederland historisch gegroeid is. Die de context is voor onze *civil society*. Een leergang die een gemeenschappelijk referentiekader kan bieden voor het met jongeren in de klas nadenken over waarden en identiteit. Natuurlijk kan een wetenschappelijke adviescommissie worden ingesteld en moet het SLO worden ingeschakeld. Maar voorkomen moet worden dat we als beroepsgroep zelf vooral het nakijken hebben bij producten van toetsmatrijzen die de onze niet zijn. In het algemeen zou ik ervoor willen pleiten de VGN een regierol te geven bij de ontwikkeling van het geschiedeniscurriculum en de daarmee verbonden vormen van examinering. Te vaak is onderwijsvernieuwing in ons land een spel van ministerie, SLO en adviescommissies. Alles voor de leraren, maar te vaak zonder hen. Dat is de dood in de pot voor ons actieve staatsburger- én ons actieve leraarschap. ■

'In het Louvre kom je tot rust in een paar zaaltjes met Hollandse meesters die de ogenschijnlijke eenvoud van het burgerlijke leven verbeelden.' *De Hollandse huisvrouw*, schilderij uit 1650 door Gerrit Dou. Louvre, Parijs.

**De nieuwe grachtengordel.
De realisatie van het
Algemeen Uitbreidingsplan
van Amsterdam**

Marinke Steenhuis (red.)

Na de Tweede Wereldoorlog is Amsterdam uitgebreid met 50.000 nieuwe woningen. Hoe dit is gerealiseerd wordt met veel foto's verduidelijkt.

Thoth | € 49,90

**In de ban van een beter
verleden. Het Nederlandse
fascisme 1923-1945**

Willem Huberts

Meer dan zestig politieke partijen en partijtjes worden in dit bewerkte proefschrift onderzocht. Waarom voelden veel Nederlanders zich aangetrokken tot het fascisme? Huberts ontdekte dat het Nederlands fascisme afweek van het Europese.

Vantilt | € 24,95

**Lust en liefde in
Versailles. Hoe maîtresses
het aanzien van
Frankrijk bepaalden**

*Michel Vergé-Franceschi en
Anna Moretti*

'Het kleine Sodom' werd Versailles ook wel genoemd. Lodewijk XV kon er al zijn lusten botvieren, iets waar zijn opvolger minder toe in staat was. En het aantal maîtresses dat het paleis bezocht was niet te tellen.

Athenaeum | € 19,99

**De verovering van de
Rockies. Hoe haar geografie
de rol van de Verenigde
Staten in de wereld bepaalt**

Robert D. Kaplan

De geografie van Amerika heeft zijn landsaard bepaald en tevens de politieke idealen van het land duidelijk gemaakt. De *manifest destiny* die zichtbaar wordt in de natuur.

Spectrum | € 22,50

**De Vesuvius in vlammen.
Brieven aan Tacitus
Geneeskunde. Een selectie
uit de Naturalis Historia
Mijn landhuizen. Brieven
over Romeinse villa's**

Plinius

Drie handzame boekjes van Plinius die een schitterend beeld geven van het leven in het Romeinse Rijk. Goed als bron te gebruiken.

Athenaeum - Polak & Van Genneep | € 10,00

Onder redactie van
Ben Vriesema.

**De Gouden Eeuw van
Rome. Van de volmaakte
Traianus tot Commodus
de gladiator**

Anton van Hooff

Volgens Van Hooff was de Gouden Eeuw niet ten tijde van Augustus, maar in de tweede eeuw na onze jaartelling. Op welke wijze 'goede' keizers hebben bijgedragen aan Romes Gouden Eeuw wordt op een zeer leesbare en heldere wijze onderbouwd.

Ambo | Anthos | € 19,99

**Keerpunten van de
Russische Revolutie**

Tony Brenton (red.)

Van de moord op Stolypin tot de aanslag op Lenin wordt in veertien hoofdstukken de transformatie beschreven van boeren-Rusland naar de communistische Sovjet-Unie. De hoofdstukken zijn stuk voor stuk geschreven door gerenommeerde historici.

Omniboek | € 27,50

Schorschuiden

Annie Proulx

Een boeiende roman over twee houtkappers uit de zeventiende eeuw van wie de levens uiteenlopen. Een prachtig tijdsbeeld.

De Geus | € 24,99

**Overvloed en onbehagen.
De Nederlandse cultuur in
de Gouden eeuw**

Simon Schama

Het standaardwerk is opnieuw uitgegeven. En hoe! Schitterende uitgave, duur, maar elke cent waard. Dit boek zou in het lokaal van iedere geschiedenisdocent moeten staan.

Atlas Contact | € 75,00

Moskouse Nachten.

**Hoe een man en zijn piano de Koude
Oorlog veranderden**

Nigel Cliff

Zeer boeiend boek over een Amerikaanse pianist die een concours wint in de Sovjet-Unie terwijl dat eigenlijk niet kan omdat een (communistische) Rus de winnaar zou moeten zijn – met alle gevolgen van dien.

Spectrum | € 25,00 ■

Is blond het nieuwe bruin?

Populistische momenten in de geschiedenis

De populisten zijn in opmars. Grote vraag is hoe wij deze opmars moeten duiden. Zijn we getuige van de opkomst van het fascisme in Europa en de Verenigde Staten? Is 2017 het nieuwe 1933? Is blond het nieuwe bruin? Is het populisme slechts een bedreiging of biedt het ook kansen? Een duik in het verleden kan, zoals vaker, nieuw licht op een misschien wel eeuwenoud fenomeen werpen.

Matthijs Wieldraaijer
is redacteur van Kleio.

1 Hans Wansink, *De populistische revolutie* (Amsterdam 2017); Jan-Werner Müller, *Wat is populisme?* (Amsterdam 2016); Paul Lucardie en Gerrit Voerman, *Populisten in de polder* (Amsterdam 2012).

Marine Le Pen tijdens een verkiezingsbijeenkomst op 26 maart 2017. Tijdens de presidentsverkiezingen in mei kreeg ze 34 procent van de kiezers achter zich. 10,6 miljoen mensen stemden op haar, een record voor het Front National. Foto: Jérémy-Günther-Heinz Jähnck.

‘**E**r waart een spook rond in Europa en de wereld, het spook van het populisme.’ Niet geheel toevallig beginnen meerdere overzichtswerken over het populisme zo hun verhaal.¹ Het populisme in Europa is aan een gestage opmars begonnen. Marine Le Pen heeft dan wel de Franse presidentsverkiezingen verloren, het mag beslist opvallend genoemd worden dat een kandidaat van het Front National de eerste ronde overleeft. En Mark Rutte mag beweren dat hij het ‘foute populisme’ heeft gestuit, het is de vraag of het populisme op zijn retour is.

Harde uitspraken

Aan populisten en populistische partijen in Europa is vooralsnog geen gebrek. Hun stijl, hun standpunten en hun blijvende aanwezigheid in het publieke debat zorgen voor ongerustheid onder een groot deel van de bevolking. Populisten doen harde uitspraken over thema's als immigratie, integratie en islam. Het debat over deze onderwerpen is reeds enkele jaren volledig gepolariseerd. Voor de een is de islam een groot gevaar en moeten vluchtelingen die in gammele bootjes de oversteek willen wagen om asiel in Europa aan te vragen blijven waar ze nu zijn – Turkije, Syrië, Libanon. Alleen op deze manier kan de ‘islamisering’ van Europa en Nederland gestopt worden, zo is de gedachte. De ander hoort de laarzen alweer stampen en waarschuwt voor uitsluiting, xenofobie, racisme en de opkomst van het nieuwe

fascisme. Regelmatig wordt onze huidige tijd vergeleken met de jaren dertig van de twintigste eeuw. Geert Wilders zou de nieuwe Adolf Hitler zijn, blond het nieuwe bruin. De vraag is echter: helpt ons een vergelijking met de jaren dertig het populisme beter te begrijpen? Om deze vraag te kunnen beantwoorden is het raadzaam terug te gaan in de tijd.

Niet nieuw

Het populisme is geen nieuw fenomeen. Maar voordat we een aantal populistische momenten uitlichten, is het raadzaam populisme nauwkeurig te definiëren. Het is wetenschappers niet gelukt om volledige overeenstemming te bereiken over een definitie van een zo ongrijpbare beweging als het populisme. Toch is er grote mate van consensus over het volgende. Om van populisme te kunnen spreken zouden in elk geval deze drie elementen aanwezig moeten zijn: volk, volkssoevereiniteit en elite. Het volk wordt door populistten vaak als een eenheid voorgesteld. Ook wordt het volk omschreven als goed, hardwerkend, zuiver en beschikkend over ‘gezond verstand’. Populisten zijn van mening dat er naar dit volk moet worden geluisterd. Elke populistische beweging baseert zich op de volkssoevereiniteit. Wat het volk wil moet wet zijn. Vandaar dat populistten vaak voorstander zijn van referenda. De volkswil is moreel juist en biedt de oplossing van alle problemen. Als er maar naar het volk

geluisterd wordt, dan zal het wel goed komen, is het idee. Populisten vinden dat er te weinig naar het volk wordt geluisterd. Dat is volgens hen de schuld van de elite – het derde basiselement van het populisme. Leden van de politieke elite zijn volgens populistten corrupt. Het zijn zakkenvullers, alleen uit op eigenbelang. Datgene wat zij behoren te doen, namelijk het vertegenwoordigen van het volk en het uitvoeren van de volkswil, laten zij na.²

Naast deze drie basiselementen wijzen wetenschappers erop dat populistten vaak ook gebruikmaken van een populistische stijl. Als het volk centraal staat, dan moet de politiek begrijpelijk zijn voor dat volk. Het taalgebruik van populistten kenmerkt zich vaak door directheid en door grofheid, platheid en onbeleefdheid. Sommige historici zijn van mening dat de populistische stijl minstens zo belangrijk is als de boodschap. Door het opzettelijk gebruik van onbeleefdheid wordt het gezag van een tegenstander aangetast om op die manier een maatschappelijke verandering af te dwingen.³

Populisten zijn dus van mening dat er een grote kloof gaapt tussen het goede volk en de corrupte elite en ze vinden dat de oplossing voor maatschappelijke problemen ligt in het uitvoeren van de volkswil. Zij trekken de aandacht vanwege hun ongemanierde taalgebruik en proberen op die manier veranderingen af te dwingen. Met deze definitie in de hand kunnen we in bijna elke eeuw wel belangrijke populistische bewegingen aantreffen. Ik beperk me tot drie belangrijke momenten in de Europese en Nederlandse geschiedenis: de Reformatie van Maarten Luther, de Nederlandse patriottenbeweging eind achttiende eeuw en de antirevolutionaire beweging van Abraham Kuyper in de negentiende eeuw.

Fenomenaal haten

De hervormer Maarten Luther kan strikt genomen geen populist worden genoemd. Hij was geen politicus maar een religieus leider. Hij hing niet de leer van de volkssoevereiniteit aan, maar was van mening dat overheden onverkort moesten worden gehoorzaamd. Toch zijn er tal van populistische elementen aan te wijzen in het doen en denken van Maarten Luther. Hij had een groot vertrouwen in het gewone volk. Iedereen, zo dacht hij, heeft het recht zelf te oordelen over spirituele aangelegenheden. Gewone christenen mochten beslissen wie de ware christelijke leer predikte. Daarom vertaalde hij de Bijbel in de volkstaal. Hij had kennelijk een groot vertrouwen in de mensen die de Bijbel gingen lezen en keerde zich tegen de paus, priesters, bisschoppen en kardinalen die van mening waren dat alleen de kerk de Bijbel uit mocht leggen.

Luther was, zacht uitgedrukt, een controversieel figuur in de zestiende eeuw. Zijn hervormingsbe-

‘Luther wist precies hoe hij zijn ideeën aan de man moest brengen en boorde een zeer groot lezerspubliek aan.’
Portret van Maarten Luther door Lucas Cranach de Oude, 1526.

weging breidde zich als een olievlek uit over heel Europa door een geniaal gebruik van een nieuw medium: de drukpers. Hij wist precies hoe hij zijn ideeën aan de man moest brengen en boorde een zeer groot lezerspubliek aan. Niemand eerder had de drukpers met zo’n verwoestend effect gebruikt. Luther mag dan niet direct een spreekbuis van het volk worden genoemd, hij wist wel hoe hij zijn boodschap moest verkopen. Met zijn rauwe kritiek op de paus en de kerkelijke elite en zijn platte, volkse humor, wist hij het gezag van de rooms-katholieke kerk en de paus aan te tasten om zo de Reformatie mogelijk te maken. In zijn geschrift *Tegen het pausdom te Rome, gesticht door de duivel* (1545), noemde hij Paulus III een homoseksueel en travestiet en beschuldigde hij alle pausen uit het verleden ervan ‘vol met de allerergste duivels in de hel te zitten’. Luther kon fenomenaal haten. Dat blijkt ook wel uit zijn aanval op de Joden. Als christenen een Jood zien, moeten ze varkensstront naar hem gooien en hem weggagen, zo schreef hij. Ook riep hij de wereldlijke autoriteiten op alle synagogen en Joodse scholen plat te branden, zodat geen steen op de andere zou blijven.⁴

² Koen Vossen, ‘Van Marginaal naar mainstream? Populisme in de Nederlandse geschiedenis’, in: *Bijdragen en Mededelingen van de Geschiedenis der Nederlanden* 127-2 (2012), 29-33.

³ Henk te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme. Politieke tradities in Nederland* (Amsterdam 2010) hoofdstuk 9; Piet de Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart. De politieke cultuur van modern Nederland* (Amsterdam 2014), hoofdstuk 8.

⁴ De hier aangehaalde voorbeelden komen uit: Lyndal Roper, *Luther. Een biografie* (Amsterdam 2017).

■ Marleen de Vries, *Geen stijl of lange tenen? Wat de achttiende eeuw ons leert over fatsoen* (Nijmegen 2017).

■ Matthijs Wieldraaijer, *Oranje op de Kansel. De beeldvorming van Oranjestadhouders en hun vrouwen in preken, 1584-1795* (Amsterdam 2014), 352-379.

Emotionele patriotten

Volgens sommige historici kunnen de patriotten als de eerste echte populistten in Nederland worden gezien. Hun voorman Joan Derk van der Capellen tot den Pol bekritiseerde in naam van het volk de ‘Oranjestadhouder’ en de door hem aangestelde elite van regenten. Dit kartel moest worden doorbroken door een vorm van democratie in te voeren. Ook als we kijken naar het taalgebruik en de stijl die zij hanteerden, kunnen we de patriotten tot de populistten rekenen. Vaak worden de patriotten voorgesteld als aanhangers van de verlichting: redelijk en beschaafd. Maar dat hun aanvallen op stadhouder Willem v ook fel nationalistisch, emotioneel en onbeschoft konden zijn, is minder bekend.⁵ Zo leidde de uitbraak van de Vierde Engelse Oorlog in 1780 tot een enorme explosie van woede, angst, frustratie, schaamte, onbegrip en gekrenkte nationale trots

‘Patriotten worden vaak als redelijk en beschaafd voorgesteld, maar hun aanvallen op stadhouder Willem V konden emotioneel en onbeschoft zijn’

bij de patriotten. Zij schaamden zich voor het feit dat hun lieve vaderland zo diep werd vernederd door de Engelsen. Patriotten konden niet geloven dat de Republiek tegenover de Engelse overmacht op zee maar weinig kon inbrengen. Mede daarvoor gingen zij speculeren over verraad van de aanhangers van de Oranjepartij en de stadhouder toen de overwinningen uitbleven. In pamfletten en politieke tijdschriften probeerden zij hun boodschap te verspreiden. Al snel gonsde het in de Republiek van de geruchten over binnenlands

verraad. Het verhaal ging dat de stadhouder door de Engelsen zou zijn omgekocht. Als de nederlaag definitief zou zijn, dan zou de prins met hulp van de orangisten eindelijk een absolute monarchie kunnen vestigen. Het beste konden de Nederlanders zich volgens de patriotten verdedigen tegen de dreiging van de tiran Willem v en de prinsgezinde landverraders door nog meer vaderlandsliefde te ontwikkelen en meer liefde voor de vrijheid. Samen met burgerbewapening zouden vervolgens tirannie en landverraad kunnen worden bestreden.⁶

Apocalyptische visioenen

Een volgende golf van populisme vormt de beweging van de socialisten en de antirevolutionairen. Een interessant figuur in dit opzicht is Abraham Kuyper. Kuyper was de leider van de gereformeerden en wordt wel gezien als de vader van de verzuiling. Hij verheerlijkte het gewone (calvinistische) volk en viel fel de liberale elite aan, die hij zag als grote vijand van het Nederlandse volk. Volgens Kuyper probeerden de liberalen met het ‘goddeloze’ openbare onderwijs Nederland welbewust te ontkerstenen – wat natuurlijk een ramp voor het land zou zijn. Daarnaast kan Abraham Kuyper de Thierry Baudet van de negentiende eeuw worden genoemd. Hij organiseerde in 1878 een ‘volkspetitionnement’ waarmee hij de koning probeerde te bewegen de nieuwe liberale onderwijswet niet te tekenen. Ruim driehonderdduizend handtekeningen haalde hij op – veel meer dan er stemgerechtigd waren – en daaruit leidde hij af dat het volk achter de kiezer gesproken had. Zijn tegenstanders vonden hem onbeschaafd en aanstellerig en zij bekritiseerden zijn militante protestantisme. Volgens hen verscheurde hij het

‘De uitbraak van de Vierde Engelse Oorlog in 1780 leidde tot een enorme explosie van woede, angst, frustratie, schaamte, onbegrip en gekrenkte nationale trots bij de patriotten.’
De Slag bij de Doggersbank, 5 augustus 1781. Schilderij door Thomas Luny. Nationaal Maritiem Museum, Greenwich, Groot-Brittannië.

vaderland door de natie in te delen in gelovigen en ongelovigen. Hij misbruikte het geloof voor politieke doeleinden. Daarnaast kenmerkte Kuypers schrijfstijl zich door plat taalgebruik. In zijn preken en stukjes voor de krant schilderde hij graag apocalyptische visioenen vol van bloed, roof en verkrachting – ‘grove dikwijls platte beeldspraak’, oordeelde een tijdgenoot. Zelf zag Kuyper zich graag als een charismatisch leider, een verlosser, bevrijder en profeet. De mas-sabijeenkomsten waar Kuyper mocht spreken werden vaak gebruikt om de band tussen leider en volgelingen te vieren.⁷

Populisme en fascisme

Hoe zit het nu met het hedendaagse populisme en het fascisme? Is deze vergelijking zinvol? Het is niet vreemd dat veel mensen de opkomst van populistische bewegingen en partijen vergelijken met de opkomst van het fascisme in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Want in het Nederlandse geschiedenisonderwijs vanaf de basisschool spelen lessen over de Tweede Wereldoorlog een niet te onderschatten rol. Het gevolg daarvan is dat niet alleen ons collectieve geheugen maar ook ons collectieve morele kader voor een belangrijk deel gevormd is door verhalen over de oorlog. Dat zijn dan verhalen over de verschrikkingen van het naziregime en de concentratiekampen, verhalen over de Bezetting en over de Hongerwinter. Verhalen over ‘foute’ NSB’ers en over ‘goede’ verzetslieden. Niet alleen het geschiedenisonderwijs, ook de nationale herinneringen aan 4 en 5 mei zorgen ervoor dat ‘de oorlog’ een belangrijk referentiepunt blijft. Dat er parallellen aangewezen worden tussen de hedendaagse populistische beweging en het Itali-

aanse en Duitse fascisme van de jaren dertig ligt dus voor de hand. Toch wordt de historische blik erdoor versmald. Want zoals we hebben gezien waren er ook populistische momenten vóór 1933 of 1922. Bovendien zijn er naast overeenkomsten ook belangrijke verschillen aan te wijzen. Fascisme was niet alleen antiliberaal, zoals het populisme nu, maar ook antidemocratisch. Het streefde naar een autoritair leiderschap en had geen moeite met het gewelddadig verwijderen van politieke vijanden. De utopie die zij voor ogen hadden – een nieuwe samenleving, een nieuwe mens – kon alleen door middel van strijd en bloed tot stand komen. Tot welke uitwassen dat leidde is bekend. De verschillen met de hedendaagse populistten vallen onmiddellijk in het oog. Populisten anno 2017 zijn vrijwel zonder uitzondering democraten en roepen zelden op tot geweld, laat staan dat zij daadwerkelijk geweld gebruiken of bereid zijn oorlogen te voeren om land te veroveren. Daar komt bij dat de historische omstandigheden in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw vele malen extremer waren.⁸ Hoewel er wel overeenkomsten zijn met het fascisme, is het dus niet zinvol hedendaagse populistten fascistten te noemen. Dat neemt niet weg dat populistten een bedreiging voor de democratische

‘Ons collectieve geheugen en ons collectieve morele kader zijn voor een belangrijk deel gevormd door verhalen over de Tweede Wereldoorlog’

rechtsstaat kunnen zijn. Het is zeker gevaarlijk te noemen wanneer zij onverkort de ‘wil van het volk’ willen uitvoeren, ook al zou dit ten koste gaan van de rechten van minderheden. Anderzijds waarderen we de democratische tendensen van de patriotten – ondanks hun uitsluiting van de orangisten en ondanks hun emotionele stijl. Niet al het nationalisme leidt tot oorlogen en concentratiekampen. Populistische bewegingen kunnen dus kennelijk ook een positief effect hebben op minder democratische regeringen. En populistten als Abraham Kuyper hebben aangezet tot de emancipatie van een achtergesteld volksdeel, de gereformeerden. Zo bezien kan populisme zowel een positieve als een negatieve bijdrage leveren aan de samenleving. ■

‘Abraham Kuyper kan de Thierry Baudet van de negentiende eeuw worden genoemd.’
Portretfoto van Kuyper uit 1905.

⁷ De hier aangehaalde voorbeelden komen uit: Jeroen Koch, *Abraham Kuyper. Een biografie* (Amsterdam 2007).

⁸ Robert O. Paxton, *The Anatomy of Fascism* (Londen et cetera 2005), 172-188.

Verder lezen

Hans Wansink, *De populistische revolutie* (Amsterdam 2017).

Cas Mudde en Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism*.

A Very Short Introduction (Oxford 2017).

Jan-Werner Müller, *Wat is populisme?* (Amsterdam 2016).

Paul Lucardie en Gerrit Voerman, *Populisten in de polder* (Amsterdam 2012).

De Nederlandse communist als driedaagse zondebok

De bestorming van Felix Meritis in 1956

Op 4 november 1956 vloog de eerste steen door de ruit bij Felix Meritis, het hoofdkantoor van de Communistische Partij Nederland (CPN) dat zich bevond op de Keizersgracht in Amsterdam. Die avond koelen zo'n duizend betogers hun woede op het gebouw. Een uitzonderlijke situatie, des te meer omdat de agressie werd veroorzaakt door een gebeurtenis ver buiten de Nederlandse grenzen. Waar kwam die plotselinge explosie van woede tegen het communisme vandaan?

Kleio gaat wat dieper in op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *De bestorming van Felix Meritis in Amsterdam (1956)*.

Rozemarijn Smink is historicus en schreef eerder artikelen over de Koude Oorlog in Nederland.

Na de Tweede Wereldoorlog werd duidelijk dat de tegenstelling tussen de totalitaire Sovjet-Unie en de democratische Verenigde Staten de naoorlogse politieke situatie zou kenmerken. Tot 1953 werd de Koude Oorlog voornamelijk gekarakteriseerd door het verscherpen van de tegenstellingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.

Hoop

Het jaar 1953 zou een opvallend keerpunt vormen in de geschiedenis van de Koude Oorlog. In maart van dat jaar kwam Stalin te overlijden en moest er binnen de communistische wereld gezocht worden naar nieuwe stabiliteit. De weggevalen leider, toonbeeld van het communisme, werd uiteindelijk opgevolgd door Nikita Chroesjtsjov. Het beleid van Moskou werd na de dood van Stalin pragmatischer en er leek sprake te zijn van een sfeerverbetering tussen de twee supermachten. De Koreaanse Oorlog werd op korte termijn beëindigd en een periode van vreedzame co-existentie brak aan. De geest van Stalin bleef echter in het Kremlin aanwezig. Chroesjtsjov wilde hier verandering in brengen en besloot op het twintigste Congres van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie in februari 1956 de partijleden op de hoogte te brengen van het misdadige verleden van Stalin.¹

Het Westen en de Oost-Europese landen reageerden hoopvol op deze toespraak. Het leek erop dat de Sovjetleiding er nu toch echt oprecht naar streefde de dictatuur van Stalin te vervangen door een vorm van communisme met een meer menselijk gezicht. In de Oost-Europese landen verschilden de reacties op de toespraak van Chroesjtsjov echter sterk. In Roemenië, Bulgarije, Tsjecho-Slowakije en de DDR bleven de verwachtingen bescheiden, maar in Polen en Hongarije was een vlaag van opwindend gevoel, en niet zonder reden. Polen had te maken met een ondraaglijke economische situatie en een sterk verdeelde partijtop. In Hongarije was sprake van een puur stalinistisch schrikbewind onder Mátyás Rákosi en zijn plaatsvervanger Ernő Gerő. Beide landen bevonden zich dus in een schijnbaar uitzichtloze situatie, die op het punt stond doorbroken te worden. De gematigden in Polen slaagden erin de Russen ervan te overtuigen dat de verstandhouding met de Sovjet-Unie intact zou blijven en dat het politieke, sociale en economische systeem van het land niet radicaal zou worden veranderd. Zolang er aan deze eisen werd voldaan, kreeg Polen de benodigde ruimte om kleine veranderingen door te voeren en zo te werken aan een betere situatie in het land.² Dit nieuws zorgde voor opwindend bij de Hongaren. Ook zij streefden naar een meer ontspannen relatie met

¹ H. de Liagre Böhl, 'De rode beer in de polder. Het ontstaan van de Koude Oorlog in Nederland', in: J. Diven-dal e.a., *Nederland, links en de Koude Oorlog. Breuken en bruggen* (Amsterdam 1982), p. 17-23.

² G. Swain en N. Swain, *Eastern Europe since 1945* (New York 2009), p. 87-116.

het communisme, maar Hongarije was Polen niet, met als gevolg dat de situatie in Hongarije een totaal andere uitkomst had dan in Polen het geval was geweest.

Gezichtsverlies

Toen op 23 oktober 1956 in Hongarije een demonstratie werd gehouden bij het monument van Józef Bem, liep de situatie uit de hand.³ Na afloop van de demonstratie trokken duizenden studenten door de stad en in de loop van de avond was de groep uitgegroeid tot honderdduizend Hongaren. Toen zij het standbeeld van Stalin omver probeerden te halen, grepen de politie en militairen in. Het keerpunt kwam toen de gehate geheime politie, de AVH, het vuur opende op de demonstranten. De demonstranten vochten terug met wapens, geleverd door arbeiders uit wapenfabrieken en overgelopen soldaten en agenten. In paniek deed de Hongaarse regering een beroep op de Russische troepen om de orde te herstellen. In Boedapest werden de Russische tanks door hevig verzet echter gedwongen zich terug te trekken.

De demonstratie van 23 oktober had vele doden tot gevolg, zowel aan de kant van de betogers als aan de kant van de ingrijpende politie. Maar de demonstratie was niet voor niets geweest, de Hongaarse regering deed concessies. Twee dagen lang leek het alsof Moskou was gezwicht en de communistische teugels inderdaad liet vieren. Niets was minder waar. De Sovjettroepen hadden zich weliswaar teruggetrokken, maar waren nog in groten getale in Hongarije aanwezig, onzichtbaar voor de burgers. Na 1 november besloot Chroesjtsjov dat er toch zou worden ingegrepen. Hongarije vormde een negatief voorbeeld voor de overige satellietstaten, er moest voorkomen worden dat het vuur der revolutie zich zou verspreiden. Daarnaast betekende het terugtrekken van de Sovjettroepen uit Hongarije een aanzienlijk gezichtsverlies tegenover het Westen, dus dit moest koste wat het kost voorkomen worden. Deze angst had tot gevolg dat de Russische troepen opnieuw aanvielen in de nacht van 3 op 4 november. Deze keer was er rekening gehouden met verzet, naast tanks werd er nu ook gebruikgemaakt van infanterie en luchtaanvallen.

Scepsis in Nederland

De Nederlandse houding ten aanzien van de Sovjet-Unie tijdens de Koude Oorlog werd voornamelijk gekenmerkt door terughoudendheid. Hoewel er zo nu en dan wel sprake leek te zijn van toenadering, bleef één tendens altijd aanwezig in de Nederlandse houding: het bleven bovenal communisten en het communisme was (na een korte opleving vlak na de Tweede Wereldoorlog) nu eenmaal niet geliefd in Nederland.

Ten tijde van de vreedzame co-existentie na de dood van Stalin leek het er sterk op dat er vanuit

het communistisch blok werd gestreefd naar meer toenadering tussen Oost en West. Waar de Verenigde Staten optimistisch waren over toenaderingspogingen van de Sovjet-Unie, volgde Nederland deze toenaderingspogingen met scepsis, er niet van uitgaande dat deze pogingen oprecht waren en ook maar iets zouden oplossen. De uitwerkingen van (het neerslaan van) de Hongaarse Opstand in 1956 werden in Nederland dan ook met open armen ontvangen. Hiermee kwam er immers een einde aan de vreedzame co-existentie en was het Westen

‘Chroesjtsjov besloot in te grijpen. Hongarije vormde een negatief voorbeeld voor de overige satellietstaten, er moest voorkomen worden dat het vuur der revolutie zich zou verspreiden’

zich weer bewust van het gevaar van de Sovjet-Unie. Wel werd een deel van de Oost-Europese landen nu duidelijk als ‘slachtoffer’ gezien van het dictatoriale systeem van de Sovjet-Unie. Dit zorgde voor een soepeler houding ten opzichte van Oost-Europa.⁴ Het verklaarde ook de lovende houding van de Nederlanders tegenover de opstandige Hongaren. Men zag de Sovjet-Unie als de grote vijand, die het Hongaarse volk met harde hand onder de duim hield. Dat dit volk uiteindelijk uit deze greep wist los te breken, werd dan ook bewonderenswaardig gevonden.

De reactie

In de ochtend van zondag 4 november kwam het nieuws van de Russische interventie via de radio in de Nederlandse huiskamers. Om half tien opende het ANP-nieuwsbulletin met de volgende woorden: ‘Russische troepen zijn vanochtend vroeg een grootscheepse aanval begonnen op de Hongaarse hoofdstad Boedapest. (...) De strijd om Boedapest is ►

³ Józef Bem was een held in de Hongaarse Revolutie van 1848.

⁴ D. Hellema, ‘The Relevance and Irrelevance of Dutch Anti-Communism’, in: *Journal of Contemporary History*, (1995), p. 170-174.

Links: Een boze menigte heeft zich verzameld op de Keizersgracht bij Felix Meritis, het hoofdkantoor van de Communistische Partij Nederland, in de nasleep van de Hongaarse Opstand, 5 november 1956. Bron: Nationaal Archief.

Onder: Een spandoek met de tekst ‘Helpt Hongarije’ tijdens een herdenkingsavond in Eindhoven op 5 november 1956. De Nederlandse bevolking zette alles op alles om toch een beetje hulp te kunnen bieden aan de bevolking van Hongarije. Bron: Nationaal Archief.

5 ANP Radiobulletins, 4 november 1956.

6 Hans Olink, *In strijd met de waarheid. De koude burgeroorlog in Amsterdam 1956* (Amsterdam 2002), p. 82.

7 Koninklijke Bibliotheek Den Haag, krantenarchief *De Telegraaf*, jaargang 1956, 5 november.

8 Koninklijke Bibliotheek Den Haag, krantenarchief *de Volkskrant*, jaargang 1956, 6 november.

vanochtend tegen vier uur begonnen. Om zes uur kwam Radio Boedapest in de lucht met een boodschap van premier Nagy. Hij zei (...) dat de Sovjettroepen de aanval op Boedapest waren begonnen, klaarblijkelijk met het doel de democratische regering omver te werpen. (...) De laatste mededelingen van deze kantoren behelsden het bericht, dat de Russen naderden. (...)»⁵

De ernst van de situatie werd, naarmate de dag en de berichtgeving vorderde, steeds duidelijker. Een groot deel van de groeiende onrust onder de Nederlandse bevolking kwam voort uit het gevoel van machteloosheid.

was de partij al in zekere mate in diskrediet geraakt wat betreft de verhoudingen met Moskou en het heersende gevoel van anticommunisme zorgde voor zware tijden in Felix Meritis.

Volgens berichtgeving in *De Waarheid* waren de anticommunistische rellen gericht tegen het Nederlandse communisme voornamelijk het resultaat van ophitsing van de niet-communistische Nederlandse pers. Dat hier een kern van waarheid in schuilde komt bij nader onderzoek inderdaad naar voren. De koppen van de Nederlandse kranten van 5 november liegen er niet om als ze spreken over de Sovjets als daders en het Hongaarse volk als onschuldig slachtoffer. Deze eerste reacties op de inval in Hongarije waren van emotie doorspekt.

Zo kopte *de Volkskrant* op 5 november over de VERRADERLIJKE RUSSISCHE OVERVAL en werd er geen kans onbenut gelaten om een vergelijking te trekken met de Tweede Wereldoorlog. Hongarije was geworden tot 'een groot concentratiekamp'.⁶ *De Telegraaf* kopte op 5 november met HONGAARS DRAMA WEKT ALOM AFSCHUW en vervolgde de berichtgeving met: 'Nederland reageerde ongewoon heftig'.⁷ De voorzitter van de Katholieke Volkspartij, H.W. van Doorn, vatte de overgang naar de vergelding treffend samen: 'Na de zondag van het verraad, de maandag van het verzet'.⁸ Niet mis te verstane taal, de pers maakte de Nederlandse reactie tot een logisch gevolg van wat in Hongarije gebeurde. Of hier daadwerkelijk sprake is van ophitsing is echter de vraag. Een saillant detail is dat er in sommige gevallen niet erg voorzichtig werd omgegaan met de adressen van

'Een saillant detail is dat er in sommige gevallen niet erg voorzichtig werd omgegaan met de adressen van communistische aanhangers'

Begin november 1956 maakte het in Nederland niet uit of men katholieke, protestantse, liberale of conservatieve voorkeuren had, zolang men maar geen communist was. De eensgezindheid maakte Nederlandse communisten tot doelwit. Zo werden de kantoorgebouwen van de CPN en de plekken waar de communistische krant *De Waarheid* werd gedrukt in een aantal steden in Nederland belaagd. De woede zou zich uiteindelijk ook gaan richten op Felix Meritis, het gebouw van de CPN. Voor de communistische partij was dit al de tweede klap die ze te verduren kreeg. Met het aantreden van Chroesjtsjov

communistische aanhangers. *De Telegraaf* maakte meerdere malen melding van vernielingen die waren aangericht bij communistische sympathisanten en schroomde hierbij niet om de adressen van desbetreffende huizen te publiceren. Het werd de lezer makkelijk gemaakt. Op deze manier werd er in feite een vrijbrief gegeven om nog wat extra stenen door de ruiten te gooien.

De nasleep

Na 6 november keerde de rust in Nederland terug. De politie greep nu harder in dan twee dagen ervoor en de relschoppers trokken zich terug. De gevolgen voor de relschoppers waren relatief klein. Hier was niet iedereen het mee eens, zo blijkt wel uit de Kamervragen die er in mei 1957 werden gesteld aan minister van Justitie Samkalden. Het onderwerp van de vragen was het niet strafrechtelijk vervolgen van een jongeman, die in de nacht van 4 op 5 november vernielingen had aangericht in Utrecht. Een maand later kwam er antwoord van Samkalden. Hieruit blijkt dat de relschopper in kwestie 'een jonge arbeider met een blanco strafregister, die niet als onruststoker bekendstond' was. 'Deze verdachte was kennelijk aangestoken door de algemene opwindning, hetgeen weliswaar zijn schuld geenszins uitsluit, maar waardoor hem toch niet een zo groot verwijt kon treffen als onder meer normale omstandigheden het geval zou zijn geweest.'⁹ Uit dit antwoord blijkt wel dat er in zekere mate begrip was voor een groot deel van de mensen die zich lieten meeslepen door de opwindning die er op 4 en 5 november heerste.

Voor de CPN waren de gevolgen van de ongeregelheden groot. De partij zou de klap van het toegenomen anticommunisme niet meer te boven komen, in een kort tijdsbestek verloor de partij duizenden van haar leden. Ook bij *De Waarheid* liepen de abonnees weg. Het werd de krant en de partij ook niet makkelijk gemaakt. Met de oprichting van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) in de jaren veertig, werden de communisten scherp in de gaten gehouden. De Nederlandse overheid zal dan ook blij geweest

'De partij zou de klap van het toegenomen anticommunisme niet meer te boven komen, in een kort tijdsbestek verloor de partij duizenden van haar leden'

zijn met de constant afnemende populariteit van de partij en ging onverminderd door met het vergroten van de interne verdeeldheid binnen de CPN.¹⁰ Hoewel Nederland, net als de overige westerse landen, geen radicale maatregelen zou nemen, werd er wel een actieve politiek bedreven met betrekking tot de hulpverlening aan de Hongaren. Vluchtelingen werden met open armen ontvangen en in de dagen na 4 november werd er een enorm scala aan inzamelingsacties georganiseerd. De Nederlandse bevolking voelde zich dan wel onmachtig wat betreft het steunen van de Hongaarse bevolking, maar zette alles op alles om toch een beetje hulp te kunnen bieden. ■

⁹ Website Staten-Generaal Digitaal, Aanhangsel tot het Verslag van de Handelingen der Tweede Kamer, document 2069, zitting 1956-1957, aanhangsel deel II – 2035.

¹⁰ G. Verhips, *Dwars, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991* (Amsterdam 1995), p. 327-334.

Een protest in de Hongaarse hoofdstad Boedapest tijdens de Hongaarse Opstand, 1956.

De slag om Kosovo

Hoe een middeleeuwse veldslag leidde tot het uiteenvallen van Joegoslavië

De Joegoslavische oorlogen (1991-2001) kostten tienduizenden mensen het leven. Een van de belangrijkste oorzaken voor het conflict was het opkomende Servische nationalisme. Daarin stond de mythe over de Slag op het Merelveld in 1389 centraal. Met verhalen over het middeleeuwse Servische keizerrijk werden de etnische zuiveringen in de jaren negentig gelegitimeerd.

Bart den Uyl is
redacteur van Kleio.

Weinig weten we zeker over de slag die zulke verstrekende gevolgen zou hebben. Maar voor prins Lazar – heerser over het Servische rijk – moet het er niet al te best hebben uitgezien, days voor de veldslag.

Ottomaanse heerschappij

In de voorafgaande decennia waren de Ottomaanse legers tot ver in de Balkan doorgedrongen. En de machtige sultan Murad I had zijn zinnen gezet op de rijke zilvermijnen van Bosnië en Kosovo. Eerder, in 1371, hadden de Servische troepen een smadelijke nederlaag geleden. Tijdens een nachtelijke verrassingsaanval was een groot deel van de Servische ridderstand weggevaagd. Na die nederlaag was het Servische keizerrijk uiteengevallen in kleinere vorstendommen. Toch was er nog hoop. Prins Lazar had een leger van tienduizenden mannen verzameld. Christelijke bondgenoten uit Bosnië en Kroatië hadden het leger versterkt. De prins had een strategische plek gekozen om de binnentrekkende Ottomanen weerstand te bieden: het Merelveld in Kosovo. Van hieruit konden de troepen van de sultan in elke richting de pas worden afgesneden. Bij de slag werden beide legers grotendeels vernietigd. Tienduizenden kwamen om, ook prins

Lazar en sultan Murat. Historici zijn het er tot op de dag van vandaag niet over eens wie de slag heeft gewonnen. Wel hadden de Ottomanen nog troepen in reserve, vanuit het Ottomaanse achterland, en de Serviërs niet. In de zeventig jaar na de veldslag kwijnde het eens zo machtige Servische rijk weg als Ottomaanse vazalstaat. De Ottomanen werden een supermacht. Ze domineerden over de Balkan en het oude Byzantium. In 1453 veroverden ze ook Constantinopel. Voor de Serviërs volgde vijfhonderd jaar aan Ottomaanse heerschappij. Kosovo zou tot 1912 in Ottomaanse handen blijven. Prins Lazar werd een jaar na de slag herbegraven en als heilige vereerd.

Romantiek

In de negentiende eeuw verzamelden dichters en schrijvers onder de invloed van de romantiek volksverhalen en liederen en stelden deze op schrift. In Servië kregen deze verhalen een sterk nationalistisch karakter. Dat had te maken met de politieke situatie: na eeuwen van Ottomaanse heerschappij was deze aan het wankelen. Vuk Karadžić was een belangrijke Servische linguïst en taalhervormer en is vooral bekend geworden door zijn publicaties over Servische volksverhalen, gedichten en liederen. Een van de bekendste is 'De ondergang van het Servische rijk'. Het gaat over de Slag op het Merelveld. In het lied wordt prins Lazar voor een keuze gesteld. Kiest hij voor het aardse of voor het hemelse koninkrijk? De prins sterft liever dan onder onderdrukking te leven. Door de martelaarsdood van Lazar werd een eeuwige band tussen God en de Servische natie gesmeed.¹

Historicus Miranda Vickers beschrijft in haar boek over de geschiedenis van Kosovo de dubbele functie van de mythes en legenden over de slag. Ten eerste werd, door de nederlaag te veranderen in een metafoor voor overleving, de nationale trots gered. Maar ze brachten ook een radicaal programma voor de toekomst.² De mythes hielden namelijk ook territoriale aanspraken in. Omdat Lazar is gestorven voor het Servische volk op de vlakte van het Merelveld is Kosovo heilige

Prins Lazar overlijdt
tijdens de Slag op het
Merelveld. *De Slag om
Kosovo* door Adam
Stefanović, 1870.

grond geworden. Het 'herrijzen' van de Servische natie en de 'herovering' van Kosovo werden zodoende kernpunten van het Servische nationalisme in de negentiende eeuw. Het is dus niet zozeer het strategische belang van de strijd, maar de daaruit voortvloeiende mythes en legenden die het nationale en historische besef van Servië zouden gaan vormen.³

Balkan Bismarck

Voorlopig was de herovering van Kosovo meer droom dan werkelijkheid. Sinds de Eerste en Tweede Servische Opstand (1804-1814 en 1815) was het land een autonoom vorstendom onder Ottomaans gezag. Ingeklemd tussen twee machtige mogendheden – Oostenrijk-Hongarije en het Ottomaanse Rijk – was territoriale expansie nog een brug te ver. Toch werden in intellectuele en politieke kring plannen gesmeed voor een toekomstig Servisch rijk. De Servische politicus Ilija Garašanin bekleedde verschillende ministersposten. Garašanin wilde de Serviërs buiten het huidige vazalstaatje unificeren. Om die reden betitelde zijn biograaf hem ook wel als de 'Balkan Bismarck'.⁴ Garašanin propageerde daarbij de wedergeboorte van het middeleeuwse Servische rijk en mettertijd ging Servië zich steeds meer opstellen als de bevrijder van het Ottomaanse juk op de Balkan.

De eerste kans op de verovering van Kosovo kwam in 1876. Samen met Montenegro viel Servië Kosovo binnen. De Montenegrijnse prins Nicolas verklaarde dat het tijd was de Slag op het Merelveld te wreken. Want: 'onder Murad I werd het Servische rijk vernietigd, maar nu onder Murad V zal het herrijzen.'⁵ Servië kreeg het noorden van Kosovo in handen. Dat was slecht nieuws

voor de lokale islamitische bewoners. Ongeveer dertigduizend Albanezen ontvluchtten noodgedwongen de gebieden die door de Serviërs werden bezet.⁶ Hun land en goederen werden geconfisqueerd en moskeeën werden vernietigd. In hun plaats kwamen Servische kolonisten.

De Grote Migratie

Ondanks dat de Serviërs Kosovo als de bakermat van hun cultuur beschouwden, werden ze geconfronteerd met de huidige realiteit. Het gebied werd grotendeels bevolkt door islamitische Albanezen. Hun aanwezigheid werd in Servië verklaard aan de hand van een episode uit de geschiedenis. Deze episode, bekend als de 'Grote Migratie', werd in de negentiende eeuw opgenomen in het nationalistische discours. Net als bij de Slag op het Merelveld is de Grote Migratie omgeven met legenden en mythes. Ook ditmaal heeft de mythe een bijna heilige betekenis gekregen. De mythe beschrijft de 'exodus' van Servische vluchtelingen uit Kosovo in de zeventiende eeuw en de belofte van een thuiskomst in het vaderland. Het geeft daarnaast een verklaring voor de aanwezigheid van een Albanese meerderheid in Kosovo. Volgens de mythe zouden Albanese migranten, voor de Servische exodus een minderheid, Kosovo pas op grote schaal zijn gaan bewonen na de vlucht van de Serviërs. De mythe van de 'Grote Migratie' had vergaande gevolgen. Negentiende-eeuwse Serviërs gingen zich beschouwen als nazaten van de Kosovaarse exodus. De mythe versterkte het Servische beeld dat Kosovo was ingepikt door Albanezen nadat de Ottomanen hen had verjaagd. Na de Servische verovering van Kosovo beargumenteerde Servië dat het recht had om de provincie te 'herkoloniseren'.⁷ ►

¹ Malcolm, N., *Kosovo: A Short History* (Londen 1998), p. 80.

² Vickers, M., *Between Serb and Albanian, A History of Kosovo* (Londen 1998), p. 16.

³ Judah, T., *The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia* (Yale 2009), p. 30.

⁴ MacKenzi, D., *Ilija Garašanin. Balkan Bismarck* (zp 1985).

⁵ Judah, T., *The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia* (Yale 2009), p. 66.

⁶ Vickers, M., *Between Serb and Albanian, A History of Kosovo* (Londen 1998), p. 43.

⁷ Malcolm, N., *Kosovo: A Short History* (Londen 1998), p. xlvii.

De Servische patriarch Arsenije III Černojević leidt 36.000 families uit Kosovo weg in 1690. Migratie van de Serviërs door Paja Jovanović, 1896. Stadsmuseum Belgrado.

Bill Clinton praat met Slobodan Milošević in Parijs in 1995. Foto: William J. Clinton Presidential Library.

Zo gezien stalen de Servische kolonisten geen land, maar keerden zij terug naar het gebied van hun voorouders, wat hen rechtens toebehoorde. In twee Balkanoorlogen (1912-1913) wisten Servië en de andere Balkanlanden definitief af te rekenen met de Ottomaanse dominantie op de Balkan. In Servië ontstond grote euforie over de verovering van Kosovo. Eindelijk, zo leek het, was de Slag op het Merelveld gewroken. Een Servische soldaat beschreef de emotionele lading die ontstond toen de plek van het middeleeuwse slagveld werd bereikt: 'We voelen ons sterk en trots, want wij zijn de generatie die de eeuwenlange droom van de gehele natie realiseert: dat met het zwaard de vrijheid wordt hernomen die was verloren met het zwaard.'⁸

Kolonisatie

De Servische overheid zette vervolgens een kolonisatieprogramma in de steigers. Kosovo moest weer een echte Servische provincie worden, zonder al te veel Albanezen. De plannen werden voorlopig doorkruist door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Ondanks grote verliezen kwam Servië uiteindelijk als overwinnaar uit de strijd. Het had alle gebieden met een Servische bevolking weten te verenigen in een nieuw koninkrijk met een Servische vorst.

Met de komst van 70.000 kolonisten moest de Servische aanwezigheid in Kosovo worden vergroot. Veel werd gedaan om de levensomstandigheden van de kolonisten te begunstigen. Ze kregen grote stukken land gratis aangeboden en er werden complete nederzettingen voor ze opgezet. Dit land werd afgenomen van de Albanezen, die weinig konden doen om zich hiertegen te verzetten. De Servische kerkbouw in Kosovo moest de Servische cultuur bevorderen in de provincie. De kerken kregen het uiterlijk van hun verre middeleeuwse voorgangers.⁹ De Albanese cultuur aan de andere kant, werd onderdrukt. Zo werd de Albanese taal feitelijk verboden. Ook werden

veel Albanezen het land uitgezet, naar Turkije of Albanië. In de periode 1914-1941 zijn er tussen de 90.000 en 150.000 Albanezen geweest die het land hebben verlaten.¹⁰ Ondanks de vele inspanningen heeft het kolonisatieprogramma niet mogen baten. Malaria, het wantrouwen van de lokale bevolking en de corrupte en inefficiënte overheid deden een grote groep kolonisten alweer vertrekken.

Joegoslavië

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd Kosovo bestuurd door Duitsers, Italianen en Bulgaren. Albanië en Kosovo werden samengevoegd onder Italiaanse heerschappij. De Servische en Montenegrijnse kolonisten werden nu op grote schaal verdreven. Maar na de oorlog werd Kosovo wederom een provincie van Servië, nu binnen het communistische Joegoslavië van Tito.

Elementen uit de culturele politiek tijdens het interbellum doken in de naoorlogse jaren weer op.

'Omdat Kroatië en Bosnië-Herzegovina grote Servische minderheden kenden, accepteerde Servië de onafhankelijkheid van beide landen niet'

Albanezen werden door de Joegoslavische breuk met de Sovjet-Unie als vijandelijke elementen gezien. Het gaf Servische nationalistenvrij spel om veel Albanezen het land uit te zetten. Toen de opstelling tegenover de Albanezen in Kosovo normaliseerde vanaf 1966 zorgde dit voor een grote ongerustheid in bepaalde Servische kringen. Door de vergaande autonomie van de provincie dreigde Kosovo uit de Servische invloedssfeer te glippen. Het zorgde voor een opleving van het Servische nationalisme in de jaren tachtig.

Milošević

De nationalistische heropleving stelde de communistische politicus Slobodan Milošević in staat de macht te grijpen in Servië. Zijn omarming van het nationalisme kwam pas in 1987. Tijdens een demonstratie van Serviërs in Kosovo schaarde hij zich achter de demonstranten. Tijdens de bijeenkomst, waar de Serviërs inmiddels met de Albanese politie slaags waren geraakt, sprak Milošević de woedende menigte toe: 'Laat niemand het wagen u ooit nog te slaan!' Het zou het begin zijn van de rijzende macht van Milošević. In 1988 en 1989 vonden door het hele land grote demonstraties plaats, de zogeheten 'demonstraties voor de waarheid' die Milošević de legitimiteit gaven die hij nodig had.¹¹

Op 28 juni 1989 hadden enkele honderdduizenden Serviërs zich verzameld op het Merelveld (Kosovo Polje in het Servisch) ter herdenking van de zeshonderdste verjaardag van de Slag op het

⁸ Judah, T., *The Serbs. History, Myth and the destruction of Yugoslavia* (Yale 2009), p. 72.

⁹ Pantelić, B., 'Nationalism and Architecture: The Creation of a National Style in Serbian Architecture and Its Political Importance', *Journal of the Society of Architectural Historians* 56, no. 1 (maart 1997) 16-41, p. 16.

¹⁰ Malcolm, N., *Kosovo: A Short History* (Londen 1998), p. 286.

¹¹ LeBor, A., *Slobodan Milošević: Biografie* (Amsterdam 2002), p. 147.

¹² LeBor, A., *Slobodan Milošević: Biografie* (Amsterdam 2002), p. 166.

Enkeltje revolutie

De gewaagde treinreis van Lenin door Duitsland

Als Lenin in april 1917 niet door de Duitse regering uit Zwitserland naar Rusland was gebracht, zou de Oktoberrevolutie waarschijnlijk niet hebben plaatsgevonden. Voor die beslissende treinreis heeft de gemiddelde lesmethode aan twee regels genoeg. Kun je over zo'n simpel feit een relevant boek schrijven dat ook nog eens tot het einde boeit?

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Het is Catherine Merridale aardig gelukt. Ze heeft voor haar boek Lenins precieze route uitgezocht en vervolgens het originele reis-schema opnieuw afgelegd, vooral omdat eerdere historici het niet eens waren over het juiste traject. Haar reis voert langs gedenkplaten op hotels waar Lenin en zijn reisgenoten verbleven, maar ook langs plaatsen waar de inwoners geen idee hebben wie hij was. Het eindpunt is het appartement in Sint-Petersburg waar Lenin en zijn vrouw introkken bij zijn zussen, waar de tijd stil lijkt te hebben stilgestaan en hij als een heilige wordt vereerd. Maar uit het zeer gedetailleerde relaas van Merridale rijst een ander beeld op, dat stukje bij beetje wordt opgebouwd.

Duitsgezinde intriganten

De geschiedenis van Lenins reis begint in het Petrograd van 1916, waar de Britse ambassadeur George Buchanan en een legertje Britse officiers, spionnen en stafmedewerkers redden wat er te redden valt tijdens de Russische oorlogsinspanningen. Met toenemende wanhoop, dat wel, want de top van het Russische leger blijkt een chaotische, incompetente bende. In een paar maanden tijd zijn de kosten van het levensonderhoud zo sterk gestegen, dat de Russische medewerkers van de ambassade hun huren niet meer kunnen betalen; ook arbeiders kunnen zich ternauwernood in leven houden. De tsaar gaat daarbij steeds meer zijn eigen gang en neemt de ene rampzalige beslissing na

de andere. Volkomen nietsnutten worden aangesteld op uiterst belangrijke posities en de kritische Doema wordt genegeerd. Ondertussen gaat het gerucht dat de tsarina een Duitse agent is; zelfs de Britten vermoeden dat ze omringd wordt door Duitsgezinde intriganten. Duidelijk is in elk geval dat het grootste deel van de Russische bevolking helemaal klaar is met de oorlog, het aantal stakingen neemt hand over hand toe. In de Britse rapporten van begin 1917 wordt verbazend nauwkeurig voorspeld hoe de rest van het jaar zal verlopen.

Doorwrochte geschriften

In Duitsland worden inderdaad concrete plannen gemaakt om via vorstelijke verwanten de tsarina te bewerken. Als resultaat uitblijft,

Standbeeld van Lenin bij het Finlandstation in Sint-Petersburg. Foto: Adam Jones.

worden agenten uitgezonden om contact te zoeken met mogelijke revolutionaire groepen. Deze moeten de steun voor het regime ondermijnen, waarna een einde aan de oorlog binnen handbereik ligt. Op dit moment voert Meridale een kleurrijk figuur op, die in een groot deel van het boek een schimmige, maar onmisbare rol vervult: de zakenman Alexander Helphand, die onder het pseudoniem Parvus sinds 1894 enorme bedragen aan Duitse marken vraagt voor zijn hulp. Hij legt contact met Russische ballingen in Duitsland, helpt hen met het publiceren van illegale marxistische bladen en stookt het revolutionaire vuur flink op. In maart 1915 krijgt hij miljoenen uit de Duitse keizerlijke schatkist om de Russische ondergrondse beweging te verenigen. Dat doet hij vanuit een suite in het beste hotel van Zürich, waar hij badend in weelde de straatarme ballingen ontvangt die door het uitbreken van de oorlog in het neutrale Zwitserland zijn beland. Al snel besluit de Duitse regering, op advies van Parvus, in te zetten op de groep radicalen rond Lenin, die in de Zürichse bibliotheek als een bezetene leest en schrijft. Lenin blijkt in deze periode een agressieve, bloedfanatieke scherpslijper die marxisten van andere richtingen dan de bolsjewistische genadeloos de maat neemt. Hij wordt bewonderd om zijn doorwrochte geschriften, maar zijn persoonlijkheid en voorkomen blijken bij nadere kennismaking niet die van een geboren leider. Tijdens de Eerste Wereldoorlog is pacifisme in de mode onder linkse denkers, maar Lenin is een uitgesproken voorstander van zo gewelddadig mogelijke revoluties. In september 1915, tijdens een internationale socialistische conferentie in het dorp Zimmerwald, sluit een aantal afgevaardigden zich aan bij Lenins opvattingen over het omverwerpen van het imperialisme. Zij nemen het op zich zijn ideeën in Europa aan de man te

brengen. Die houden voornamelijk in dat de oorlog voorlopig niet beëindigd mag worden: dat zou de kansen op een opstand onder het Russische volk verkleinen en daarmee ook die op zijn eigen leidende rol in de socialistische beweging. Als balling verliest hij echter de voeling met wat er leeft in Rusland.

De tsaristische geheime politie heeft informanten geplaatst onder de kaderleden van de bolsjewieken, die met hun inlichtingen een slachting aanrichten binnen de partij. Bij gebrek aan kaderleden en aan contact met Lenins aanhang, ontwikkelt de Petrogradse afdeling een visie die haaks staat op de leninistische doctrine. Bovendien blijken overal in het land bolsjewieken, gedreven door honger en gebrek, bereid samen te werken met andere socialisten.

Ijdele advocaat

In Petrograd is het gebrek aan brood zo nijpend geworden dat in de arbeiderswijk alleen nog maar de roep klinkt om vrede, 'tot elke prijs'. Socialistische activisten koppelen in pamfletten en toespraken de honger aan de oorlog en de autocratie: zo sluiten steeds meer arbeiders zich aan bij stakingen en demonstraties. De viering van Internationale Vrouwendag op 23 februari 1917 loopt uit op een massale driedaagse staking, waar studenten, docenten en kantoorbeambten en zelfs de door de regering opgeroepen Kozakken

zich bij aansluiten. De soldaten die de menigte uiteen moeten drijven, breken een wapendepot open en beginnen een muiterij. De Revolutie, die op 27 februari een feit is, wordt door Britse ooggetuigen beschreven als gewelddadig, maar niet ordeloos of ondoordacht. De massa verzamelt zich in de gigantische balzaal van het Taurisch Paleis, de zetel van de Doema, die door de tsaar verdaagd is: de Doemaleden kunnen niets meer uitrichten tegen de luidruchtige meute, die begonnen is het kostbare interieur te slopen, en ze blijven uren bekvechten over de juiste aanpak. De ijdele advocaat Alexander Kerenski wordt vicevoorzitter van het Uitvoerend Comité (het *Ispolkom*) dat door de Sovjet van Petrograd wordt opgericht. Op 2 maart treedt de Voorlopige Regering aan, een groep rijke burgers onder leiding van de filantropische vorst Georgi Lvov. De socialist Kerenski wordt minister van Justitie en maakt zich snel populair. Ondertussen is met de weigering van Nicolaas' broer om

De locomotief van de trein waarmee Lenin in 1917 vanuit Zwitserland naar Rusland reisde.

'De top van het Russische leger blijkt een chaotische, incompetente bende'

de troon te aanvaarden de kans op een constitutionele monarchie verkeken. Niet iedereen is ervan overtuigd dat de Republiek, met een burgerlijke Voorlopige Regering tegenover een proletarische Sovjet, een einde aan de crisis zal maken; de Britten maken zich vooral zorgen om de roep om vrede van de arbeiders en soldaten, die feitelijk de macht in handen hebben.

Verzegelde trein

In Zürich is Lenin niet meer te houden als hij het nieuws verneemt. Hij wil onmiddellijk naar huis, voornamelijk om de Voorlopige Regering af te zetten, maar dat blijkt onmogelijk. Alleen de Russische ballingen in Scandinavië kunnen via Finland ►

De Doema in
Petrograd, 1917.

terugkeren, voorzien van Lenins instructies. Parvus overtuigt de Duitse regering dat de terugkeer van de bolsjewieken, per trein via Duitsland, de ineenstorting van het Russische front zal versnellen en schakelt zakenman Fürstenberg in om Lenin – met wie hij al intensief contact heeft – te bewerken. Die wil zichzelf niet in een lastig parket brengen door hulp van de vijand te accepteren en stelt een enorme lijst voorwaarden op. Een daarvan is de eis dat de treinwagon van de Russen de status van extraterritoriale entiteit moet hebben; verder mogen er geen paspoortcontroles plaatsvinden en moet er zo min mogelijk oponthoud zijn. Na dagenlange onderhandelingen vertrekt het gezelschap van tweeëndertig volwassenen en twee kinderen dan toch op paasmaandag 9 april (in Rusland is het 27 maart) vanuit Zürich.¹ Onder hen is ook Zinovjev met zijn gezin.

De Russen hebben gevraagd om goedkope plaatsen en krijgen die ook: een houten, groen geschilderde wagon met drie tweedeklascoupés en vijf derdeklascoupés. Lenin en zijn vrouw Kroepskaja betrekken samen de eerste tweedeklascoupé, enkele echtparen met kinderen delen de andere twee en de rest reist derdeklas. Er reizen ook Duitse beveiligers mee, met wie de Russen geen contact mogen

hebben: een krijtstreep op de vloer scheidt hun 'grondgebied'. Deze trein gaat de geschiedenis in als 'verzegeld', wat inhoudt dat drie van de vier deuren worden afgesloten. Al tijdens de eerste nacht ergert de uiterst gedisciplineerde Lenin zich wild aan zijn reisgenoten, die luidruchtig feestvieren. Reden genoeg om zijn rigide 'treinregels' op te stellen. Merridale beschrijft gedetailleerd het Duitse landschap waar de trein doorheen slingert, de uitgehongerde bevolking die de weldoorvoede Russen vijandig bekijkt en de nieuwsgierige bezoekers tijdens het oponthoud in verschillende steden.

Ondertussen spoeden in Rusland de revolutionairen zich naar Petrograd, te midden van een stroom arbeiders en soldaten: Kamenev en Stalin komen aan in maart, evenals de charismatische Tsereteli, die net als Lenin de marxistische theorie naar eigen inzicht aanpast aan de Russische praktijk. Revolutie of niet: een schandelijke vrede met Duitsland is geen optie. Lenin gebruikt zijn reis om zijn ideeën verder aan te scherpen, voortdurend schrijvend en discussiërend. Opvallend is dat de Britse diplomaten en agenten zowel de betekenis van de Februarirevolutie als de invloed van Lenin en zijn aanhang hopeeloos onderschatten. Sommige Britse functionarissen achten het

verstandig hem tegen te houden, maar doen het niet. De Duitse regering doet daarentegen haar uiterste best de reis zo soepel mogelijk te laten verlopen en regelt bijvoorbeeld nog op het laatste moment toestemming voor de reis door Zweden.

Welkomstbuffet

Gedurende de gehele reis blijft Lenin energiek en gedisciplineerd bezig met de Revolutie. Als de andere reizigers zich in Zweden na drie zware dagen en nachten op een welkomstbuffet storten, hoort hij liever Fürstenberg uit dan dat hij eet. Nachtenlang bespreekt hij zijn ideeën met wie het maar wil horen: alle volkeren moeten de wapens opnemen tegen de bourgeoisie, daarom moet ook direct na aankomst vrede worden gesloten met Duitsland. Hij weet niet dat in Petrograd de Voorlopige Regering en de Sovjet elkaar steeds meer vinden in het besluit de oorlog voort te zetten: de bourgeoisie van de regering krijgen na dagenlange besprekingen de overhand. De bolsjewieken hebben de *Pravda* nieuw leven ingeblazen; Kamenev en Stalin nemen al snel de redactie over en blijken met de overige socialisten te willen samenwerken. De Britten willen de oorlogsspanningen veiligstellen en brengen de oude, gematigde socialist Plechanov naar Petro-

¹ In Rusland werd pas in 1918 de Gregoriaanse kalender ingevoerd.

grad, vergezeld van buitenlandse socialisten die de arbeiders moeten aanspreken. Britse inspecteurs treffen aan het front echter een totaal gebrek aan discipline onder de soldaten, die driekwart van hun officieren hebben verjaagd of vermoord; ze willen naar huis om hun grond op te eisen, en er is niemand in de generale staf die daar iets aan kan of wil doen. Lenin arriveert in de ochtend in Stockholm en koopt er het pak dat hij tot ver in 1918 zal dragen, evenals een paar nieuwe schoenen. Parvus bevindt zich ook in de stad en zegt de Russen een flink bedrag toe om de Revolutie te financieren: een gegeven dat Lenin later verbeteren zal ontkennen. Sympathisanten hebben geld ingezameld en komen de Russen uitzwaaien op het station. Zelfs de locomotief is met rode vlaggen versierd. Onderweg stelt de grote leider zich grommend op de hoogte van het verraad van de Petrogradse Sovjet aan de Revolutie.

Lenins groep passeert op sleeën de Finse grens bij Tornio, waar geen spoorweg is. Hij wordt er urenlang ondervraagd en uiteindelijk doorgelaten; over de ware toedracht zijn later verschillende verhalen verspreid. Waarschijnlijk heeft een Britse officier opdracht gegeven bij de grens met hem af te rekenen, nadat tevergeefs om een Russisch aanhoudingsbevel gevraagd was, maar kon de verantwoordelijke officier niets uitspreken. Uit de eerste *Pravda's* die Lenin in Finland leest, wordt hem duidelijk hoe de vlag in Petrograd erbij hangt: radicale uitspraken in zijn artikel zijn geschrapt en Kamenev blijkt ver afgedwaald van de ideeën waar Lenin zo op gehamerd heeft.

Landverrader

Bij de grensovergang bij Belostrov wordt Lenin al enthousiast onthaald door een kleine afvaardiging uit Petrograd, waaronder Kamenev, en arbeiders uit de omliggende dorpen. Op tweede paasdag (in Rusland is het nu 3

april) arriveert de trein uiteindelijk op het Finlandstation in Petrograd. Een enorme massa mensen is opgetrommeld, met vaandels en borden en een muziekkapel, pantserwagens, een zoeklicht en een erewacht van matrozen uit Kronstadt. De bolsjewieken proberen met al dit theater te verdoezelen dat de grote leider Duitse hulp heeft aanvaard en dus eigenlijk een landverrader is. Lenin schreeuwt nog voor hij van het perron is dat van de Voorlopige Regering niets goeds te verwachten valt. In de wachtruimte kondigt hij de wereldrevolutie aan: een verwarrende mededeling voor de bolsjewieken, die nu net zo blij waren met de moeizaam gesloten compromissen. Lenin wil eigenlijk naar huis, maar wordt op een pantserwagen gehesen en naar het bolsjewistische hoofdkwartier gereden, de menigte toeschreeuwend over de klassenstrijd.

Onderduiken

De dagen daarop blijft Lenin ageren tegen de Voorlopige Regering en de oorlog; zijn 'aprilthesen' verschijnen op 7 april in de *Pravda*. Daarin schetst hij al het bestuur van zijn toekomstige staat, dat helemaal opgebouwd is uit Sovjets. Alle grond moet staatsbezit worden. De geschokte socialisten gaan ervan uit dat hij zijn verstand verloren heeft en de eerste tijd krijgt hij geen voet aan de grond. Maar dankzij zijn energie, vechtlust en voortdurende herhaling van zijn standpunten groeit zijn aanhang, niet in het minst omdat ook de crisis en de rellen aanhouden en niemand meer weet waarom de oorlog voortduurt. Na enkele weken accepteert de partij de aprilthesen, een voor een.

De maanden erna zijn gevuld met hysterische geruchten, aangejaagd door Britse agenten, over Lenins werkelijke doelen en de buitenlandse machten die hem helpen. Hij is uiteindelijk genoodzaakt met Zinovjev onder te duiken in Finland. Kerenski

beleeft nog een moment van glorie als een groot onderzoek op Duitse connecties wijst. Merridale toont op deze plaats in het boek uitgebreid aan dat Duitsland miljarden in het nieuwe Rusland heeft gepompt, hoe hard Lenin dat ook ontkende. Geen van de betrokken buitenlandse landen heeft de ramp van epische proporties – waartoe al hun inspanningen hebben geleid – voorzien. Het relaas eindigt met een uitgebreide beschrijving van

‘Nachtenlang bespreekt hij zijn ideeën met wie het maar wil horen’

hoe het is afgelopen met Lenins reisgenoten en zijn tegenstanders, lang na de bolsjewistische staatsgreep van oktober 1917. Dat is in de meeste gevallen geen vrolijk verhaal, maar ook Lenin zelf komt er niet best vanaf. De cultus die om hem ontstond, diende alleen om een 'failliet systeem' in stand te houden en tegenwicht te bieden aan de chaos: de gefabriceerde Lenin van de Sovjet-Unie was een karikatuur die niet alleen zijn verregaande ambities, maar ook zijn wreedheid en bloeddorst verhulde. ■

Lenin in de trein. De reis naar de Revolutie. Catherine Merridale (Nieuw Amsterdam, Amsterdam 2016), 288 blz., € 24,99

Didactiekconferentie 2017

10 en 11 november in Huize Bergen te Vught

U wist niet dat scholing zo leuk kan zijn! De didactiekconferentie biedt praktijkgerichte en actuele workshops om te blijven vernieuwen in het klaslokaal. Bovendien kunt u deelnemen aan een leermiddelenmarkt, lezingen en een onderhoudend avondprogramma. De waardevolle dialogen over didactiek en onderwijs in de rustieke vertrekken van het landgoed maken de tweedaagse conferentie altijd memorabel. Schrijf u in op www.vgnkleio.nl.

Workshops

Er is een ruime keuze aan workshops, van theoretische leerweg tot havo/vwo-bovenbouw. Het volledige programma met toelichting op de workshops vindt u op de website van de VGN.

- Werkvormen historisch redeneren, Marcel van Riessen (HvA en UvA)
- Bestaansverhelderende vragen in de les, Bas van der Meijden (Windesheim)
- Visible Thinking en digitale activerende werkvormen, Jan Wolter Smit (Hogeschool Midden Nederland en geschiedenisleraar.nl)
- Formatief toetsen, Robert Jan Poortvliet (Fontys)
- Bayeux voor beginners, Ad van Kempen (Fontys en auteur van *Uitweg uit Normandië*, een boek over het beroemde tapijt)
- De grote archeologische expedities, Koen Henskens (HAN, Actief Historisch Denken)

- Werkvormen voor geschiedenis in onderbouw tl/bk, Arne van Wielink (Trinitas College, Heerhugowaard)
- Vloggen voor geschiedenis, Stefan Rops (Universiteit van Utrecht)
- Goed geschiedenisonderwijs vereist maatwerk, Steven Stegers (EUROCLIO)
- Deel je juweel: jouw beste werkvorm uitgelicht, onder leiding van Wilbert Landman en Aron Borger (VGN Commissie Didactiek en Activiteiten)

Instellingen

- Interbellum in film (Movies that Matter)
- Wat kunnen genocide en WO II-ervaringen voor ons betekenen? Barbara Boenders (NIOD)
- Help! Een object, Timo Epping (Rijksmuseum van Oudheden Leiden)
- Anne Frank in de les om vooroordelen en discriminatie bespreekbaar te maken? (Anne Frank Stichting)
- Oude handschriften lezen, Nettie Stoppelenburg (Het Utrechts Archief)

Lezing:

Provo, de ludieke opstand tegen bom en regendendom door Marko Otten, auteur van het gelijknamige boek.

Avondprogramma:

Maarten van Rossem over actualiteit en geschiedenis.

Inschrijven

Didactiekconferentie

Max. 70 deelnemers. Kosten € 430 (niet-VGN-leden betalen € 470).

Inclusief overnachting, maaltijden en nascholingscertificaat.

Studenten, beginnende docenten en LIO's

Gereduceerd tarief € 150 (alleen voor VGN-leden, max. 10 deelnemers).

Inclusief overnachting, maaltijden en nascholingscertificaat.

Kunstenaar in oorlogstijd

E.H. Shepard, de tekenaar van Winnie-the-Pooh

Museum Huis Doorn staat de komende maanden in het teken van het werk van de Britse Eerste Wereldoorlog-tekenaar Ernest Howard Shepard (1879-1976) die na de oorlog naam en faam verwierf als illustrator van de boeken over Winnie-the-Pooh. In het oeuvre van Shepard komen twee uitersten samen: de strijd in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog en de verhalen over beer Winnie. In de tentoonstelling wordt ook ingegaan op de functie van dieren tijdens de oorlog en het verhaal over de beer Winnipeg.

Vanaf 1904 werkte Shepard als illustrator en maakte hij humoristische tekeningen voor boeken en het tijdschrift *Punch*. In de zomer van 1915 meldde hij zich voor militaire dienst en van 1916 tot 1918 diende hij als artillerieofficier van de *105th Siege Battery of the Royal Garrison Artillery*. Shepard diende aan fronten in Frankrijk, België en Italië en legde de oorlog vast in tekeningen.

Slag aan de Somme

Op 1 juli 1916 werd de eenheid van Shepard ingezet bij de Slag aan de Somme. Met een aanval probeerden de Britten het vastgelopen front weer in beweging te krijgen. Voorafgaand aan het offensief voerde de Britse artillerie dagenlang beschietingen uit om Duitse linies en prikkeldraadversperringen te vernietigen. De Duitsers waren echter op de hoogte van de Britse aanvalsplannen en hadden zich ingegraven. De aanval bij de Somme werd een catastrofe: op de eerste dag telden de Britten 60.000 doden, gewonden en vermisten. Op 18 november werd de strijd gestaakt zonder dat enige terreinwinst was

geboekt. Bij deze slag sneuvelde Shepards broer Cyril. Vervolgens nam Shepards regiment deel aan de Slag bij Arras. Een Britse aanval bij Arras moest Duitse reservetroepen 'weglokken' van de *Chemin des Dames*, waar de Fransen enkele dagen later een groot offensief begonnen. Op 9 april 1917 startten 24.000 Britse soldaten hun offensief vanuit de kalksteengroeven bij Arras. Na een snelle opmars strandde de aanval echter ten oosten van de stad, waardoor het Franse offensief uitmondde in een ramp. Tijdens de slag raakte de commandant van Shepards

regiment gewond en moest Shepard het bevel overnemen. Vanwege zijn daadkrachtige optreden werd hij gepromoveerd tot kapitein en ontving hij het *Military Cross*.

In die periode tekende Shepard de vernietiging van de regio en bleef hij illustraties inzenden voor *Punch*. Ondanks de moeilijke omstandigheden bleef de toon van zijn werk humoristisch.

Modderpoel

Tussen juli en december 1917 probeerden de Britten minstens tien keer om de heuvelrug rond Ieper op de Duitsers te veroveren, om controle te krijgen over de Belgische kust. Zoals bij alle geallieerde aanvallen speelde Shepards eenheid een rol bij de artilleriebeschietingen voorafgaand aan de aanval. De intense artilleriebeschietingen en de aanhoudende regen zorgden ervoor dat de grond veranderde in een modderpoel. Hierdoor boekte de Britse infanterie nauwelijks vooruitgang. Op 20 november veroverden Canadese troepen Passendale – een strijd die 310.000 doden eiste. ▶

Cornelis van der Bas is kunsthistoricus en conservator bij Museum Huis Doorn en is gespecialiseerd in de Eerste Wereldoorlog.

Niels Weitkamp is (kunst-)historicus en vrijwilliger in het museum.

Simone van Tongeren studeert geschiedenis aan de UvA en heeft stage gelopen bij het museum.

Links: Portretfoto van Ernest Howard Shepard, 1915. Copyright E.H. Shepard, reproduced with permission of The Shepard Trust & Curtis Brown Group Ltd.

Boven: Illustratie van E.H. Shepard. Copyright E.H. Shepard. Colouring of the illustrations by Mark Burgess. Copyright 1989 Egmont UK Limited. Reproduced with permission of Curtis Brown Group Limited, London on behalf of The Shepard Trust.

Boven: Zonder titel (tank tijdens de Slag bij Arras), 27 mei 1917. Copyright E.H. Shepard, reproduced with permission of The Shepard Trust & Curtis Brown Group Ltd.

Onder: No.2 Gun in Action, september 1917. Copyright E.H. Shepard and Imperial War Museums, reproduced with permission of The Shepard Trust & Curtis Brown Group Ltd.

Rechts: Illustratie van E.H. Shepard. Copyright E.H. Shepard. Colouring of the illustrations by Mark Burgess. Copyright 1989 Egmont UK Limited. Reproduced with permission of Curtis Brown Group Limited, London on behalf of The Shepard Trust.

Na de uitputtingsslag bij Passendale hoopte Shepard met verlof te kunnen gaan. Maar toen het Oostenrijkse leger, met steun van Duitse divisies, in Italië door de frontlinie brak, werden alle verloven ingetrokken. In november 1917 vertrok hij naar Noordoost-Italië om de Italianen te ondersteunen. Ten behoeve van gerichte beschietingen maakte hij tactische tekeningen van onder andere

het Asiago-plateau. Tijdens zijn verblijf in Italië werd Shepard bevorderd tot majoor.

Na de oorlog

In maart 1919 verliet de 105th Siege Battery Italië en keerde Shepard terug naar huis. In de jaren na de oorlog maakte hij zijn beste werk. Bijna direct na zijn terugkeer kreeg hij diverse verzoeken om boeken te illustreren. In 1921 werd hij

gevraagd voor de redactieraad van het tijdschrift *Punch*. Hij zou in totaal drieëndertig jaar voor dit tijdschrift werken. De redactieraad was belangrijk voor Shepards loopbaan. Via een ander lid kwam Shepard in contact met Alan Alexander Milne en in 1924 werd hij gevraagd om Milnes gedichtenbundel *When We Were Very Young* te illustreren – het begin van zijn rol als illustrator van de boeken over Winnie-the-Pooh.

Mascotte

Dat de literaire figuur Winnie gebaseerd is op een echte beer met de naam Winnipeg zal voor velen onbekend zijn. Het was 1914 toen de zeven

waren zij als gezelschapsdier en mascotte onderdeel van verschillende regimenten. In de loopgraven was de verscheidenheid aan dieren groot: geiten, beren, honden en soms een exotische springbok. Sommige van deze dieren ontvingen zelfs onderscheidingen voor hun inzet. Ook de Duitse keizer Wilhelm II had een mascotte; waar hij ging en stond werd hij vergezeld door zijn teckel Senta.

Educatie

Kunstenaar in oorlogstijd is interessant voor leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs om in schoolverband te bezoeken. De tentoonstelling biedt verdieping en verrijking van de kennis over de

Eerste Wereldoorlog. Leerlingen maken in de tentoonstelling kennis met belangrijke slagvelden van de Eerste Wereldoorlog en leren over de wijze waarop Shepard zijn oorlogservaringen verwerkte. Ondanks die ervaringen was Shepard in staat humoristische tekeningen te maken en na 1918 kinderboeken te illustreren. Tijdens het bezoek gaan leerlingen aan de slag met het interpreteren van Shepards tekeningen. Ze versterken hun vaardigheid historische bronnen kritisch te bestuderen en worden uitgedaagd hierover een eigen mening te formuleren. ■

Schets voor *Now We Are Six* (Christopher Robin, Winnie-the-Pooh en Piglet). Copyright E. H. Shepard, reproduced with permission of The Shepard Trust & Curtis Brown Group Ltd.

'De tentoonstelling biedt verdieping en verrijking van de kennis over de Eerste Wereldoorlog'

maanden oude Winnipeg als mascotte van het *Royal Canadian Army Veterinary Corps* in Groot-Brittannië aankwam. De Canadese luitenant Harry Colebourn kocht het beertje van een pelsjager toen hij onderweg was om zich te melden voor militaire dienst.

Toen Colebourn in 1914 vanuit Groot-Brittannië naar het westelijk front vertrok, liet hij Winnipeg achter in een Londense diertuin. Daar werd de beer een van de grote attracties, ook voor Christopher Robin, zoon van Milne. In 1924 veranderde Christopher Robin de naam van zijn teddybeer – die aanvankelijk Edward heette – in Winnie en inspireerde hij zijn vader tot het schrijven van de verhalen en gedichten over Winnie-the-Pooh.

Tijdens de oorlog werden circa zestien miljoen dieren ingezet voor militaire doeleinden. Zij vervulden een rol als rij- en lastdier of waren cruciaal bij de communicatie. Daarnaast

Huis Doorn

Museum Huis Doorn is – als voormalig ballingsoord van Wilhelm II, de laatste Duitse keizer – het enige Eerste Wereldoorlog-museum van Nederland. In het historische huis is te zien hoe de keizer in ballingschap leefde. In het paviljoen wordt uitgelegd hoe de oorlog het neutrale Nederland heeft beïnvloed. www.huisdoorn.nl

Reserveren

Een educatief bezoek aan de tentoonstelling *Kunstenaar in oorlogstijd* duurt ongeveer anderhalf uur per groep. Interesse? Reserveer het educatief programma voor uw klas door te mailen naar reserveringen@huisdoorn.nl of bel naar 0343-421020. De tentoonstelling over E.H. Shepard is te zien tot en met 10 december 2017.

De evolutie van de kruisiging

Een van de misvattingen die leerlingen over de middeleeuwen hebben, is dat het een periode was met weinig verandering. Het christendom was dominant in Europa en dat geloof bleef min of meer hetzelfde gedurende duizend jaar, totdat tijdens renaissance 'ineens' heel veel veranderde. Het thema van de kruisiging laat zien dat dit beeld sterk genuanceerd moet worden.

Harry Havekes is vakdidacticus geschiedenis en kunstgeschiedenis aan de Radboud Docenten Academie in Nijmegen.

Koen Henskens is vakdidacticus geschiedenis en mediëvist aan het Instituut voor Leraar en School van de HAN in Nijmegen.

De kruisiging en de daaropvolgende verrijzenis van Jezus zijn de belangrijkste gebeurtenissen voor het christelijk geloof. Met dit offer van Jezus wordt de zondeval van Adam en Eva tenietgedaan en is er voor de mensheid weer de mogelijkheid na de dood door te leven in het hiernamaals. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat dit kruisigingsoffer veelvuldig is afgebeeld. Beeldende bronnen laten, net als geschreven bronnen, vooral zien hoe men op dat moment dacht over (theologische) kwesties. Verbeeldingen van de kruisiging laten dus zien hoe men op verschillende momenten dacht over de figuur Jezus.

Zegevierend kruis

Nadat het christendom tijdens het Romeinse Rijk langzaam gegroeid was en vanaf de kerkvrede van keizer Constantijn (313) en de proclamatie tot staatsgodsdienst door keizer Theodosius (381) do-

minant was geworden, ontstonden de eerste afbeeldingen van de kruisiging. Daarvoor was het niet gebruikelijk een kruisiging af te beelden, omdat het in de Romeinse traditie te veel geassocieerd werd met het straffen van misdadigers.¹ In dat vroege christendom is er dan ook sprake van een zogenaamd 'zegevierend kruis'.² Het kruis wordt het symbool van de overwinning op de dood en het teken voor de verlossing van de mensheid. Het beroemde kruis (546) dat hoog in de apsis van de Sant'Apollinare in Classe (bij Ravenna) neerkijkt op de gelovigen, is daar een van de mooiste voorbeelden van. Boven een gestileerd landschap, waar de schapen van de kudde van God te zien zijn, staat in een blauwe sterrenhemel een groot Latijns kruis.³ Op de armen van het kruis zijn verschillend gevormde edelstenen te zien. Midden in dat kruis is een heel kleine afbeelding van Jezus. Niet ten voeten uit, maar

slechts een portret, zoals dat ook vaak gedaan werd bij *gemmen* (gesneden halfedelsteen) met afbeeldingen van Romeinse keizers. Opmerkelijk is dat we hier voor het eerst Jezus als een midden-dertiger zien, met lang bruin haar en een baard. Tot die tijd werd Jezus meestal weergegeven als een jongeman, vaak als herder van zijn kudde, zonder baard, met kort haar en gehuld in een tunica.³ In dit mozaïek zien we dat de beeltenis van Jezus dus een minder Romeins uiterlijk heeft gekregen, maar een uiterlijk dat beter past bij de toen gangbare kleding, zonder de Romeinse traditie van keizersportretten helemaal los te laten. En mocht de toeschouwer de triomf van het kruis nog gemist hebben, dan staat er onder het kruis nog *salus mundi* (heil van de wereld) geschreven.

Universaliteit

In de eeuwen die volgen behoort de kruisiging nog steeds niet tot de belangrijkste iconografische voorstellingen van de kerkelijke kunst. Christus wordt vaak afgebeeld als zogenaamde *Christus Pantocrator*, waarin de almacht en universaliteit van God centraal staat.⁴ Bij het binnengaan van de kerken zagen de pelgrims op weg naar Santiago, Rome of Jeruzalem, vaak thema's die ook verwezen naar de almacht van God en Jezus, zoals de *Majestas Domini* (bijvoorbeeld in Moissac of Santiago zelf) of het laatste oordeel (bijvoorbeeld in Conques of Autun). De kruisiging is in deze periode geen dominant thema. Die wint pas vanaf de tiende eeuw aan betekenis.

Crux Gemmata in Sant'Apollinare in Classe, Ravenna, 546.

De kruisiging op de deuren van de Dom van Hildesheim (circa 1015) laat een Jezus zien die meer tegen het kruis aan staat dan dat hij eraan hangt. Met beide voeten staat hij op een klein steuntje. Achter zijn hoofd is een kruisaureool te zien, dat slechts voor God en Jezus zelf gereserveerd was en dat verwijst naar zijn goddelijke almacht. Ook de omstanders lijken zich bewust van de goddelijkheid van Jezus. De soldaten die hem de spons met zure wijn aanreiken en die klaarstaan om de zijde van Jezus te doorboren, houden gepaste afstand en lijken zelfs voorzichtig terug te kijken om de taak die hun is opgedragen uit te voeren. Jezus lijkt de soldaat zelfs aan te kijken om hem bij te staan deze vreselijke taak uit te voeren en aan te geven dat hij de soldaat zal vergeven. Maria en Johannes leiden de blik van de toeschouwer naar de almachtige aan het kruis. Maria houdt een bijbel vast om de relatie te leggen met het goddelijk woord, terwijl Johannes met beide handen richting het kruis wijst. Jezus is nu wel ten voeten uit afgebeeld, met een grote lendendoek die reikt tot op de knieën. Deze kruisiging maakt deel uit van een cyclus over het leven van Christus, bedoeld om de triomf van Christus op aarde te herdenken.⁵

Lijden centraal

In de tweede helft van de middeleeuwen gaat deze ontwikkeling door en wordt de kruisiging vaker

afgebeeld. Niet alleen in monumentale sculptuur, maar ook in kleine ivoren beeldjes, miniaturen in boeken en in schilderijen. Het lijden van Christus komt steeds meer centraal staan. Het middenpaneel van het drieluk van Rogier van der Weyden is daar een mooi voorbeeld van. In een wijsd landschap, waarin op de achtergrond een oosterse stad zichtbaar is (mogelijk Jeruzalem) hangt Jezus aan het kruis. Zijn lange magere lichaam hangt in een soort S-vorm, waarbij de voeten op elkaar staan. Door de handen en de voeten zijn grote spijkers geslagen, op zijn gebogen hoofd zit een scherpe doornenkroon en uit zijn zijde loopt bloed. Dat lijden wordt nog eens versterkt door de omstanders. Johannes moet Maria ondersteunen, die door de knieën is gezakt en tegen het kruis aan hangt. Haar handen reiken naar haar zoon, terwijl zowel haar gezicht als dat van Johannes vertrokken is van verdriet. Tegelijk blijft het goddelijk karakter van de gebeurtenis bewaard; twee engelen zijn neergedaald uit de hemel, de lendendoek van Jezus wappert in een briesje, wat zorgt dat het levendig en herkenbaar wordt. De twee opdrachtgevers van de schilder zitten geknield onder het kruis.

Het lijden van Christus wordt nog emotioneler en nog tastbaarder in de werken van Matthias Grünewald. Het lichaam van Jezus is bedekt met wonden en zweren, ten gevolge van het zogenaamde

sint-antoniussuur, een ziekte die veel voorkwam.⁶ Door de enorme spijkers zijn de handen en voeten verwrongen van de pijn. Het lichaam hangt levenloos aan het kruis en het hoofd, met een grote doornenkroon, hangt zwaar op de schouders. De lendendoek is niet meer dan een vod en het hout van het kruis is geen gezaagde balk, maar lijkt een toevallige boomstam die zojuist is geprepareerd voor deze gruwelijke daad. Maria, nu geheel in wit, is flauwgefallen en wordt opgevangen door Johannes, terwijl Maria Magdalena haar gevouwen handen vol ontzetting en wanhoop omhoogsteekt. Ook haar handen zijn verwrongen en haar kleding is verfromfaaid. De betekenis van deze scène wordt rechts in beeld gebracht door Johannes de Doper, die met de Bijbel in zijn hand, wijst op Jezus en deze woorden lijkt te spreken: *Illum oportet crescere, me autem minui* (Hij moet groter worden, ik kleiner (Joh. 3:30)), waarmee hij vooruit wijst op de grootsheid van Christus.

In de klas

De vier presentaties van de kruisiging laten zien hoe Jezus steeds menselijker werd. Het centraal stellen van de mens, een kenmerk van het humanisme, rust dus op een lange traditie en een geleidelijke verandering in de beleving van het geloof. Tegelijkertijd is het goed te realiseren dat beleving van het geloof ook nog bepaald wordt door regionale verschillen. De kruisiging van Grünewald werd vrijwel tegelijk gemaakt met de schilderijen in de Sixtijnse Kapel (1508-1512) van Michelangelo en de *Stanza della Segnatura* (1508-1511) van Rafaël. Die 'humanisering' van God en Jezus heeft in het noorden van Europa meer impact gehad en staat zo ook aan de basis van de Reformatie. Daarmee kunnen docenten leerlingen ook wijzen op de gelijktijdigheid van ontwikkelingen en dat deze niet overal uniform en parallel verliepen. ■

De kruisiging, Rogier van der Weyden, middenpaneel, olieverf op paneel, 1445. Kunsthistorisch Museum, Wenen.

De andere afbeeldingen die in dit artikel worden besproken zijn te vinden op www.vgnkleio.nl.

¹ Uit de eerste eeuwen na Christus zijn er slechts een twintigtal afbeeldingen van het kruis bekend. Zie bijvoorbeeld F. van der Meer, *Christus oudste gewaad. Over de oorspronkelijkheid der oudchristelijke kunst*, Brussel, 1949, of J. Beckwith, *Vroege middeleeuwse kunst*, Den Haag, 1964.

² Een van de oudste voorbeelden van een dergelijk kruis vinden we in de Santa Pudenziana in Rome (384-389)

³ Zie bijvoorbeeld de mozaïeken in de Galla Placidia in Ravenna (425).

⁴ In de orthodoxe kerk blijft dit tot op de dag van vandaag een belangrijk motief, maar in West-Europa raakte het vanaf ongeveer 1100 in onbruik.

⁵ Op het rechterdeel van de deur nemen de scènes van de zondeval van Adam en Eva en hun verbanning uit het paradijs een centrale plaats in.

⁶ Het altaarstuk werd besteld door het Antonietenklooster in Isenheim, waar veel sint-antoniussuurpatiënten behandeld werden.

Grieven over de vorst

Overeenkomsten en verschillen tussen twee nationale

Het Plakkaat van Verlatinghe verdient een prominentere plek in het onderwijs. Samen met het comité 'Nederlandse Onafhankelijkheidsdag' streeft de VGN ernaar dit document af te stoffen en op te tuigen. In een vergelijking met de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring komen opvallende gelijkenissen naar voren.

Daan Schuijt is redacteur van Kleio.

Het was hartje zomer toen Ton van der Schans als voorzitter van de VGN pleitte voor een vaste plek voor het Plakkaat van Verlatinghe in het onderwijs. De betekenis van dit document voor Nederland kan nauwelijks onderschat worden: het is onze onafhankelijkheidsverklaring. Ondanks dat is het Plakkaat slechts een voetnoot in het curriculum. Het is geen canonvenster, staat niet in de eindtermen van de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Slechts voor de ongeveer 30.000 vwo-examenkandidaten geschiedenis is het verplichte kost. Van der Schans sprak bij de feestelijke herdenkingsbijeenkomst voor het Plakkaat op 26 juli in Rotterdam. De VGN heeft de handen ineengeslagen met het comité 'Nederlandse Onafhankelijkheidsdag' dat sinds 2013 bestaat en het Plakkaat als uitgangspunt neemt. Op www.nederlandseonafhankelijkheidsdag.nl verwijst het comité naar de Verenigde Staten waar de 4th of July een nationale feestdag is en schoolkinde-

ren de *Declaration of Independence* soms uit het hoofd op kunnen zeggen. Een wereldberoemde tekst met verrassend veel overeenkomsten met het Plakkaat.

Verzet, revolutie en breuk

In 1983, kort na het 400-jarig bestaan van het Plakkaat, publiceerde de Brabantse historicus J.P.A. Coopmans in de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis van Nederland* een vergelijking van de beide akten. Zij hebben het weerstandsrecht als uitgangspunt: een vorst die een tiran is, kan door het 'volk' worden afgezet. Deze gedachte verspreidde zich in de late middeleeuwen over Europa, een periode van staatsvorming en zich ontwikkelende constituties. De *Magna Carta* (1215) en het *Groot Privilege* van Maria van Bourgondië (1477) hebben bijvoorbeeld hetzelfde uitgangspunt.

De structuur van deze documenten is dan ook min of meer gelijk: eerst wordt het uitgangspunt beschreven, dan worden de concrete grieven tegen de vorst genoemd, waarna men tot de slotsom komt dat het recht van verlating geldt waartoe dan ten slotte daadwerkelijk wordt overgegaan. Ook het Plakkaat van Verlatinghe heeft deze opbouw, net als *The Charge against the King Charles Stuart* (1649) en de *Declaration of Independence* (1776).

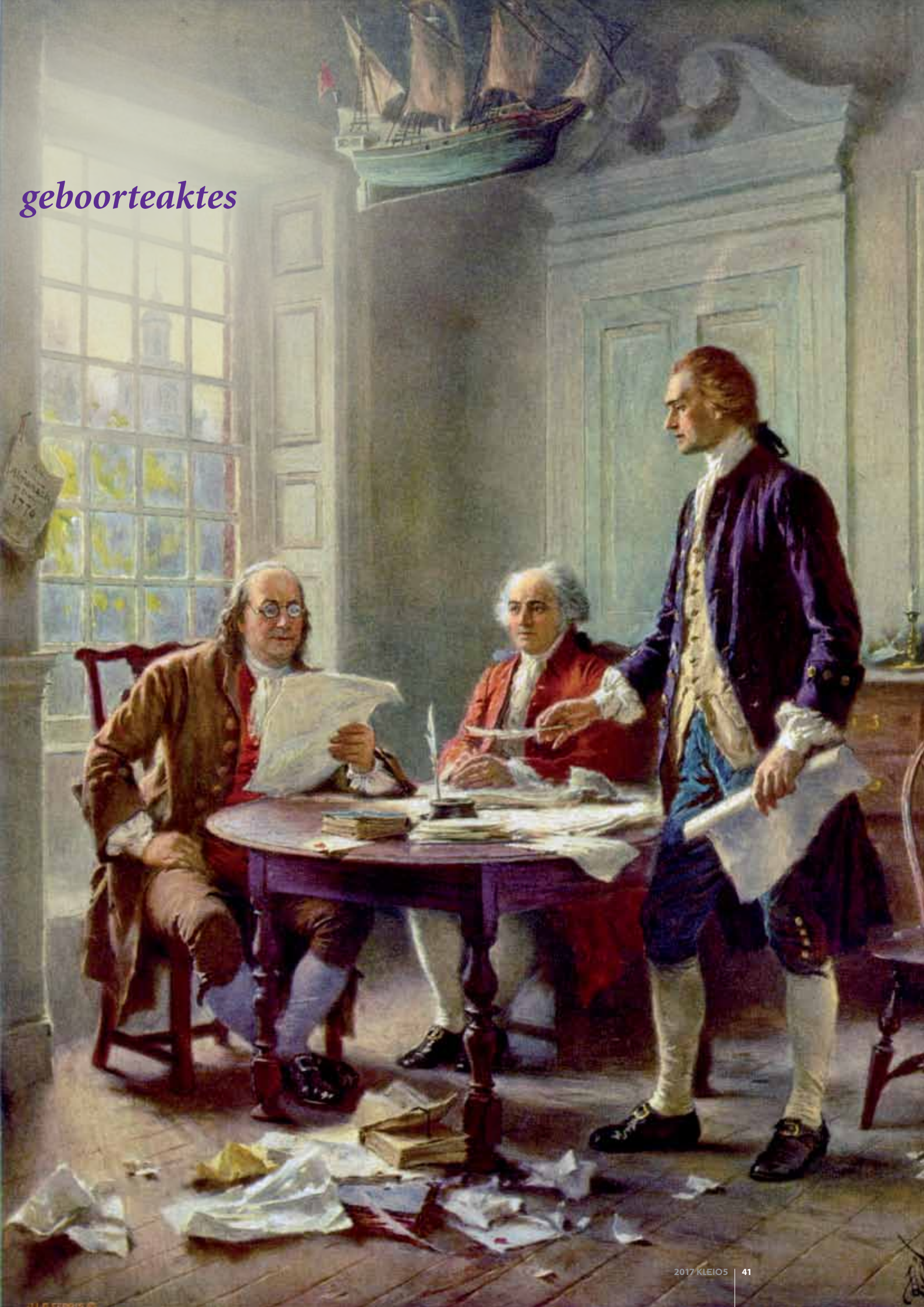
Niet dat het voor de gewesten of kolonies een staatsrechtelijk abc'tje was. In beide gevallen is er eerst een periode van verzet waarin de grieven over de tirannie niet bij de vorst, maar bij zijn gouverneurs en raadgevers terechtkomen. Het doel in dat stadium is verzoening met de vorst, van afzweren is nog geen sprake. In december 1577 kiezen de Staten-Generaal nog voor de katholieke Matthias, een Habsburgse prins en neef van de koning, als landvoogd. Pas na het mislukken van de vredesonderhandelingen in Keulen in 1579 kunnen de Staten-Generaal niet langer gehoorzamen aan de vorst.

Na de *Boston Tea Party* proberen de Amerikanen eerst en vooral de relatie met de vorst goed ►

Rechterpagina: Benjamin Franklin (links), John Adams (midden) en Thomas Jefferson (rechts) schrijven het concept van de *Declaration of Independence*. Olieverfschilderij door Jean Leon Gerome Ferris, eind negentiende eeuw. Hiernaast: Een kopie van de *Declaration of Independence* uit 1776.

geboorteaktes

te houden. Op 6 juli 1775 geeft het Congres de *Declaration of the Causes and Necessity of Taking up the Arms* uit en stelt het nadrukkelijk dat het niet de bedoeling is om zich van Groot-Brittannië los te maken: *the king can do no wrong*. Pas nadat de koning in augustus 1775 de staat van rebellie afkondigt en het parlement in december van dat jaar de *Prohibitory Act* aanneemt om de koloniale handel te isoleren, komt de definitieve breuk.

Grievens

Nadat de Staten-Generaal en het Congres inzien dat een verzoening met de vorst niet langer mogelijk is, stellen zij de scheidingspapieren op. De besluitvormingsprocessen kennen drie momenten: de uiting van het voornemen tot verlating, de vaststelling van de verlating en de vaststelling van de definitieve uitvoerige tekst van de akte. In de Nederlanden werd het besluit nog voorafgegaan door een principebesluit. (Zie in het kader hieronder het overzicht dat Coopmans geeft.)

Om het tirannieke karakter van de vorst aan te tonen, is er zowel in het Plakkaat als de *Declaration* een lijst met grieven over het gedrag van de vorst opgenomen. In tegenstelling tot Asseliers categoriseert Jefferson deze netjes en verdeelt ze onder in hoofdstukken. In beide gevallen zijn er eerst de staatsrechtelijke aantijgingen. De vorsten houden zich niet aan de constitutie (Engeland) of de oude vrijheden en privileges (gewesten). Al wijst Coopmans er in zijn vergelijking op dat

de gewesten bij de vredesonderhandelingen in Keulen in 1579 al over een constitutie spraken. Daarnaast negeren de vorsten de vertegenwoordigende instanties uit de kolonies of gewesten, geven zij geen gevolg aan wetgeving die in deze instituties tot stand is gekomen en stellen zij vervolgens eigen rechters of leden van de inquisitie aan om opstandelingen te berechten. Daarnaast is er een hele waslijst van concrete voorbeelden uit Amerika of de gewesten waaraan de tirannie is af te lezen. Het gaat om zaken als de vorst die ambten aan vreemdelingen schenkt, het in stand houden van het leger in vredetijd zonder toestemming, het opleggen van belastingen zonder toestemming, het belemmeren van de handel en het voeren van een burgeroorlog. Ten slotte wordt één thema in het Plakkaat wel en in de *Declaration* niet behandeld en dat is de godsdienst en het schenden van de gewetensvrijheid. Als het gaat om de vaststelling van de gerechtigdheid van de verlating is Jefferson een stuk beknopter dan Asseliers. De Staten-Generaal maken alle juridische banden met de Spaanse vorst los: al zijn titels en voorrechten (grote en kleine zegels, muntslag, benoeming edelen, enz.) worden teruggenomen. Voor de situatie die nu ontstaat, hebben de Staten-Generaal ook al een idee, namelijk de soevereiniteit aanbieden aan Anjou. Dat betekent dat in het Plakkaat ook de aanwijzingen zijn opgenomen over hoe nu te handelen. Het Plakkaat heeft daardoor uiteindelijk meer

	1581 Plakkaat van Verlatinghe		1776 Declaration of Independance
6 juni	De Staten-Generaal vragen de schriftelijke zienswijze van provincies over de verlating.	7 juni	Lee stelt namens Virginia voor over te gaan tot de verklaring van de onafhankelijkheid. Besluitvorming aangehouden.
10 juni	Eerste commissie-Hessels om uit de provinciale voorstellen inzake de verlating een voorstel te destilleren.	9 juni	Principebesluit tot instelling van een redactiecommissie.
14 juni	Eerste bespreking rapport van eerste commissie-Hessels. Principebesluit tot verlating. Instelling tweede commissie-Hessels voor het ontwerpen van de akte.	10 juni	Commissie-Jefferson ingesteld voor het ontwerpen van de akte.
22 juli	Tweede bespreking rapport eerste commissie-Hessels. Definitief besluit tot de verlating. Opdracht aan de audiëncier Jan van Asseliers tot het maken van een ordonnantie in de vorm van een plakkaat.	1 juli	Voorbespreking van de onafhankelijkheidsverklaring.
26 juli	Vaststelling van de definitieve tekst van het Plakkaat zoals opgesteld door Jan Asseliers.	2 juli	Vaststelling van de Lee-resolutie inhoudende de onafhankelijkheidsverklaring.
		4 juli	Vaststelling van de tekst der <i>Declaration</i> ontworpen door de commissie-Jefferson.

het karakter van een grondwet. De Amerikanen streven zelfstandigheid na en willen een republiek stichten. Met dat doel in het vooruitzicht, is de *Declaration* eerder een feitelijke uitspraak. De *Founding Fathers* weten dat er op een ander moment een grondwet zal worden geschreven.

Politieke theorie

Het Plakkaat verscheen bijna twee eeuwen voordat de *Declaration* werd opgesteld. In deze periode ontwikkelde het denken over staat en recht zich snel, mede onder invloed van het rationalisme en empirisme. Waar het Plakkaat nog uitgaat van de van God gestelde koning tegenover de Staten-Generaal, staat in de *Declaration* het individu centraal met de opvattingen van John Locke over het sociaal contract: 'We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal; that they are endowed by their Creator with certain inalienable rights; that among these are life, liberty and the pursuit of happiness.' Jefferson verwijst overduidelijk naar de onvervreemdbare rechten van ieder individu die Locke had opgesteld en vervangt Lockes *property* door *pursuit of happiness*.

Om die rechten te garanderen stelt de *Declaration* dat het volk het recht heeft een regering te veranderen, af te schaffen en een nieuwe regering te vormen. Een belangrijk verschil is dat volgens het Plakkaat slechts de Staten-Generaal daartoe gerechtigd zijn, niet het volk. Uit de *Declaration* blijkt dus dat de leer van de volkssoevereiniteit leidend is.

Inspiratie?

Tijdens zijn bliksembezoek aan Nederland in 2014 wilde Obama in ieder geval het Plakkaat met eigen ogen zien. Dat een Amerikaanse president hier zo op gebrand is, doet vermoeden dat er haast wel een direct verband tussen het Plakkaat en de *Declaration* moet zijn. Toch stelt Coopmans in zijn vergelijking dat het niet waarschijnlijk is dat Jefferson voor inspiratie naar het 'geboorte-

kaartje' van de Republiek heeft gekeken. Het ligt veel meer voor de hand dat het verloop van de *Glorious Revolution* van invloed was.

Dat de beide documenten opvallende gelijkenis vertonen, heeft te maken met het beroep op het weerstandsrecht dat zich sinds de late middeleeuwen in Europa ontwikkelde. Ook documenten uit andere landen waarin de macht van de vorst wordt ingeperkt of een vorst zelfs wordt afgezet, kennen een vergelijkbare structuur.

Nu bestond er in de zestiende eeuw nog geen vastomlijnd idee van staatsrecht. Dat verklaart ook de belangrijkste inhoudelijke verschillen. Je zou het Plakkaat in dit opzicht onbedoeld revolutionair kunnen noemen. Alle juridische gevolgen van het verlaten van de Spaanse vorst worden genoemd en het is de bedoeling dat Anjou de nieuwe soeverein wordt. Als dat niet goed uitpakt en ook Leicester niet de ware blijkt te zijn, hebben de Staten aan de afspraken uit de Unie van Utrecht en het Plakkaat voldoende basis om als Republiek verder te gaan.

In de *Declaration* zijn de ideeën van John Locke verder ontwikkeld. God heeft alle mensen gelijk geschapen en van enkele onvervreemdbare rechten voorzien. Om die te kunnen beschermen tegen de willekeur van de vorst, is volkssoevereiniteit het uitgangspunt. ■

Links: Dubbelpor-
tret, waarop de
ontmoeting te zien is
tussen de diplomaat
Fabio Albergati en
koning Filips II van
Spanje, terwijl een
kunstenaar stiekem
zijn portret schildert.
Toegeschreven aan
Giovanni Antonio
Burrini (1656-1727).
Onder: In 2014 bekijkt
president Obama
van de Verenigde
Staten het Plakkaat
van Verlatinghe in
het Rijksmuseum.
Naast hem minister-
president Rutte en
Wim Pijbes, directeur
van het Rijksmuseum.
Foto: Dave de Vaal.

Bij dit artikel hoort een activerende werkvorm over de ontstaansgeschiedenis van het Plakkaat van Verlatinghe, zie www.vgnkleio.nl.

Literatuur

Voor dit artikel is gebruikgemaakt van J.P.A. Coopmans 'Het Plakkaat van Verlatinge (1581) en de Declaration of Independence (1776)', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 98 (1983), afl. 4.

'Je moet werken voor de vrede'

Veelschrijver Adrian Goldsworthy over de Pax Romana

Kleio had in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden een exclusief interview met Adrian Goldsworthy (1969). Deze Britse historicus en schrijver kent u ongetwijfeld van zijn boeken over het Romeinse Rijk, zoals *Romeinse Legioenen* en het onlangs verschenen *Pax Romana*.

Ben Vriesema is
hoofdredacteur van
Kleio.

Hoe bent u op het idee gekomen om een boek te schrijven over de Pax Romana?

Het idee kwam eerlijk gezegd uit de Verenigde Staten. Ik werd een aantal jaren geleden gevraagd een rapport te schrijven over de wijze waarop de Romeinen na een gewonnen oorlog de vrede in een gebied met allerlei vijandige stammen handhaafden. De Verenigde Staten zaten namelijk met Afghanistan in hun maag: hoewel de oorlog daar gewonnen leek, duurde het wel erg lang voor er sprake was van een stabiele vrede. Sterker nog, er waren in Afghanistan zo veel verschillende groepen die het met elkaar aan de stok bleven houden dat vrede nogal relatief leek. De Amerikaanse overheid wilde weten hoe de Romeinen hun overwonnen volkeren hebben bestuurd en hoe zij het wel voor elkaar kregen de rust te laten weerkeren na

een gewonnen oorlog. Het rapport heb ik naar het Pentagon gestuurd, maar sindsdien heb ik niets meer vernomen. Wellicht is het in een of andere la beland. In ieder geval ben ik niet verantwoordelijk voor het beleid dat de Amerikanen momenteel in Afghanistan voeren... Het rapport resulteerde uiteindelijk in een boek.

Hoe zorgden de Romeinen voor een permanente vrede?

Eigenlijk is het heel eenvoudig: je kunt een oorlog winnen, maar dat betekent nog niet dat je de vrede wint. Daarvoor moet je diplomatie gebruiken. Diplomatie is iets wat de Romeinen goed beheersten. Zij waren er namelijk al van overtuigd dat je vijanden niet automatisch van je gaan houden nadat je ze hebt verslagen. Je moet werken voor de vrede.

Het Romeinse Rijk
in de derde eeuw na
Christus. Kaart van
John Bartholomew
and Co. uit 1915.

Maar de Romeinen hadden toch genoeg slagkracht om een volk te onderwerpen?

Dat klopt, maar vergeet niet dat de Romeinen allerlei gebieden innamen simpelweg omdat ze het sterkst waren. En omdat ze het sterkst waren, werden ze door bepaalde volkeren gevraagd om hen te helpen. Dat deden ze maar wat graag; ze vroegen zich echter nooit af waarom ze op oorlogspad gingen. De vraag bij de Romeinen ging over: hoe gaan we het doen? Ze waren het sterkst, dus hoefden zich ook niet de waaromvraag te stellen. Natuurlijk was er regelmatig een keizer die weer eens een militaire overwinning politiek kon uitbuiten, maar de veroveringen waren vooral bedoeld om te laten zien dat ze het sterkst waren. Het was hun plicht. Maar wanneer ze een volk hadden overwonnen, was ook direct duidelijk dat die overwonnenen Romein konden worden. Er waren vooroordelen, maar niet gebaseerd op racisme zoals we dat tegenwoordig kennen. Wanneer iemand het Romeinse staatsburgerschap had gekregen, werd hij direct opgenomen door de andere Romeinen. Vergelijk dat eens met Carthago. Daar kon slechts een beperkte groep Carthager worden, met alle gevolgen van dien. Je kon je dus maar beter aanpassen aan de overwinnaar, dat was veel veiliger.

U schrijft veel over oorlogen die de Romeinen voerden. Kun je dan nog wel spreken van een Pax Romana?

Ten eerste spraken de Romeinen zelf niet over de Pax Romana. Keizer Augustus en keizer Tiberius hebben wel veel aandacht besteed aan de vrede – Augustus liet het Ara Pacis of Altaar van de Vrede bouwen, waar de godin Pax werd vereerd –, maar het begrip Pax Romana stamt uit de post-Romeinse tijd. En ten tweede, wij leven sinds de Tweede Wereldoorlog in het Westen in een niet-oorlogstijd, maar dat wil niet zeggen dat er geen geweld is. Vergeet niet dat het aantal dodelijke schietincidenten in Chicago sinds 2000 hoger ligt dan het aantal Amerikaanse slachtoffers in Irak. En toch

‘Wanneer iemand het Romeinse staatsburgerschap had gekregen, werd hij direct opgenomen door de andere Romeinen’

beschouwen we dit als een tijdperk van vrede, terwijl er om ons heen wel heel veel gevechten zijn. In het Romeinse Rijk was dat niet anders. De Pax Romana was een periode van relatieve vrede waarin mensen veilig konden reizen – er zijn zelfs verhalen bekend van twee vrouwen die door het Rijk reisden, zonder problemen. Maar dat het niet overal en altijd vredelievend was, staat buiten kijf.

Wat kunnen wij van de Romeinen leren?

De Romeinen verschilden eigenlijk in het geheel niet van ons, en wij niet van hen. Zij hadden dezelfde emoties, hoewel ze in een totaal andere tijd leefden.

Toch waren het echte mensen met echte verhalen, net als wij nu. Lees de brieven van Plinius en Cicero er maar op na. Je hebt niet het idee dat je iets leest dat zo’n tweeduizend jaar geleden gebeurd is. De mens was toen (en is nu) bezig met kleine dingen – eerder gefocust op lokaal niveau dan op de grote internationale dingen. Zo hadden oude Romeinen meer aandacht voor de burens dan voor gebeurtenissen ver weg. En, heel belangrijk, het maakte eigenlijk niet uit welke macht boven je stond, wie je bestuurde, het ging er om dat je probeerde een fijn leven te leiden.

Komen er binnenkort nog nieuwe boeken uit?

Ik ben bezig met een roman over het Vindolanda-kamp bij de Muur van Hadrianus (inmiddels verschenen – red.), daarnaast schrijf ik een boek over diezelfde Muur en ben ik bezig met een boek over Philippus en Alexander, met de nadruk op de eerste. Naar mijn mening heeft Alexander namelijk heel veel zaken overgenomen van zijn vader. De meeste historici richten zich puur en alleen op Alexander, maar ik wil vooral kijken naar zijn vader. In ieder geval zit ik niet om onderwerpen en werk verlegen! ■

Met dank aan Leontien van Leeuwen en Nicole van der Steen.

Wil je in je lessen aansluiten bij actuele gebeurtenissen,
maar ervaar je hiaten in je kennis over de islamitische wereld?

Leiden Islam Academie van de Universiteit Leiden
en de VGN Commissie Wereldgeschiedenis organiseren

Nascholingsconferentie vmbo/mavo – havo – vwo

Europa en de islamitische wereld

Gedeelde geschiedenis, verschillende perspectieven

Programma:

- Openingslezing prof. dr. Maurits Berger
- Training Omgaan met gevoelige onderwerpen in de klas
- Workshops:
 - Andalusië (prof. dr. Maaïke van Berkel, drs. Liane Vissers, dr. Corien Vuurman),
 - Abbasidisch Kalifaat (prof. dr. Maaïke van Berkel, drs. Liane Vissers),
 - Ottomaanse Rijk (prof. dr. Maurits Berger, Kasim Tekin),
 - Islam in Nederlands Indië (prof. dr. Remco Raben, dr. Corien Vuurman),
 - Islam in West Europa (prof. dr. Maurits Berger, Kasim Tekin),
 - Van karavaan tot dhow. Handel op het kruispunt van drie continenten.
(dr. Herman Kaptein, drs. Marian Heesen)
- Plenaire discussie over 'islam in de klas'
- Culturele toegift

Voor wie: docenten geschiedenis en maatschappijleer

Datum: 17 november 2017, 10.00-16.00 uur, Leiden

Kosten: kennismakingstarief: 90 euro (incl. koffie, thee, lunch, certificaat, lesmateriaal)

Aanmelden: leidenislamacademie@hum.leidenuniv.nl

Na lente kwam winter

Achtergronden van de Syrische burgeroorlog

De Syrische burgeroorlog duurt nu zes jaar en heeft volgens schattingen tussen de 300.000 en 400.000 mensenlevens gekost. Zo'n vijf miljoen Syriërs zijn naar het buitenland gevlucht, vooral naar Turkije, Libanon en Jordanië. Een half miljoen van hen zijn via Turkije naar West-Europa getrokken, waar hun komst voor politieke spanningen zorgde. Nog eens zes miljoen zijn in Syrië zelf verplaatst. De impact van de Syrische burgeroorlog is groot, zowel in de regio als daarbuiten.

Het begin van de Syrische burgeroorlog was onderdeel van de Arabische Lente, de roep om politieke en sociale hervormingen, die december 2010 begon in Tunesië. In Syrië sloeg de vlam enkele maanden later in de pan toen enkele schoolkinderen in Dera, in het zuiden van het land, wat leuzen tegen de regering op een muur schreven. De politie arresteerde en mishandelde hen. Tegen de daaropvolgende protesten traden de veiligheidsdiensten meedogenloos op. Er vielen ruim dertig doden en de opstand was daar.

Lappendeken

Dat Syrië onderdeel werd van de Arabische Lente was niet verrassend. De vroegere Ottomaanse provincie is een lappendeken van religieuze en etnische groepen. Ruim 70 procent van de vierentwintig miljoen Syriërs is soenniet, maar het noordoosten is Koerdisch gebied. Wat zuidelijker wonen Turks sprekende Turkmenen, samen ongeveer 16 procent van de bevolking. De sjiitische gemeenschap is sterker verdeeld en bestaat uit traditionele sjiiten en aanhangers van sekten, zoals de druzen, die tegen de grens met Israël wonen, en de alawieten. Het kerngebied van deze laatste groep is de bergachtige kustprovincie Latakia. Gezamenlijk vormen de sjiiten ruim 18 procent van de bevolking. Daarnaast is nog zo'n 10 procent van de Syriërs christen van verschillende richtingen.

De alawieten vormen een aparte groep in dit geheel. Zij zijn waarschijnlijk afkomstig uit Zuid-Irak en van daaruit in de elfde eeuw wegens vervolgingen naar Syrië getrokken. Hun (geheime) leer vormt een curieus geheel van sjiitische opvattingen vermengd met pre-islamitische en christelijke elementen. Zo kennen de alawieten geen moskeeën en gebruiken ze wijn bij hun rituelen. De laatste decennia zijn ze wat in soennitische richting geschoven. De alawieten vormen een duidelijk liberale groep binnen de islam. Veel soennieten beschouwen hen echter niet als moslims.

Arabische eenheidsstaat

Bij het Sykes-Picotverdrag van 1916 verdeelden de Fransen en Engelsen alvast het nog te veroveren Ottomaanse Rijk. Irak en Palestina zouden naar Groot-Brittannië gaan en Libanon en Syrië kwamen in de Franse invloedssfeer. Vier jaar later – het Ottomaanse Rijk was verdwenen – werd deze verdeling bevestigd bij de Vrede van San Remo. Het Franse bestuur paste in Syrië de vertrouwde koloniale verdeel- en heerstactiek toe en bevoordeelde minderheidsgroepen als de druzen, alawieten en christenen. De laatsten kregen vooral bestuursfuncties, druzen en alawieten werden op ruime schaal in het leger opgenomen en kregen een zekere autonomie. De soennitische meerderheid schikte zich tegenstribbelend in haar lot. Syrië werd in 1945 onafhankelijk, maar rust kreeg het land niet. Militaire staatsgrepen wisselden elkaar af. Van een stabiele ontwikkeling was geen sprake. Een ondoordacht samengaan met Egypte in een Verenigde Arabische Republiek (1958-1961) kostte kapitalen, maar leverde ►

Hans Schippers

werkte als techniek-historicus aan de TU Eindhoven en was na zijn pensionering actief als geassocieerd onderzoeker bij het NIOD.

Twee kapotte tanks staan voor een verwoeste moskee in de plaats Azaz in Syrië, 2012. Bron: Christiaan Triebert.

niets op. In 1963 maakte een staatsgreep van de Ba'ath-partij een eind aan de chaos. De ideologie van de Ba'ath is gericht op het bereiken van een Arabische eenheidsstaat met sterke autoritair-socialistische trekken. Het seculiere karakter van de Ba'ath was aantrekkelijk voor de minderheidsgroepen als alawieten, druzen en christenen. Binnen de partij greep in 1970 de alawitische luchtmachtgeneraal Hafez al-Assad de macht: een meedogenloos man, maar een slim strateeg. Hij voerde een pragmatische economische politiek,

‘De Syrische burgeroorlog is inmiddels een proxy war, een oorlog bij volmacht, tussen het sjiitische Iran en zijn soennitisch-Arabische tegenstanders aangevoerd door Saoedi-Arabië’

met landbouwhervormingen ten koste van de soennitische grootgrondbezitters. De stedelijke soennitische middenklasse won hij voor zich door een liberale handelspolitiek. Op buitenlands politiek terrein was zijn beleid gematigd en herstelde hij de banden met buurstaten Jordanië en Saoedi-Arabië.

Tegen de conservatief-soennitische Moslimbroederschap trad Hafez echter keihard op. Toen leden van die beweging in 1982 de stad Hama bezetten, liet hij zijn broer Rifaat, hoofd van de veiligheidsdienst, het centrum van de stad beschieten met circa 20.000 doden als gevolg. Ook dissidente intellectuelen van allerlei richtingen kregen het zwaar te verduren. Duizenden belanden in de beruchte gevangenissen van het regime.

Vreemdelingenlegioen

Hafez al-Assad overleed in 2000. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Bashar, een in Londen wonende oogarts en getrouwd met een soennitische vrouw. In binnen- en buitenland zag men hem als de man die het land kon hervormen. Dat beloofde hij ook, maar daar kwam weinig van terecht. Bashar wordt wel gezien als een marionet van de alawitische elite, met zijn broer Maher, commandant van een pantserdivisie, en zijn zwager, veiligheidschef Assaf Shawqat, als sterke figuren.

De opstand breidde zich aanvankelijk snel uit. De *Free Syrian Army*, versterkt met overgelopen legereenheden, boekte grote terreinwinst. Een daarmee verbonden *National Council* leek zich te ontwikkelen tot een alternatieve regering. Bij een bomaanslag in Damascus kwamen zwager Shawqat en de christelijk minister van Defensie om het leven. In de loop van 2012 leek de val van het Assad-regime een kwestie van tijd.

Dat was echter buiten de Iraanse waard gerekend.

Soennieten en sjiieten

De scheiding tussen deze stromingen in de islam is zeer simpel gezegd in de zevende eeuw veroorzaakt door de vraag wie de profeet Mohammed moest opvolgen als leider. De sjiieten meenden dat dit zijn neef Ali moest zijn. De soennieten gaven de voorkeur aan Aboe Bakr, die als de bekwaamste werd gezien.

Een luchtfoto van vluchtelingenkamp Zaatari in Jordanië, waar meer dan 80.000 vluchtelingen uit Syrië zitten. In totaal verblijven er meer dan 600.000 Syrische vluchtelingen in Jordanië. De foto is genomen in 2013. Bron: U.S. Department of State.

Tussen dat in hoofdzaak sjiiitische land en het Assad-regime bestonden al decennia nauwe banden. De ayatollahs zien Syrië als een belangrijk onderdeel van het pro-sjiitische blok in de regio en ze hielpen Assad van meet af met wapens, geld en militaire adviseurs. Toen dat onvoldoende was, vroeg Teheran aan de Libanese sjiiitische Hezbollah-militie troepen naar Syrië te sturen. Al snel vochten duizenden Hezbollahstrijders aan de kant van de Assad-regering.

Dit patroon, waarbij Iran sjiiitische hulpkrachten mobiliseert telkens wanneer het Syrische regeringsleger in de problemen komt, heeft zich daarna nog een aantal malen herhaald. Doordat veel Syriërs gevlucht zijn, valt het de regering steeds moeilijker voldoende rekruten voor het leger te vinden. Dat tekort wordt opgevuld met, door Iran betaalde, uit 'vrijwilligers' bestaande, buitenlandse sjiiitische milities. Zo gingen in 2013 leden van de Badr-militie uit Irak naar Syrië, later volgden nog duizenden strijders van andere Iraakse strijdgroepen. Meer recent zou ook een 20.000 man sterke sjiiitische militie uit Afghanistan zich bij de regeringstroepen hebben aangesloten.

Dan was er nog de Russische interventie aan de kant van Assad. De Sovjet-Unie had in de jaren zestig een sterke positie in het Midden-Oosten met bases in verschillende landen. In 2015 restte daarvan nog slechts een kleine marinebasis in Syrië. Die kwijtraken, wanneer Assad de burgeroorlog zou verliezen, wilde Poetin niet. Waarschijnlijk na afspraken met Iran zette Rusland zijn luchtmacht in aan regeringskant.

Verdeelde oppositie

Er is nog een andere zaak die sterk heeft bijgedragen aan de uitzichtloosheid van de oorlog en dat is de grote verdeeldheid in kringen van Assads tegenstanders. De wat je zou kunnen noemen liberale oppositie rond de *Free Syrian Army* uit de eerste fase van de burgeroorlog kreeg al snel concurrentie van conservatieve soennitische strijdgroepen. Die zagen niets in een min of meer democratisch Syrië en streefden naar een door de islam gedomineerde staat, waarin geen plaats is voor religieuze minderheden. Georganiseerd door de Syrische Moslimbroederschap en betaald door rijke conservatief-islamitische aanhangers uit de Golfstaten en Saoedi-Arabië namen zij al snel een groot deel van het gewapend verzet over. Met name het met Al-Qaida verbonden Al-Nusra groeide sterk door de komst van buitenlandse jihadisten.

De Koerden kozen een andere weg. In hun leefgebied bij de Turks-Iraakse grens sloten zij in ruil voor autonomie een wapenstilstand met de troepen van Assad. Een aparte factor was de opkomst van Islamitische Staat (IS), een extremistische afsplitsing van Al-Qaida, die, profiterend van het

machtsvacuüm in Syrië, een groot gebied rond de in het oosten gelegen stad Raqqa bezette. Daar vestigde leider al-Baghdadi de hoofdstad van zijn zelfuitgeroepen kalifaat. IS, dat duizenden buitenlandse jihadi's aantrok, voert een terreurbewind tegen iedereen die zijn interpretatie van de Koran niet accepteert. Minderheidsgroepen als jezidi's en christenen in Irak en sjiieten in Syrië worden vervolgd en vermoord. Ook in enkele West-Europese steden voerden en voeren aanhangers van IS bloedige aanslagen uit.

Patstelling

De Syrische burgeroorlog is inmiddels een *proxy war*, een oorlog bij volmacht, tussen het sjiiitische Iran en zijn soennitisch-Arabische tegenstanders aangevoerd door Saoedi-Arabië. Een winnaar is daarbij voorlopig niet aan te wijzen. De oorlog verkeert al enige tijd in een patstelling. Ook Assads vreemdelingenlegioen is ondanks de successen van de laatste tijd, zoals de herovering van Aleppo, niet in staat die situatie te doorbreken. Wel lijkt het zeker dat IS zijn langste tijd heeft gehad. De inname van 'hoofdstad' Raqqa lijkt aanstaande. De val van de rest van het kalifaat is daarna een kwestie van tijd.

Anno 2017 bestaat Syrië in feite niet meer als nationale eenheid. De Koerden hebben hun autonome staat en zullen niet bereid zijn die op te geven. Grote delen van Oost- en Zuid-Syrië worden beheerst door diverse soennitische milities en de *Free Syrian Army*. Onder leiding van Rusland en Turkije is begin 2017 een staakt-het-vuren afgesproken dat deze situatie in grote lijnen bestendigt. Het bestand wordt geschonden, maar belangrijke verschuivingen in de frontlijnen hebben zich de laatste tijd niet meer voorgedaan. Alle militaire inspanning is geconcentreerd op de strijd tegen IS. De Syrische bevolking is oorlogsmoe en lijkt bereid zich neer te leggen bij de status quo. ■

De familie al-Assad met zittend rechts Hafez al-Assad en staand tweede van links Bashar Al-Assad, ca. 1990-1993. Fotograaf onbekend.

Het Congres van Verona

Reactionair regeren tijdens de restauratie

De poging om tijdens de restauratie een status quo te bereiken in post-napoleontisch Europa werd ruw verstoord door een opstand in Spanje. Muitende officieren hadden zich meester gemaakt van het Spaanse paleis. De koning van Spanje werd hardhandig afgezet en geforceerd de liberale grondwet van 1812 te herstellen. De grote mogendheden kwamen in Verona bij elkaar om een oplossing te bedenken voor deze Spaanse crisis, die een gevaar was voor de afspraken van het Congres van Wenen.

Kleio gaat wat dieper in op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Congres van Verona (1822)*.

Daan van Leeuwen is redacteur van *Kleio*.

De kruitwolken van de napoleontische oorlogen hingen nog boven de horizon. In 1815 lag Europa in puin door de landhonger van de kleine Franse tiran. Diens Europese onderwerping was uitgemond in een nederlaag; tegelijk likten de grote mogendheden hun wonden. Tsaren, keizers, prinses, hertogen en bisschoppen kwamen tijdens het laatste jaar van de gevechten tegen Bonaparte samen in Wenen om te praten en te herscheppen. Hoe gaan we debacles als deze in de nieuwe tijd voorkomen? Napoleon kwam nog eenmaal terug, maar ook de honderddaagse wederopstanding van de Fransman kwam ten einde toen hij in juni 1815 zijn Waterloo vond.

Restauratie

Het Congres van Wenen was vooral een aangelegenheid van de oude elite van Europa. Vorsten, keizers, diplomaten en edellieden uit landen die napoleontisch Frankrijk op de knieën hadden gedwongen wilden voorkomen dat een volkse jongen als de generaal van Corsica nogmaals half Europa zou kunnen onderwerpen. Sommige aanwezigen waren van mening dat de geografische situatie van vóór de Franse Revolutie moest worden hersteld, maar uiteindelijk werd besloten Europa in grote landblokken onder te verdelen, zodat er een machtsbalans zou ontstaan, met als doel de waarborging van de politieke stabiliteit en om te voorkomen dat de een de ander zou kunnen onderwerpen. De kaart van het gehavende Europa werd opnieuw ingekleurd, gebieden werden uitgewisseld en de gezette lijnen vormden voortaan de nieuwe grenzen zodat de status quo kon worden bereikt.

Daarnaast werden de verlichte idealen van de Franse Revolutie – *liberté, égalité et fraternité* – bewust niet gerestaureerd. De idealen van deze democratische revolutie tastten immers de aloude privileges en rechten van de restaurerende aristocraten aan. De politieke toestand van de oude dynastieën werd herschept en onder de diplomaten werden afspraken gemaakt over hoe er gehandeld moest worden tegen eventuele verlichte revoltes. Zo werd het ancien régime niet alleen hersteld, maar kreeg het ook bestaanszekerheid. Met dit conservatieve idee werden verlichte verworvenheden ongedaan gemaakt, de volksvertegenwoordiging verdween weer en er was geen ruimte meer voor het liberalisme en het nationalisme.

Bondgenootschap

De belangrijkste actoren tijdens het Congres van Wenen, en de restauratie die daaruit voortvloeide, waren de mogendheden Rusland, Pruisen, Oostenrijk en Groot-Brittannië. Zij hadden het initiatief genomen om als coalitie Napoleon te stuiten en namen ook tijdens het Congres van Wenen het voortouw; minister van Buitenlandse Zaken graaf van Castlereagh namens de Britten, tsaar Alexander I van Rusland, prins Karl August von Hardenberg van Pruisen en gastheer prins Klemens von Metternich als de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken. Tijdens het congres werden de banden al aangehaald en dat resulteerde in een bondgenootschap dat een paar maanden na het congres op initiatief van tsaar Alexander I als 'de Heilige Alliantie' werd opgericht. De Heilige Alliantie had een conservatief-christelijk karakter waarin volgens de doelen van de restauratie de vorst met het *droit divin* het goddelijke alleenrecht om te heersen behield. Daarbij hoort dus ook het recht om in te grijpen tegen revolutionair, liberaal en nationalistisch gedachtegoed. De alliantie manifesteerde zich vooral onder de reactionaire Von Metternich als de stuwende factor achter de restauratie in het eerste decennium na het congres. De alliantie moest worden beschouwd als een internationale vredesorganisatie die binnen dit 'concert van staten' in harmonie moest samenwerken om internationale crises het hoofd te bieden en elke opstand neer te kunnen slaan. De meeste Europese vorstenhuizen zijn in de jaren daarna toegetreden tot de alliantie,

waaronder ook de Franse dynastie van de Bourbons in 1818. Deze familie werd dankzij het Congres in Wenen weer terug op de Franse troon gezet en hun werd de mogelijkheid geboden weer te regeren als absoluut vorsten.

Liberaal opstand

Aan het begin van de negentiende eeuw was het Iberische schiereiland door de Franse troepen onderworpen en tot satellietstaat van het keizerrijk Frankrijk gemaakt. De absolute Spaanse koning Ferdinand VII werd verdreven en tussen 1808 en 1813 zat daar de oudere broer van Napoleon op de troon: Jozef, die regelmatig te maken kreeg met onrust in het land door rebellerende onafhankelijkheidsstrijders. In 1812 werd in Cádiz door de liberaal-georiënteerde regering in ballingschap naar Frans voorbeeld de eerste Spaanse grondwet uitgevaardigd waarin de volkssoevereiniteit, verdeling van de machten en de vrijheid van mening en pers waren geregeld. Na de val van de Franse keizer en de vlucht van zijn oudere broer Jozef keerde koning Ferdinand VII terug op de Spaanse troon en restaureerde in het licht van de afspraken van het Congres van Wenen de absolute monarchie en de standenmaatschappij. De verworvenheden van 1812 werden door de koning teruggedraaid en de liberalen van Spanje werden op grote schaal in het hele land vervolgd. Er ontstond veel onrust door de zware vervolgingen en dit leidde in januari 1820 dan ook tot een liberale opstand, die uiteindelijk drie jaar zou duren: de *Tienio Liberal*. ►

In 1812 werd in Cádiz de eerste Spaanse grondwet ingevoerd. Het ging om een verlichte en radicale grondwet waarin de volkssoevereiniteit stond beschreven. Schilderij van Salvador Viniegra die het precies 100 jaar na dato schilderde. Bron: Historia de Cádiz.

Deze Spaanse opstand werd geïnitieerd door muitende Spaanse officieren, die de eerste maanden rondtrokken door Noord-Spanje in de hoop liberale aanhangers te vinden onder garnizoenen en burgers om koning Ferdinand te onttrenen. De groep kreeg steeds meer aanhangers en groeide uit tot een geïmproviseerd leger. In 1822 werd door de revolutionairen het koninklijk paleis in Madrid omsingeld, waarna de vorst gedwongen werd de constitutie van 1812 te herstellen. Leden van de Heilige Alliantie keken nauwlettend naar de ontwikkelingen in Spanje. De Britse minister Castlereagh en de Oostenrijkse minister Von Metternich verwachtten dat de revolutie vanzelf zou doodbloeden, maar uiteindelijk werd op aandringen van tsaar Alexander I besloten een congres te beleggen om de Spaanse crisis te bespreken. Zeker nadat de Spaanse koning, destijds terug in het zadel geholpen door het Congres van Wenen, in de gevangenis was beland.

Lodewijk XVIII
(‘Old Bumblehead’) probeert de laarzen van Napoleon aan te trekken in voorbereiding op de campagne naar Spanje. Ondanks de ‘bears grease’, waarmee de Russische hulp wordt bedoeld, krijgt de koning zijn laarzen niet aan. Napoleon II is bereid de kroon te vangen mocht hij van het hoofd van ‘Bumblehead’ afvallen. Britse karikatuur van George Cruikshank, februari 1823. Bron: British Museum.

Invloedsfeer

Alhoewel op het congres de Spaanse crisis het hoofdpunt van de agenda was, waren er op hetzelfde moment ook revoluties in Griekenland en in Zuid-Italiaanse steden gaande die om aandacht vroegen. In Griekenland probeerde de Griek Alexander Ypsilanti, die jarenlang in Russische dienst had gezeten, onder Grieken en pro-Grieken een revolutionaire onafhankelijkheidsstrijd op te zetten om zich te ontdoen van de Ottomanen. Ypsilanti hoopte daarmee ook inmenging van de Russen op de Balkan. De mobilisatie van Russische militairen was echter voor Von Metternich, om wiens achtertuin het eigenlijk ging, vanzelfsprekend onwenselijk. In Napels en omstreken was eveneens aan het begin van de jaren twintig een revolutie ontstaan en ook dit gebied zag Von Metternich als een onderdeel van de invloedssfeer van Oostenrijk. Na het Congres van Troppau (1820), belegd door de Oostenrijker voor de vijf grootste mogendheden van de Heilige Alliantie, werd besloten dat er een Oostenrijks leger naar Napels zou marcheren om de democratische revolutie neer te slaan.

ter verdediging van de afspraken van het Congres van Wenen. Het bleef echter onrustig in het zuiden van Italië en veel Italiaanse revolutionairen vluchtten in die periode naar Spanje om zich daar te voegen bij de *Liberales*.

Congres van Verona

Om deze Europese haarden van onrust te blussen, werd door de Alliantie een nieuw congres georganiseerd. In de Italiaanse stad Verona kwamen in oktober 1822 de vijf grote mogendheden van de Heilige Alliantie weer bij elkaar: tsaar Alexander (namens Rusland), Von Hardenberg (namens Pruisen) en Von Metternich (namens Oostenrijk) waren tijdens het Congres van Wenen al van de partij; nieuw ten opzichte van Wenen waren de Franse vertegenwoordiger hertog de Montmorency-Laval en de vervanger van graaf Castlereagh, hertog Wellington, namens de Britten. Tsaar Alexander was met het oog op de situatie op de Balkan van houding veranderd: van conservatief naar reactionair. Hij was van mening dat er een groot internationaal offensief moest worden opgezet om de revolutionaire pogingen in verschillende delen van Europa uit te bannen en daar hoorde militair ingrijpen in de Spaanse situatie bij. De tsaar was bereid in Griekenland in te grijpen en Ypsilanti bij te staan. Hij realiseerde zich echter dat de Griekse crisis het doel van het 'concert van Europa' zou ondermijnen, het was immers een persoonlijk doel van de Rus en niet zonder risico. De Russische vorst koos voor overleg in Verona voordat hij militair ingrijpen zou overwegen.

In samenspraak met de Franse koning Lodewijk XVIII stelde hertog de Montmorency-Laval ingrijpen voor op het Iberisch schiereiland. Franse leden van de regering onder begeleiding van ultra-royalisten bezochten in dit licht de Britse ambassadeurs in Parijs om hen te overtuigen van de noodzaak van een militaire interventie door een geallieerd leger in de Spaanse opstand. De Fransen waren eigenlijk vanaf het begin al bereid om ook eigenhandig een leger te mobiliseren om een einde te maken aan de revolutie bij de zuiderburen. Het motief voor de Fransen was een andere dan dat van het Russische hof. Het regime van de Bourbons wilde geen buurland vol met revolutionairen en republikeinen die internationale politieke bannelingen, democraten en relschoppers onderdak gaven en hun nieuwe verlichte ideeën omarmden. De Bourbons wisten maar al te goed waar een liberale volksoptocht toe kon leiden.

Non-interventieprincipe

De Britten waren niet van plan om gehoor te geven aan het plan om een internationale strijdmacht op te richten om een einde te maken aan de situatie in Spanje. Ten eerste was Groot-Brittannië een constitutionele monarchie en het enige Europese land dat geen absoluut huis aan het hoofd had. Ze zagen daarom steeds minder brood in het continu probe-

Een portret van prins Klemens Wenzel von Metternich van Oostenrijk. Bron: Kunsthistorisches Museum in Wenen.

de Spaanse situatie dachten. Hij stelde voor ieder aanwezig land in Verona een brief te laten sturen naar Madrid om erop aan te dringen de wapens neer te leggen, omdat de opstand niet paste bij de principes en doelen van de afspraken van het Congres van Wenen en de status quo die moest worden bereikt. De Britten besloten er niet aan mee te doen en verzonden uiteindelijk geen brief naar de Spaanse hoofdstad. Uiteindelijk kozen de Spanjaarden ervoor niet in te gaan op de diplomatieke druk die werd uitgevoerd door de vier Europese landen. De mogendheden besloten uiteindelijk om dan toch mee te gaan in de oorlogsplannen van de Bourbons. In artikel 4 en 5 van het Verdrag van Verona stond beschreven dat Rusland en Oostenrijk jaarlijks circa twintig miljoen franc zouden betalen aan koning Lodewijk XVIII voor een campagne om voorgoed een einde te maken aan de Spaanse crisis. Ze gingen daarmee dus ook akkoord met het gegeven dat Frankrijk slechts een paar jaar na de napoleontische periode alweer een grote troepenmacht over de grenzen bracht.

Het vorstendom van Ferdinand werd al binnen een half jaar hersteld en na de herovering van Barcelona in november 1823 hielden de kanonnen op met bulderen'

ren te waarborgen van de autocratieën in Europa. Ten tweede handelden de Britten veelvuldig met de Spanjaarden en door een politiek ingrijpen zou hier naar alle waarschijnlijkheid een einde aan komen. Door de situatie in Spanje grepen ook de Spaanse koloniën hun kans onafhankelijk te worden van het Europese land en zelfstandig verder te gaan, overigens met veel succes. Dit zou ook economische voordelen voor de Britten opleveren. Hertog Wellington hield daarom vast aan zijn non-interventieprincipe en zou daar het gehele congres bij blijven. De Oostenrijkers onder leiding van Von Metternich zagen in dat een losse Franse interventie hen zelf meer ademruimte gaf om de invloedssfeer van de Oostenrijkers in Italië te blijven behouden. Door Frankrijk het Spaanse vraagstuk zelfstandig op te laten lossen zou Von Metternich zich meer kunnen concentreren op de perikelen in Zuid-Italië. Hij hoopte zo een einde te maken aan de onlusten en de invloedssfeer van Oostenrijk op het versplinterde schiereiland te vergroten. De Oostenrijker zag daarom ook geen heil in het samenbrengen van een internationaal leger, zoals de tsaar had voorgesteld. Hij wilde niet dat een grote Russische strijdmacht door Centraal-Europa zou marcheren om de Griekse, Italiaanse of de Spaanse kwestie voor hem op te lossen.

Oorlogsplannen

Von Metternich stelde voor om aan de Spaanse rebellen te laten blijken dat ieder lid van de Heilige Alliantie dezelfde taal sprak en dat ze uniform over

In mei 1823 trok een leger van circa 200.000 militairen over de Pyreneeën om de situatie op het Iberisch schiereiland te restaureren en het Spaanse vorstendom terug op de troon te krijgen. De campagne bleek een ware voorstelling van militaire slagkracht, want het geïmproviseerde leger van de liberale fanatici bleek geen partij voor het beroepsleger van de Fransen. Het vorstendom van Ferdinand werd al binnen een half jaar hersteld en na de herovering van Barcelona in november 1823 hielden de kanonnen op met bulderen. De revolutionairen gaven zich gewonnen en de kruitdampen verdwenen weer van de horizon. ■

Literatuur

J.E.S. Green, 'Wellington and the Congress of Verona, 1822', in: *The English Historical Review*, 35, 138 (1920), p. 200-211.

E.E. Kraehe, 'A bipolar balance of power', in: *The American Historical Review*, 97, 3 (1992), p. 707-715.

A. Nicolle, 'Ouvard and the French Expedition in Spain in 1823', in: *The Journal of Modern History*, 17, 3 (1945), p. 193-201.

R.R. Palmer, J. Colton, L. Kramer, *A History of the Modern World* (New York 2007).

A. Reinerman, 'Metternich, Italy and the Congress of Verona, 1821-1822', in: *The Historical Journal*, 14, 2 (1971), p. 263-287.

N. Yamada, 'George Canning and the Spanish Question, September 1822 to March 1823', in: *The Historical Journal*, 52, 2 (2009), p. 343-362.

VMBO-CONFERENTIE OVER HET EXAMEN GESCHIEDENIS

Voor de tiende keer organiseren de Universiteit Utrecht, Hogeschool Utrecht, VGN de vmbo-conferentie, ditmaal met de drie themalijnen: *Staatsinrichting, Koude Oorlog en vakdidactiek*.

Per thema is er een inhoudelijke lezing en kan er gekozen worden uit didactische workshops. Er wordt ook aandacht besteed aan de nieuwe syllabus en het gewijzigde examen Geschiedenis vmbo, dat ingaat in 2018.

Doelstelling

De jaarlijkse vmbo-conferentie is erop gericht u te voorzien van tips en concreet lesmateriaal zodat u de geschiedenislessen goed kunt laten aansluiten op het examenprogramma en leerlingen goed voorbereid zijn op het examen. In alle lezingen en workshops krijgt u tips en materiaal dat aansluit bij het examenprogramma.

- Datum:** vrijdag 3 november 2017 van 10.00-16.00 uur op de Uithof, Utrecht
- Kosten:** € 220 euro (incl. drinken, lunch, borrel, werkmateriaal en nascholingscertificaat)
- Opgave:** Meer informatie en opgave vanaf medio augustus via website: www.uu.nl/geschiedenisendidactiek

Lezingen en workshops

Lezingen: De studiedag wordt geopend met een lezing van Ad van Liempt. (Journalist, schrijver en tv-programmamaker)

Daarna kan er gekozen worden uit drie inhoudelijke lezingen: een interactieve lezing door Rik van der Elst over Staatsinrichting, Jaap Patist over burgerschap en geschiedenis en Huub Kurstjens en Gerard Rozing over het gewijzigde examen en de nieuwe syllabus.

Workshops: Na de lunch wordt een aantal workshops aangeboden. Zoals: Jan de Vries met werkvormen voor 'Muziek tijdens de Koude Oorlog'; 'Gamification om historisch inzicht te creëren' door Koen Henskens; Hanneke Tuithof: werkvormen en Staatsinrichting; Jan Wolter Smit over nieuwe media en geschiedenis; Gerard Rozing en Huub Kurstjens over vragen maken aan de hand van de aangepaste syllabus. Daarnaast workshops door Euroclio, Movies that Matter en de Anne Frank Stichting.'

De studiedag wordt afgesloten met een lezing van Maarten van Rossem.

Er is een voorlichtingsmarkt i.s.m. educatieve uitgeverijen.

Onderwijs dat leerlingen historisch laat denken

Ontwerpprincipes voor het geschiedenisonderwijs

Hoe maak je lessen die historisch denken bij leerlingen stimuleren? Harry Havekes deed onderzoek naar het geschiedenisonderwijs en formuleerde naar aanleiding daarvan ontwerpprincipes voor docenten.

Ontwerpprincipes geven docenten aandachtspunten voor het ontwerpen van lessen, werkvormen of leeractiviteiten. Deze ontwerpprincipes zijn vaak een uitkomst van zogenaamd *Educational Design Based Research*, dat probeert inzichten en kennis te verkrijgen over problemen die docenten in de onderwijspraktijk ervaren (McKenney & Reeves, 2012; Van den Akker, Gravemeijer, McKenney, & Nieveen, 2006). De ontwerpprincipes die hier besproken worden, geven niet alleen indicaties voor het ontwerpen van onderwijs dat historisch contextualiseren stimuleert, ze zijn ook bruikbaar voor het stimuleren van historisch denken in het algemeen. Ze zijn gebaseerd op het onderzoek zoals dat in de vorige artikelen is besproken (zie het kader rechtsboven) en geven geen kant-en-klare werkvormen, maar handvatten om lessen of werkvormen te ontwerpen. Eerst vindt u in dit artikel daarom de kern van het onderzoek, daarna worden de ontwerpprincipes gepresenteerd.

In drie voorgaande artikelen is gesproken over de invloed van de epistemologische houding van leerlingen op het construeren van een historische context (*Kleio* 2, 2017), over hoe leerlingen met elkaar tot een antwoord komen en hoe die antwoorden te duiden zijn (*Kleio* 3, 2017) en welke rol een docent heeft bij een klassengesprek (*Kleio* 4, 2017). De resultaten daarvan geven indicaties voor educatieve ontwerpen om het historisch denken en meer specifiek het contextualiseren, te stimuleren. Dit afsluitende artikel presenteert en bespreekt die ontwerpprincipes. Op www.vgnkleio.nl zijn de voorgaande artikelen in deze reeks terug te lezen.

Vaktaal

Het onderzoek naar *knowing and doing history* (Havekes, 2015) laat zien dat veel leerlingen in het voortgezet onderwijs de zogenaamde *borrower stance* hebben. Ze realiseren zich dat er meerdere perspectieven mogelijk zijn, maar vinden het lastig daarmee om te gaan. Vaak blijft het idee dat er één correct antwoord is dominant. Het is daarom van belang dat leerlingen gestimuleerd worden meerdere perspectieven te onderzoeken en dat ze leren hun antwoord te onderbouwen. Dat onderbouwen van een antwoord blijkt ook weer lastig te zijn. Vaak gebruiken leerlingen de vaktaal niet of nauwelijks of als ze wel vakinhoudelijke begrippen gebruiken, doen ze dat zonder dat ze de betekenis daarvan doorgronden. Een tweede aspect dat hier een rol speelt, is dat leerlingen moeite hebben verbanden te leggen op een historisch disciplinaire wijze. Denken in termen als oorzaak-gevolg, verandering-continuïteit, tijd, ruimte, et cetera om betekenis te geven aan het verleden, gaat ze moeizaam af.

Het leren van de vaktaal, zowel het gebruik van historische begrippen als het gebruik van historische vaardigheden, moet dus gestimuleerd worden om tot onderbouwing van hun antwoorden te komen. Een laatste probleem dat leerlingen ervaren is dat ze slecht kunnen beoordelen of hun antwoord voldoende kwaliteit heeft. Het gegeven dat geschiedenis een horizontale kennisstructuur heeft (Bernstein, 1999), waarin weinig ►

Harry Havekes
is vakdidacticus
geschiedenis en kunst-
geschiedenis aan de
Radboud Universiteit.

Ontwerpprincipes om historisch contextualiseren en historisch denken te stimuleren en te begeleiden.

1. Daag het historisch denken uit: creëer cognitieve wrijving

- Creëer historische spanning (het verleden is anders), door conflicterende informatie te geven. Die informatie kan conflicterend zijn met voorkennis van de leerling (een onjuist beeld van bijvoorbeeld de middeleeuwen) of conflicterend zijn in zichzelf.
- Bouw voort op de voorkennis en aanwezige vaardigheden.
- Daag hun epistemologische houding uit.

2. Stimuleer beargumenteerde afwegingen

- Geef een evaluatieve vraag, waarop meerdere antwoorden mogelijk zijn.
- Leg, om historisch contextualiseren te stimuleren, de nadruk in de vraag op tijd, duur, oorzaak-gevolg, verandering en/of locatie.
- Laat leerlingen hun voorkennis (ook als die onjuist of incompleet is) expliciet gebruiken in hun antwoord.
- Stimuleer de kwaliteit van antwoorden door:
 - leerlingen expliciet te vragen om vaktermen te gebruiken;
 - leerlingen expliciet relaties te laten leggen, bijvoorbeeld door het gebruik van overkoepelende begrippen.
- Daag hun epistemologische houding uit door:
 - alternatieve antwoorden te laten formuleren;
 - expliciet in te gaan hoe *knowing* en *doing history* geïntegreerd worden.
- Maak het denken van de leerlingen zichtbaar (brains-on-the-table) door:
 - leerlingen samen te laten overleggen;
 - de antwoorden van zichzelf of klasgenoten te beoordelen op kwaliteit.

3. Schep een uitdagend leerklimaat

- Structureer het *ill-structured* historisch probleem door:
 - een heldere (evaluatieve) vraag;
 - een heldere instructie op *hoe* de opdracht aangepakt kan worden;
 - expliciete aandacht voor *waarom* de opdracht van belang is;
 - variatie in tempo/ritme tijdens de les;
 - variatie in de leeractiviteiten (denk aan: samen-, individueel, klassikaal werken; lezen, discussiëren, luisteren, schrijven; et cetera);
 - relevante informatie/bronnen aan de leerlingen te geven;
 - relevante vaktermen (als docent) in te brengen;
 - foutieve antwoorden te corrigeren (direct).
- Besteed aandacht aan *knowing* en *doing history* door expliciet aandacht te hebben voor vaktermen en het gebruik van *second-order concepts*.
- Constante begeleiding door de docent:
 - Observeer de leerlingen als ze aan het werk zijn en hoe ze tot antwoorden komen.
 - Stel tijdens groepswork informatieve vragen of vraag alternatieve antwoorden te formuleren.
 - Geef tijdens een klassengesprek verschillende soorten reacties (problematiseer, vraag door, speel vragen door, geef de vakterm, vraag om een antwoord te beoordelen, et cetera) en breng ten slotte de verschillende opmerkingen samen door te parafraseren, te combineren en te beschrijven hoe *knowing* en *doing* worden geïntegreerd in een kwalitatief goed antwoord.

procedures vast liggen, maakt dat extra complex. Het onderzoek laat zien dat goed ontworpen werkvormen, die het *ill-structured* historisch denken structureren, en goede begeleiding van de docent, cruciaal zijn om leerlingen hun antwoorden te laten evalueren en beoordelen op kwaliteit. Pas dan worden leerlingen in staat gesteld hun historisch denken te versterken door *knowing* en *doing history* te integreren.

Ontwerpprincipes

Er zijn drie kernprincipes te onderscheiden: 1) creëren van cognitieve wrijving; 2) stimuleren van beargumenteerde onderbouwing en 3) het scheppen van een uitdagend leerklimaat (zie het kader hiernaast). Elk van deze principes kunnen worden geconcretiseerd in onderliggende principes.

Het creëren van cognitieve wrijving is van cruciaal belang om het historisch denken in gang te zetten. Leerlingen moeten het gevoel hebben dat er iets merkwaardigs of iets bijzonders is. Dat kan door leerlingen te confronteren met conflicterende informatie. Daarbij kan dankbaar gebruik gemaakt worden van de (vele) misconcepties die leerlingen hebben. Vaak zal hun beeld van het verleden stereotype of onvolledig zijn. Door dat beeld te confronteren met informatie dat een ander beeld oproept, gaat de leerling nadenken. Een tweede mogelijkheid is om leerlingen bronnen

te geven die elkaar tegen (lijken) te spreken. Dat dwingt hen, nadat ze eerst hun wenkbrauwen hebben opgetrokken, om zich af te vragen hoe het nu zit. Door dat te doen, zullen leerlingen in ieder geval uit de *copier stance* moeten komen. Het onderbouwen van antwoorden kan gestimuleerd worden door een evaluatieve vraag te stellen. Vraag bijvoorbeeld niet naar de vijf oorzaken van de Eerste Wereldoorlog, maar geef er vijf en vraag welke, volgens de leerling, doorslaggevend is geweest. Stimuleer dat de leerlingen meerdere antwoorden formuleren. Dat helpt om tot betere onderbouwing te komen doordat ze explicieter relaties gaan leggen, bijvoorbeeld door gebruik van overkoepelende begrippen. Samenwerking tussen leerlingen is ook een belangrijke stimulans om tot kwalitatieve antwoorden te komen, evenals het expliciet laten gebruiken van vakbegrippen. Dat laatste kan gestimuleerd worden door de relevante begrippen (via de vraagstelling of de informatie) als docent in te brengen (in plaats van naar een vakterm gaan 'vissen' totdat een leerling die noemt).

Om tot goed onderbouwde antwoorden te komen is het van belang dat leerlingen de kwaliteit van antwoorden kunnen beoordelen. Dat helpt hen richting de *critierialist stance* – het is dus belangrijk daar expliciet aandacht voor te hebben. Vraag aan een leerling om het antwoord van een klasgenoot te beoordelen op kwaliteit. Dat kan vrij

eenvoudig door te vragen of een antwoord 0, 1 of 2 punten waard is op een proefwerk. Bespreek daarna met leerlingen welke overwegingen gemaakt worden om kwaliteit te beoordelen, zoals het gebruik van vak- en overkoepelende begrippen, gebruik van bronnen, gebruik van historische vaardigheden of het leggen van relaties met kenmerkende aspecten.

Uitdagend leerklimaat

Het scheppen van een uitdagend leerklimaat behoort tot de basis van goed onderwijs. Maar daarmee is het nog geen eenvoudige opgave. Ten aanzien van het cognitieve aspect van een goed leerklimaat is een heldere instructie belangrijk, waarin niet alleen aandacht is voor *wat* er gedaan moet worden, maar ook expliciet aandacht is voor het *hoe* en *waarom* van de opdracht. Ook tempo, ritme en variatie tijdens de les zijn belangrijk om de concentratie vast te houden. Eerder is al aangegeven dat het inbrengen van relevante informatie en vaktermen leerlingen helpt om naar een hoger denkniveau te komen. De docent, als vakexpert, is daarin onmisbaar. Deze

'Het creëren van cognitieve vrijving is van cruciaal belang om het historisch denken in gang te zetten'

expertise is nodig om het denken te stimuleren door goede vragen te stellen met gebruik van zowel *knowing* als *doing history*.

Tegelijkertijd heeft de docent de taak aan te geven of leerlingen op de juiste weg zijn en dus de antwoorden te beoordelen. Vooral voor leerlingen in de *copier* en de *borrower stance* is een beoordeling van de docent helaas vaak het moment waarop het denken stopt (ik heb een (goed) antwoord). Het vinden van een balans tussen het stimuleren van het denken en het beoordelen van de antwoorden is een complexe taak en bevestigt het belang van docenten met goede kennis van vakinhoud, vakvaardigheden en goede pedagogische kwaliteiten. Uiteindelijk is het de vakdocent die de leerlingen verder helpt. ■

Literatuur

- Bernstein, B.** (1999). 'Vertical and horizontal discourse: an essay,' in: *British Journal of Sociology of Education*, 20(2), p. 157-173.
- Havekes, H.** (2015). *Knowing and Doing History. Learning Historical Thinking in the Classroom*. (Phd) (Radboud University, Nijmegen).
- McKenney, S., & Reeves, T.** (2012). *Conducting Educational Design Research* (New York, Routledge).
- Van den Akker, J.J.H., Gravemeijer, K., McKenney, S., & Nieveen, N.** (2006). *Educational Design Research*. London (New York, Routledge).

Rupert Tobin from England

In England there is a national curriculum, but what do they teach exactly? Rupert Tobin gives us more information about teaching in England.

How do they teach History in other countries? Editor of *Kleio* **Lisa Oskamp** tries to figure that out and interviews colleagues from all over the world.

Name, age, teaching experience?

My name is Rupert Tobin. I am 53 years old. I'm qualified since 1993. I did a variety of teaching, management and pastoral posts in six different secondary schools in London, Bristol and Bath.

Could you describe an average history lesson?

That is impossible! The most include provocative stimulus material (usually pictorial/cinematic), narrative/story, exposition and analysis, discussion and note-taking.

Which subject is your favourite subject to explain in a lesson? Why?

The list is too long! The important ethical stuff, of course: tolerance, racism and war. And the great stories, like 1066 Norman Conquest, 1605 Gunpowder Plot and the discovery of penicillin.

Which subject is the favourite subject to a lot of students?

For most boys it is wars and technology! And most girls like progress and development.

Do you use ICT-applications? In what way?

Yes, usually for display (powerpoint/prezi) and presentation (cinematic etc.).

What is your own opinion on the importance of the course history?

It is fundamental to principles of civilization.

If we want to learn something about the history of your country, which book would you recommend?

Simon Schama's A history of Britain.

What is the content of the history curriculum in your country?

There is a national curriculum. It is about the history of the islands from the earliest times to the present day and significant aspects of the history of the wider world. See this website for the complete national history curriculum: tiny.cc/K5BC.

Which training is required to become a history teacher?

A relevant university degree plus one year post graduate study and teaching experience.

What is the average salary of a forty-year-old teacher who works full-time?

Somewhere between £33,160 (37.490 euro) and £38,250 (43.245 euro) depending on qualifications and extra commitments.

How many students does an average class have?

Thirty for ages 11 to 16 and sixteen for ages 17 to 18.

How many hours do you teach when you work full-time?

Twenty-two lesson hours per week.

Are you free to choose the subjects that you want to teach or is there any involvement of the (national) government?

There is a national curriculum but it is not mandatory to follow it. We have adapted it to suit ourselves.

Is there a subject which is considered controversial to teach in your country?

Yes, the involvement of England in the slavery trade is rather difficult to discuss and it extends more widely to colonialism. ■

Below: The classroom.
Right: A student plays Lenin.
Right below: Page from the textbook.

Reserveer de datum in uw agenda

9 maart 2018

VGN Geschiedenisonderwijscongres

Achtergrond en oplossing van controversiële 'verhalen'

Waarom in de geschiedenisles witte, grijze en zwarte onderwerpen zo controversieel zijn

Onze leerlingen hebben al een hele geschiedenis achter de rug wanneer wij ze in de geschiedenisles ontmoeten. Want geschiedenis leren ze niet alleen op school. Als in de les Donald Trump, Geert Wilders, de kruistochten, de slavernij, de islam, Gülen, J.P. Coen of Piet Hein aan de orde komen, blijkt dat leerlingen hierover verschillende 'verhalen' kennen. Dit soort gevoelige

onderwerpen in de klas uit de weg gaan, is geen oplossing. Er wordt een spanning ervaren tussen westerse en niet-westerse normen en waarden. Door bijvoorbeeld aanslagen op Charlie Hebdo en in Berlijn, Nice, Manchester, Londen en Barcelona worstelen docenten met de vraag hoe dit te bespreken. Het gaat om onderwerpen die gemengde gevoelens oproepen in de samenleving, zoals de vrijheid van meningsuiting, het vluchtelingenvraagstuk, de Holocaust. Op het congres wordt naar voren gebracht dat 'elke geschiedenis' aan de orde moet komen.

Hoe doen we dat? Geschiedenisleraren hebben bij uitstek de bagage om bij te dragen aan aspecten van persoons- en burgerschapsvorming. Tijd voor ons vierde nationaal geschiedenisonderwijscongres. Met workshops, good practices en stevige hoofdlezingen met gelegenheid tot discussie. Reserveert u vast de datum. Over de congreslocatie en het programma leest u meer in *Kleio* 6 die op 3 november verschijnt en op de VGN-website vanaf half oktober. Daar kunt u zich ook opgeven voor het congres.

www.vgnkleio.nl

Congres over eeuw revolutie

EUROCLIO na 25 jaar terug in Rusland

Na een kwart eeuw keert EUROCLIO terug naar Rusland. Dit keer voor de internationale conferentie *Revolutions in Contemporary History: Facts, interpretations and educational strategies* die op 27 en 28 oktober plaatsvindt in Sint-Petersburg. Wat is er in de laatste 25 jaar in Rusland gebeurd? Wat is de situatie nu? En wat hoopt EUROCLIO te bereiken? In dit artikel onze reflecties en verwachting.

Steven Stegers is programme director bij EUROCLIO.
Tamara Eidelman is docent geschiedenis in Moskou en EUROCLIO Ambassadeur.

EUROCLIO gaat naar Sint-Petersburg op uitnodiging van de lokale tak van de *Russische Vereniging van Docenten Geschiedenis en Sociale Studies*, waarmee EUROCLIO met name in de jaren negentig, in het *Uroki Klio*-project intensief heeft samengewerkt.¹ Dit project was het eerste grote project van EUROCLIO, gefinancierd door het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken. Binnen het project hebben lokale geschiedenisdocenten met steun van collega's uit het buitenland hun eigen lesmateriaal gemaakt, getest en gebruikt voor training en professionele ontwikkeling. Het *Uroki Klio*-project heeft model gestaan voor veel vergelijkbare projecten in Oost-Europa. Na dit project zijn verschillende individuele geschiedenisdocenten die er onderdeel van waren, actief geworden als trainer in EUROCLIO-projecten elders in Oost-Europa, maar er was – tot nu toe – geen mogelijkheid voor EUROCLIO om zelf weer actief te zijn in Rusland. Op zichzelf is het een heugelijk feit dat er weer een congres plaatsvindt. Rusland is veel in het nieuws. Het verleden speelt een grote rol in het politieke discours, zowel in Rusland als tussen Rusland en andere landen. Hoe staat het er dan voor met het geschiedenisonderwijs, en is grensoverschrijdende samenwerking mogelijk?

'De druk om ideeën van nationale trots centraal te stellen in het geschiedenisonderwijs neemt continu toe'

Leden van EUROCLIO in Rusland hebben veel veranderingen gezien. Aan het eind van de jaren tachtig werd docenten gevraagd de schoolboeken te negeren, aangezien er veel nieuwe informatie naar buiten kwam via de media, en er geen nieuwe schoolboeken beschikbaar waren. Het geschiedenisexamen is in deze tijd een aantal keer vooruitgeschoven. Er is toen door historici, docenten en beleidsmakers gesproken over hoe om te gaan met de nieuwste tijd (twintigste eeuw). In het begin van de jaren negentig was er binnen het geschiedenisonderwijs veel mogelijk wat betreft het openen van discussies rondom het verleden. Er ontstond ruimte om onderwijspraktijken,

soms zelfs materialen uit de jaren twintig, nieuw leven in te blazen. Maar de meeste schoolboeken bleven, zeker vanuit methodologisch oogpunt, ouderwets en gericht op het vertellen en bijbrengen van feitenkennis. Gaandeweg dit decennium werden er wel nieuwe ideeën geïntroduceerd, maar meestal uitsluitend bij het behandelen van oude en middeleeuwse geschiedenis, die gericht was op jongere kinderen. De Russische geschiedenis, een serieus en verplicht eindexamenonderwerp, werd echter alleen op traditionele wijze behandeld. Schoolboeken die in de jaren negentig werden gedrukt door het MIROS-instituut (Moskouse Instituut voor Ontwikkeling van Onderwijssystemen) kwamen met volledig nieuwe manieren van leren, maar pasten die niet toe op Russische geschiedenis. In deze periode kwamen er ook veel nieuwe verbindingen tot stand met Europa. Met name EUROCLIO, gesterkt door de Raad van Europa en het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken, was in staat om veel docenten nieuwe pedagogische ideeën bij te brengen. Helaas, in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw is de politieke en educatieve situatie dramatisch veranderd.

Moe van geschiedenis

In de loop van de jaren negentig was er al een trend merkbaar die de innovatie deed stoppen. Mensen werden moe van de politiek en van de geschiedenis. Vreselijke beelden uit het verleden,

¹ Meer informatie over dit project, waaronder links naar het onderwijsmateriaal dat is gemaakt in dit project (in het Russisch) is te vinden op euroclio.eu/projects/uroki-klio.

die in de jaren tachtig nieuw waren, werden saai. Etnische conflicten en terroristische aanslagen in het heden waren angstaanjabender. Ondertussen ontstond er een nieuwe trend van rehabilitatie van de Sovjetperiode. De samenleving was in zo'n shock, zowel door de bevindingen van historici als door de ineenstorting van de Sovjet-Unie, dat mensen iets moesten hebben om in te geloven. Helaas slaagden historici of politici er niet in om mensen een positief beeld te geven van het verleden en heden. Het leek onmogelijk een redelijk evenwicht te vinden tussen 'de mensen de hele waarheid te vertellen, hoe verschrikkelijk het ook was' en 'mensen niet teleurstellen en hun nationale trots vernietigen'. De waarheid werd verteld over Stalin en het Sovjetverleden, en dit was heel belangrijk. Maar het politieke en het historische trauma was veel sterker dan gedacht.

Een gevoel van nationale euforie is sinds de annexatie van de Krim in maart 2014 goed geduid door de psycholoog Liudmila Petranovskaya (2014). Zij stelt het als voorbeeld van het 'Weimar Syndroom' – een conditie geassocieerd met het zoeken naar een nieuwe bron van trots na nationale vernedering, vergelijkbaar met Duitsland na het verliezen van de Eerste Wereldoorlog en de voorwaarden die in 1919 in het Verdrag van Versailles zijn opgelegd – met alle mogelijke gevolgen voor de toekomst.

De druk om ideeën van nationale trots centraal te stellen in het geschiedenisonderwijs neemt continu toe. Beelden van 'sterke kracht', van militaire overwinningen, van Russische suprematie worden steeds populairder. Om de annexatie van de Krim goed te praten is ook de geschiedenis als middel ingezet en zijn er revisionistische historici aan de slag gegaan met de geschiedenis van de Krim en Oekraïne. De manipulatie blijkt hardnekkig en effectief.

Honderd jaar revolutie

De aanleiding voor EUROCLIO om nu wel weer in Rusland een activiteit te organiseren is het feit dat de Russische Revolutie bijna honderd jaar geleden plaatsvond. Deze revolutie luidde dramatische veranderingen in Rusland in (en ver daarbuiten) en drukte een stempel op de twintigste eeuw. Tot op de dag van vandaag is het effect van deze revolutie merkbaar op nationaal en internationaal niveau, zowel op het gebied van politiek als op cultureel, economisch en maatschappelijk vlak. Al met al is de Russische Revolutie een onderwerp waarvan de Russische politieke leiding niet helemaal zeker weet in hoeverre het ingezet kan worden voor de nationale trots.

De conferentie stelt zich ten doel om het Europese debat over de invloed van de Russische Revolutie op Rusland en de rest van de wereld te bevorderen, en te bekijken hoe de Russische Revolutie zich verhoudt tot andere revoluties in

de twintigste en eenentwintigste eeuw; om kennis over revoluties in de geschiedenis uit te wisselen; om methodes te delen om les te geven over revoluties in het middelbaar onderwijs; en om samenwerking tussen historici en geschiedenisdocenten uit verschillende landen te bevorderen.

Op het programma staan verschillende lezingen en actieve workshops door geschiedenisdocenten, lerarenopleiders en historici uit binnen- en buitenland. Daarnaast is er een rijk cultureel programma waardoor deelnemers historische plekken kunnen bezoeken waar de Russische Revolutie is begonnen, waaronder het winterpaleis, de Aurora (het pantserdekschip dat het startschot voor de bestorming door de Bolsjewieken gaf), de plek waar Raspoetin is vermoord en tal van monumenten.

EUROCLIO verzorgt een van de workshops tijdens de conferentie. Deze workshop zal gaan over hoe er door verschillende groepen uit diverse – met name Europese – landen werd gereageerd en gerapporteerd over de Russische Revolutie. De docenten die deze workshop geven, werken samen aan een pakket onderwijsmaterialen die docenten zullen helpen om vanuit verschillende perspectieven en vanuit een internationaal oogpunt over de revolutie les te geven.

Terugkijkend op 25 jaar verandering zien we een turbulente periode en is de internationale samenwerking op het onderwerp geschiedenis-onderwijs zeer moeilijk. Maar de contacten die EUROCLIO in de jaren negentig heeft opgebouwd houden stand, zowel binnen Rusland als daarbuiten. De vereniging is nog altijd vertegenwoordigd in andere projecten en activiteiten, en EUROCLIO helpt Europese docenten die contacten met Rusland zoeken. Met de politieke wind van achteren of van voren, het contact is er, en het contact is nuttig – al is het maar voor de docenten en lerarenopleiders die enthousiast worden van samenwerking. ■

Links: Julia Kushnereva, de vertegenwoordiger van de Russische vereniging, treedt als hoofdredacteur op in een zeer ingewikkeld EUROCLIO-project met docenten uit Armenië, Azerbeidzjan, Georgië, Moldavië en Oekraïne (2012-2015).

Het innovatieve onderwijsmateriaal dat door Russische docenten met steun van EUROCLIO ontwikkeld is, is beschikbaar (helaas alleen in het Russisch) op euroclio.eu/educational-material.

Aan het werk voor een nieuw curriculum

Nagenoeg elke parlementaire en presidentiële verkiezing in Europa toont aan dat het partijpolitieke stelsel op zijn laatste benen loopt. Hier en daar is nog een klein duwtje nodig en het oude verdwijnt. We leven in een vloeibare situatie met nauwelijks houvast. Een fatsoenlijke en constructieve PvdA die diep in de politieke geschiedenis van Nederland geworteld is, krijgt een onvergelijkbare optater en verliest 29 zetels, een vijfde deel van alle zetels in de Tweede Kamer. De partijloze Macron wint in Frankrijk met overweldigende meerderheid de presidentsverkiezingen. Eigenlijk weet niemand goed waarvoor hij staat. Het zou me niet verbazen als in ons landje tegen de tijd dat u dit leest, een groen-rechts kabinet van VVD, CDA, D66 en CU aan de slag gaat. Over anderhalve week is het Prinsjesdag. De feestbegroting is zonder politieke kleur, want het verantwoordelijke demissionaire kabinet heeft inmiddels alle praatjes verloren. Staatssecretaris Sander Dekker van Onderwijs heeft op 7 juli jl. een van zijn laatste daden verricht. Hij informeerde de Kamer per brief over het vervolgproces betreffende de curriculumherziening in het primair en voortgezet onderwijs.

In november 2014 gaf Dekker het startschot voor een discussie over de toekomst van het onderwijs op basis- en middelbare scholen. Wat moeten kinderen die nu nog een luier om hebben, kennen en kunnen als ze straks klaar zijn met basis- en middelbare school? Meer dan 16.000 ouders, leraren, leerlingen, studenten en wetenschappers hebben via de hashtag #onderwijs2032 meegepraat over dit onderwerp.

Op 23 januari 2016 presenteerde het Platform Onderwijs2032 zijn eindadvies over het beoogde toekomstgerichte onderwijs. Maar 18 mei 2016, de dag waarop het Algemeen Overleg over het eindadvies van Schnabel plaatsvond in de Tweede Kamer, veranderde vervolgens in een onvervalste

verlaten. Door de resterende partijen AOB, CNV Onderwijs FvOv en Platform VVVO, verbreed met de sectorraden (PO- en VO-raad), de Algemene Vereniging Schoolleiders (AVS), het Landelijk Actie Komitee Scholieren (LAKS) en Ouders en Onderwijs, werd de Coördinatiegroep gevormd. Op basis van de resultaten uit de Verdiepingsfase werd een nieuwe aanpak voor de benodigde curriculumherziening gemaakt.

Afgelopen april 2017 hebben hierover rondetafelgesprekken plaatsgevonden in de Tweede Kamer en op 20 april 2017 volgde een Algemeen Overleg. De parlementaire behandeling van de herziening van het curriculum voor het primair en voortgezet onderwijs stemt mij hoopvol. Door moties van de Tweede Kamerleden Becker, Bruins, Rog, Van Meenen, Straus, Beertema en Bisschop blijft de positie van de vakken in het voortgezet onderwijs behouden, is er aparte aandacht voor de positie van het vmbo en vervullen leraren in de aanpak een sleutelrol.

Vanaf nu kunt u zich via curriculum.nu melden om (voor geschiedenis) mee te doen in het ontwikkelteam Mens&Maatschappij. Deze maand starten de selectieteams voor de samenstelling van de negen ontwikkelteams die in februari 2018 beginnen. Ondertussen zit de VGN niet stil. In drie werkgroepen worden de koersuitspraken en bouwstenen van *Bij de Tijd 1* en *2* geconcretiseerd om op ons congres van 9 maart volgend jaar te presenteren. Wat hebben we toch een prachtig vak: door het verleden te kennen, begrijpen we het heden en nemen we verantwoordelijkheid voor de toekomst. ■

Wat moeten kinderen die nu nog een luier om hebben, kennen en kunnen als ze straks klaar zijn met basis- en middelbare school?

gehaktdag. Een paar draagbalken onder de constructie van Schnabel, zoals het verdwijnen van vakken en het verschijnen van domeinen, werden door een nagenoeg eenstemmig parlement onderuit getrokken.

Dekker vroeg de Onderwijscoöperatie met daarin de uitermate kritische BON (Vereniging Beter Onderwijs Nederland) met een nieuw rapport te komen. Met een prachtige term werd dit vervolg 'de Verdiepingsfase' genoemd. Ondertussen had in oktober 2016 de BON de Onderwijscoöperatie

Ton van der Schans is voorzitter van de VGN. Hij werkt als docent geschiedenis op de Driestar Hogeschool (pabo) in Gouda.

Geschiedenislokaal.nl

Lokale erfgoedbronnen nu overzichtelijk online beschikbaar

Lokale erfgoedinstellingen beschikken over een schat aan bronnen die het geschiedenisonderwijs kunnen verrijken. Helaas kan een docent in verband met tijd en budget niet iedere erfgoedinstelling klassikaal bezoeken. Geschiedenislokaal.nl biedt uitkomst door lokale bronnen afkomstig van verschillende erfgoedinstellingen op een overzichtelijk online platform aan te bieden.

Het *Geschiedenislokaal* is een platform waarop lokale historische bronnen zoals foto's, documenten, objecten, plattegronden en filmfragmenten op een aantrekkelijke manier worden aangeboden. Hoewel het digitale lokaal ook geschikt is voor andere geïnteresseerden, is het met name bedoeld voor gebruik in het voortgezet onderwijs. Het primaire doel is leerlingen vertrouwd te laten raken met lokaal cultureel erfgoed als primaire bron van kennis over de (lokale) geschiedenis. Of het nu om een archiefstuk, archeologische vondst of schilderij gaat, de leerling kan deze in het *Geschiedenislokaal* terugvinden. Voor het onderwijs relevante lokale bronnen van verschillende erfgoedinstellingen worden op één website aangeboden, uiteraard met juiste bronvermelding. De Haarlemse variant, **Geschiedenislokaal023.nl**, wordt bijvoorbeeld gevuld met bronnen uit de collecties van het Noord-Hollands Archief, Bureau Archeologie Haarlem, Teylers Museum, Frans Hals Museum, Museum Haarlem en Bibliotheek Kennemerland.

Op moment van schrijven zijn er vijf *Geschiedenislokalen*: **Geschiedenislokaal023.nl** (Haarlem), **Geschiedenislokaal013.nl** (Tilburg), **Geschiedenislokaalutrechtwo1.nl** (provincie Utrecht tijdens de Eerste Wereldoorlog), **Geschiedenislokaal024.nl** (Nijmegen) en **Geschiedenislokaalwaterland.nl** (regio Waterland).

Themapagina's

De bronnen op *Geschiedenislokaal* kunnen 'individueel' worden geraadpleegd, maar ook via themapagina's over lokale en door het onderwijsveld gevraagde onderwerpen. In het Haarlemse lokaal gaat het dan bijvoorbeeld om het Beleg van Haarlem (1572-1573), in het Tilburgse lokaal over textielfabrieken en in het lokaal van regio Waterland over de Watersnoodramp van 1916. Naast de thema's zijn bronnen ook benaderbaar via een zoekveld, gekoppelde trefwoorden en de (voor het onderwijs verplichte) tijdvakken. Er is tot op detailniveau in te zoomen op de

bronnen. Daarnaast zijn deze te printen, te delen op sociale media en gratis te downloaden op hoge resolutie voor gebruik in presentaties op bijvoorbeeld het digibord of in (profiel)werkstukken. Om oude, handgeschreven documenten in begrijpelijke vorm aan te kunnen bieden, is een speciale 'transcriptietool' ontwikkeld. Over de eigenlijke bron wordt daarbij een balkje geplaatst met daarin de transcriptie of hertaling van de tekst. Met de muis verplaats je de balk naar boven en beneden. De eigenlijke bron blijft op de achtergrond zichtbaar, zodat het contact hiermee niet verloren gaat. Voorbeelden hiervan zijn de briefkaarten van Kitty en Joke Wijze op **Geschiedenislokaal024.nl** en het gesmokkelde lapje op **Geschiedenislokaal023.nl**.

Lise Koning werkt als projectmedewerker educatie aan *Geschiedenislokaal023.nl* bij het Noord-Hollands Archief.

Onder: Homepage van *Geschiedenislokaal023*. Rechts: Transcriptietool bij de bron 'Gesmokkeld lapje'.

Tools

Themapagina's zijn voorzien van bijpassende extra's. Op dit moment wordt een aantal 'tools' aangeboden waarmee leerlingen een beter beeld kunnen krijgen van de context van de bronnen en hun relatie ten opzichte van andere aangeboden bronnen. Bronnen uit een thema kunnen op een tijdlijn worden vertoond of, als bronnen zijn voorzien van geo-informatie, worden weergegeven op een kaart. Met een derde tool is het mogelijk toen/nu-foto's te bekijken. Foto's uit het verleden kunnen door met de muis naar links of rechts te schuiven worden vergeleken met een foto van dezelfde locatie uit het heden. De leerlingen kunnen ook aan de slag met de bronnen. In het *Geschiedenislokaal* wordt daartoe op dit moment de tool 'kaart.cc' aangeboden, waarmee moderne en historische kaarten met elkaar vergeleken kunnen worden. Een opdracht kan bijvoorbeeld zijn om via een historische kaart uit te zoeken waar de inmiddels afgebroken stadspoorten van Haarlem zich bevonden en vervolgens via een Google Maps-kaart na te gaan wat nu op deze locaties te vinden is. Tevens kunnen ontwikkelde spellen via **Erfgoedtools.nl** geïntegreerd worden in het *Geschiedenislokaal*. Een leraar, leerling of educatief medewerker kan zélf de inhoud bepalen van een spel en deze vervolgens opslaan of doorsturen. Leerlingen kunnen bijvoorbeeld aan de hand van het reeksspel bronnen in chronologische volgorde plaatsen en met het koppelspel bronnen aan kenmerkende aspecten koppelen.

¹ www.geschiedenislokaal023.nl/verhalen-uit-de-beerput.

² www.geschiedenislokaal023.nl/leerlingen.

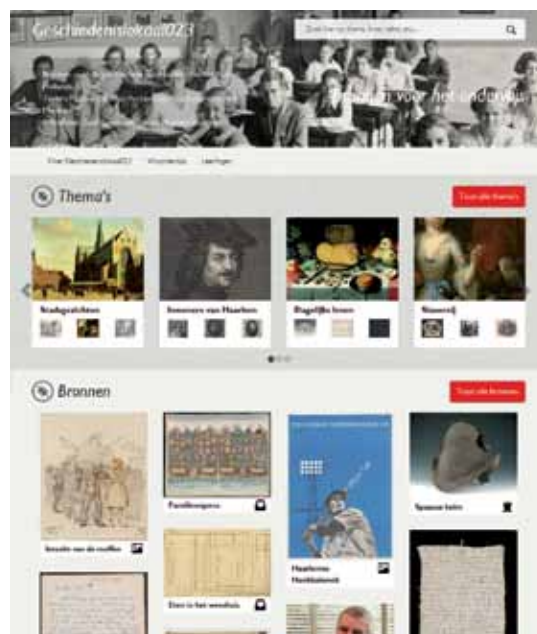
³ www.geschiedenislokaalutrechtwo1.nl/opdrachten.

Historische context

In 2009 startte het Noord-Hollands Archief in samenwerking met het Stedelijk Gymnasium Haarlem en het Bureau Archeologie Haarlem het succesvolle educatieproject *Verhalen uit de Beerput*.¹ Voor dit nog altijd voortdurende project doen gymnasiasten onderzoek naar de vraag hoe een bij de school opgegraven archeologische vondst – permanent tentoongesteld in vitrines in de pauzeruimtes van de school – ooit in de beerput terecht is gekomen. Hoewel de leerlingen hierbij volop mogen fantaseren, moet hun verhaal in een historische context worden geplaatst. Deze historische context verkrijgen de leerlingen door het Bureau Archeologie Haarlem fysiek, en het *Geschiedenislokaal* digitaal, te bezoeken. Dit project is een uitstekend voorbeeld van een geslaagde samenwerking tussen *Geschiedenislokaal* en een docent. Geschiedenisdocent Marcel Hummelink geeft aan welke bronnen afwezig zijn op *Geschiedenislokaal023* om zijn educatieproject in de klas te kunnen uitvoeren en het Noord-Hollands Archief vult deze als beheerder van *Geschiedenislokaal023* waar mogelijk aan. Aan de hand van eenzelfde samenwerking zijn geschiedenisdocent Rens Goedknecht van het Eerste Christelijke Lyceum en *Geschiedenislokaal023* reeds gestart met de ontwikkeling van een praktische opdracht over sociaal-culturele veranderingen tijdens de twintigste eeuw.

Achttiende-eeuwse bronnen

Zoals het educatieproject *Verhalen uit de Beerput* laat zien gaat een *Geschiedenislokaal* niet ten koste van bezoeken aan een erfgoedinstelling. In tegendeel, het *Geschiedenislokaal* verrijkt een bezoek aan een erfgoedinstelling omdat er gemakkelijk teruggekoppeld of vooruitgeblikt kan worden aan een bezoek. Zo was geschiedenisdocent Ellen van den Heiligenberg van het Sancta Maria in Haarlem op zoek naar een aanvullende opdracht over het onderwerp verlichting naar aanleiding van een klassenbezoek aan Teylers Museum. Het Noord-Hollands Archief heeft

vervolgens bronnen gerelateerd aan de verlichting op *Geschiedenislokaal023* geplaatst. Aan de hand van een praktische opdracht worden leerlingen door de achttiende-eeuwse bronnen geleid: een pagina uit de *Encyclopédie*, een inboedel van een Haarlemse koopman en een antwoord op een prijsvraag van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.² 'Het is echt leuk zo'n archiefonderzoek te doen en het lezen in de oude boeken vergrootte ook het begrip van de leerlingen – ook al vonden ze dat moeilijk,' aldus Van den Heiligenberg.

Erfgoedinstellingen die een *Geschiedenislokaal* opzetten hebben echter niet allen de capaciteit om opdrachten te maken. Het Geschiedenislokaal van Utrecht in de Eerste Wereldoorlog heeft hier een simpel alternatief voor bedacht. Naast een ruim aanbod van kant-en-klare opdrachten vind je op *Geschiedenislokaalutrechtwo1* onder de bronnen ook een 'kijkwijzer' die leerlingen helpt de bron kritisch te bekijken en te begrijpen.³ Een voorbeeld hiervan is de kijkwijzer onder de afkondiging van de mobilisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog. Wat is de Nationale Militie? Wie is de afzender van de oproep en aan wie is die gericht? Wat is een 'openbare kennisgeving'? Hoeveel tijd hadden mannen om zich klaar te maken voor de mobilisatie?

Keuzemogelijkheden

Het *Geschiedenislokaal* hoeft zich uiteraard niet te beperken tot de traditionele geschiedenisles. 'Leerlingen kunnen er zelfstandig mee aan de slag en er zijn veel keuzemogelijkheden,' schrijft geschiedenisdocent Roel Verheijden van Overstag in Veenendaal. Zo heeft een vmbo-leerling van Overstag een tabaksdoos van een gevluchte Belgische militair nagmaakt. Tot slot kunnen ook bijvoorbeeld docenten CKV en aardrijkskunde baat hebben bij het *Geschiedenislokaal* (denk hierbij aan het thema over Vincent van Gogh in *Geschiedenislokaal013* en de vele kaarten en plattegronden in de *Geschiedenislokalen*). Deze diversiteit in het bronnenmateriaal noemt geschiedenisdocent Albert Jens van KSG De Breul in Zeist terecht 'een groot pluspunt'. Al met al is het *Geschiedenislokaal* ook zonder aanvullende

opdrachten en kijkwijzers een goudmijn.

Geschiedenislokaal.nl is tot slot zo opgezet dat ook andere culturele instellingen in Nederland zoals archieven, musea en historische verenigingen voor een klein bedrag hun eigen lokale *Geschiedenislokaal* kunnen inrichten. Heeft uw regio geen *Geschiedenislokaal*, maar zou u hier als docent graag gebruik van willen maken? Ga dan in gesprek met culturele instellingen in uw eigen omgeving! ■

Geschiedenislokalen

www.geschiedenislokaal.nl (algemeen)

www.geschiedenislokaal023.nl (Haarlem)

www.geschiedenislokaal024.nl (Nijmegen)

www.geschiedenislokaal013.nl (Tilburg)

www.geschiedenislokaalutrechtwo1.nl

(provincie Utrecht tijdens de Eerste Wereldoorlog)

www.geschiedenislokaalwaterland.nl (Waterland).

U kunt ons ook volgen via Facebook (geschiedenislokaal),

Twitter (@geschiedlokaal) en Instagram (gslokaal).

ADVERTENTIE

Wartime Stories

Educatieve game over
de Tweede Wereldoorlog

Vraag een gratis kennismakingspakket
aan via www.wartimestories.nl

uitgeverij
~deviant
Studiemeter Studiereader

Paus Adrianus VI revisited

Nadat Adriaan Boeyens uit Utrecht op 9 januari 1522 tot paus was gekozen, schreef de Romeinse stadsdichter Pietro Aretino honend: 'Wie is dat? Een Vlaming, nog nooit gezien en zonder naam.' Met de kennis van toen is dat wel begrijpelijk, omdat men er in Italië vanuit ging dat er na de dood van paus Leo x (Giovanni de' Medici) wel weer een telg uit dit roemruchte geslacht verkozen zou worden. Neef Giulio stond al in de startblokken, maar omdat de kardinalen het niet eens konden worden, stelde deze Giulio voor dan maar iemand te kiezen die zij niet kenden en die bovendien ver weg zat. Aldus besteeg de eerste (en voorlopig enige) Nederlander de pauselijke troon.

In de geschiedschrijving beschouwt men het krap 600 dagen tellende pontificaat van Adrianus vi (hij overleed 14 september 1523) als een intermezzo tussen de 'renaissancepauzen'. Giulio de' Medici volgde hem immers alsnog op als Clemens vii. Adriaan stond lange tijd bekend als een sobere, ingetogen intellectueel, die met veel goede bedoelingen geprobeerd heeft hervormingen door te voeren in de corrupte en verdeelde kerk van Rome, maar daarin niet is geslaagd.

In dit nieuwe boek van Twan Geurts wordt dit beeld gecorrigeerd. Het is een levensschets waarin de persoon van Adriaan breed in de historische context wordt geplaatst, zodat we een goed overzicht krijgen van de spanningen in de tijd van de renaissance en de Reformatie. Uiteraard wordt ruimschoots aandacht besteed aan de hervormingspogingen van Adriaan. Hij probeert de curie te versoberen door te snijden in de uitgaven voor feesten en partijen. Zelf geeft hij het goede voorbeeld door – vaak in afzondering – te dineren met eenvoudige Hollandse kost (vis en bier). De schilder Rafaël moet zijn

werk aan de pauselijke vertrekken staken en wordt vervangen door Jan van Scorel. Dichters, musici en toneelspelers worden de laan uitgestuurd. Bijzonder is dat hij in een brief voor de Rijksdag van Neurenberg onomwonden stelt dat de kerk van Rome zelf fouten heeft gemaakt. Hij roept de aanwezigen op om eerst aan zelfonderzoek te gaan doen alvorens anderen te veroordelen. Maar uit deze studie van Geurts krijgen we vooral een goed beeld van de carrière van Adriaan voordat hij paus werd. Na zijn opleiding aan een school van de Moderne Devotie (waarschijnlijk in Zwolle) volgt hij een universitaire loopbaan in Leuven als theoloog. Daar ontwikkelt hij zich tot een toonaangevende geleerde, die ook door de Rotterdammer Erasmus bezocht wordt. Hij onderhoudt goede contacten met het Bourgondisch-Habsburgse hof. Hij is de opvoeder van de latere Karel v in Mechelen, wordt diens gezant in Spanje, bisschop van Tortosa en in 1516 zelfs regent van Spanje, namens Karel. Vooral aan zijn verblijf in Spanje is tot op heden nog weinig aandacht besteed. In die periode moet hij als wereldlijk bestuurder zijn kwaliteiten laten zien. Dat doet hij ondermeer door met veel moeite een opstand in Castilië en Aragon neer te slaan. Misschien is ook niet algemeen bekend dat Adriaan in 1516 een ontmoeting had met Bartolomé de las Casas. Deze priester had in het recentelijk door Spanje veroverde Amerika gezien hoe de inheemse bevolking mishandeld werd door de kolonistoren en was tot het inzicht gekomen dat dit onchristelijk was. Hij ontwikkelde zich tot een actieve lobbyist voor verbetering van het lot van de indianen. In die functie deed Las Casas een beroep op de politiek/kerkelijk leider in Spanje van dat moment: Adriaan. Uit het verslag van deze bijeenkomst van Bartolomé zelf kan opgemaakt worden dat de

De Nederlandse paus.

Adrianus van Utrecht, *Twan Geurts* (Balans, Amsterdam 2017), 320 blz., € 27,50

regent positief stond tegenover zijn onderneming en dat hij hem de kans gaf in een bepaald gebied zijn idealistische project uit te voeren.

Nu we in staat zijn kennis te nemen van de hele voorgeschiedenis van het pausschap van Adriaan, zullen we ons er niet meer over verbazen dat deze timmermanszoon uit Utrecht 'ineens' tot paus werd gekozen. Hij was niet alleen een begaafd theoloog en pedagoog, maar ook een raspoliticus die steeds nauwe banden onderhield met Karel v en zijn hof. Geurts heeft een boek geschreven dat wetenschappelijk verantwoord is en leest als een spannende detective; Adriaan overleeft in Leuven een vergiftigingspoging met arsenicum en rondom zijn dood circuleren al snel complottheorieën. Het boek kan in het onderwijs goed gebruikt worden bij het schrijven van werkstukken. Met behulp van de aan het slot opgenomen lijst van Adrianus' sporen in Utrecht en de verhelderende illustraties kan men makkelijk een zinvolle dagexcursie naar Utrecht plannen.

Nico Lettinck

Sprankelende getuigenis van een hoogopgeleide Romein

In 2004 verscheen het eerste deel van Ad Fontes, een serie vertalingen van vroegchristelijke bronnen. Met enige regelmaat verschijnen er nieuwe titels. Ik tel er inmiddels zeven. Het aardige van deze uitgaven is de begeleidende originele brontekst. Het meest recente deel is de *Brief aan Diognetus*. De opzet van de vertaler, de lezer terugbrengen naar de bronnen, lijkt mij geslaagd. De *Brief aan Diognetus* is van een onbekende auteur en wordt geplaatst aan het einde van de tweede eeuw. In het Oost-Romeinse Rijk wordt het christendom langzaam opgepakt door de bovenlaag van de samenleving. Diognetus is daar een belangrijke vertegenwoordiger van. Echter, in de heidense wereld blijkt het christendom niet vanzelfsprekend; het geloof in wording is uitleg verschuldigd. Bovendien zijn de christelijke dogma's nog lang niet uitgekristalliseerd. De brief, bij toeval gevonden in 1436 in Constantinopel, geeft een sprankelende getuigenis van een hoogopgeleide 'Romein' in een gehelleniseerde wereld; zijn taal en filosofie zijn Grieks. De manier waarop hij het geloof benadert ook. Het godsbeeld is eerder transcendent dan antropomorf; waarheid en woord zijn abstracties. De brief geeft een aantal inzichten. De transcendente benadering doet denken aan de traditie van Plato, terwijl andere verwijzingen eerder herinneren aan de mysteriegodsdiensten van het Midden-Oosten – de auteur lijkt op zoek naar een symbiose. In vii bijvoorbeeld spreekt de auteur over 'de waarheid en het onpeilbare woord' (λογος – logos), wat niet alleen resoneert met Plato, maar ook verwijst naar de opening van Johannes: 'In den beginne was het Woord.' De waarheid op haar beurt is enerzijds logisch en valt anderzijds terug op traditie: '(zij)

schenkt verstand, zij onthult mysteriën' en laat zich 'leiden door wat de vaders leren'. (xi) Het is een interessante inspanning om het jonge christendom te zien als een natuurlijk gevolg van bestaande opvattingen, een samensmelten van de Griekse filosofie, de oude mysteries, traditie en het nieuwe christendom. Ook voor leerlingen zijn er aanknopingspunten. De auteur merkt bijvoorbeeld op dat christenen de wetten zoals die zijn vastgelegd gehoorzamen 'maar met hun eigen leven zijn ze aan die wetten superieur'. (v) Bij havo- en vwo-leerlingen kunnen we de vraag opwerpen hoe een Romeinse keizer daarover zal denken. Verderop vinden we een uitspraak over een onsterfelijke ziel 'in afwachting van de onvergankelijkheid die in de hemel is'. (vi) Daarmee schijnt er een lichtje op de aantrekkingskracht van het nieuwe geloof voor slaven.

Minder fraai, maar wel zo belangrijk is de inblik in het beginnende antisemitisme: 'Als buitenlanders worden ze door de Joden bestreden.' Dat maakt de Joden vijanden van de christenen. Sjoerd Mulder (*Trouw*, 27 juli 2016) kreeg bij het lezen nog 'het gevoel dat veel elementen uit de brief je ontgaan door gebrek aan achtergrondkennis'. Dat is misschien zo, maar een kleine kennismaking hoeft natuurlijk niet uitputtend te zijn. Bovendien bieden de inleiding, de noten en de literatuurverwijzingen voldoende ingangen voor verdere studie. Zelf kreeg ik bij het lezen zo nu en dan de sensatie heel even een glimp van een bewogen historische werkelijkheid op te vangen. Voor liefhebbers van de late oudheid is het genieten, maar ook voor een eerste kennismaking is dit een prima vertrekpunt.

Wessel van Setten ■

Brief aan Diognetus. Ad Fontes. *Bezorgd, vertaald en ingeleid door Michiel Op de Coul* (Meinema, Zoetermeer 2015), 64 blz., € 15,95

Brief aan Diognetus

AD FONTES

bezorgd, vertaald en
ingeleid door

Michiel Op de Coul

Laatste examens oude stijl

De vmbo-examens geschiedenis van 2017

Docenten vonden het examen GL/TL 2017-1 wat moeilijkheidsgraad betreft vergelijkbaar met het examen van vorig jaar. Wie goed geleerd had, werd beloond. Alleen voor leerlingen die moeite hebben met lezen, blijft het examen geschiedenis een probleem.

Huub Kurstjens
is toetsdeskundige
geschiedenis bij het
Cito.

Dit was het laatste jaar dat het vmbo-examen over twee aparte onderwerpen ging: staatsinrichting en het historisch overzicht vanaf 1900. Volgend jaar zijn die onderwerpen geïntegreerd en wordt een aangepaste syllabus gebruikt als basis voor een nieuw examen met als titel: *Historisch overzicht en staatsinrichting vanaf 1848*.¹ Hier en daar was in het examen al iets te merken van een nieuwe aanpak. Op *Nu.nl* stond na afloop van het examen een artikel met de volgende kop: VEEL SCHRIJVEN BIJ EXPERIMENTEEL VMBO-EXAMEN GESCHIEDENIS. Dat was een verrassende kop. En niet zozeer vanwege het feit dat er veel geschreven moest worden – dat is al jaren het geval. Nee, dat het examen een experimenteel examen was, dat was de grote verrassing. In het artikel werd vervolgens duidelijk waar deze kop vandaan kwam. Eén geschiedenisdocent had gezegd dat er in dit examen al andere typen vragen zaten die vanaf het volgend jaar vaker opgenomen zouden worden, zogenaamde toepassingsvragen: ‘Ze hebben in het examen van dit jaar al geëxperimenteerd met die vragen,

staan. De vraag ging over een journalist die in een protestantse krant in 1896 een artikel schreef over een bijeenkomst van socialisten. De vragen die leerlingen hierbij moesten beantwoorden, gingen over de betrouwbaarheid van de bron. Bij betrouwbaarheid gaat het dan vooral over de volgende vragen: wie heeft de bron gemaakt (de persoon)? Wanneer is de bron gemaakt (de tijd)? Wat is de inhoud van de bron (de informatie)? Met welk doel en onder welke omstandigheden is de bron gemaakt (de bedoeling)? En voor welke vraag levert de bron betrouwbare informatie op? Sommige leerlingen hadden geantwoord dat de bron betrouwbaar was, want de schrijver was een journalist en die neemt zijn werk serieus. Nu mag je van de goede bedoelingen van een journalist uitgaan, maar dat is toch niet echt een criterium om de betrouwbaarheid van een bron te kunnen vaststellen.

Welke vragen bedoelde de docent toen hij het had over ‘toepassingsvragen’ waarmee in dit examen geëxperimenteerd zou zijn? Volgens hem ging het om de vragen 14, 21, 35 en 44. Bij vraag 14 moest er één verandering genoemd worden in de staatsinrichting van Nederland vanaf 1848 waarbij de politieke invloed van de burgers op het bestuur in Nederland werd vergroot. Vervolgens moest er aangegeven worden waardoor deze verandering de invloed van de burgers groter maakte. Bij de beantwoording van deze vraag kon gebruik gemaakt worden van ruim honderdvijftig jaar Nederlandse geschiedenis. De leerling was vrij zelf een verandering te benoemen, als er in het antwoord maar duidelijk gemaakt werd waardoor de invloed van de burgers groter werd. Met een p’-waarde van .72 bleek deze vraag niet voor veel problemen te zorgen. Vraag 21 daarentegen leverde wel veel problemen op. Daarbij moesten leerlingen eerst twee ideologieën noemen van respectievelijk Duitsland en de Sovjet-Unie eind jaren dertig, om vervolgens de verbazing te kunnen verklaren waarom beide landen in 1939 een verdrag met elkaar sloten. Het probleem zat niet zozeer in de twee afzonderlijke stappen die gezet moesten worden in de beantwoording van de vraag (dat is, zoals het op deze manier gedaan

‘De aanpak van de nieuwe examens zal niet totaal anders zijn, maar het kennismaken van de vernieuwde syllabus is wel noodzakelijk’

waardoor het examen iets meer op een havo-examen lijkt qua vraagstelling. Zo moesten scholieren vaker kijken naar de contexten.² Dat is toch echt iets anders dan de kop suggereert. Overigens waren er in de pers ook andere onjuistheden over examens te lezen, zoals de spelfouten in het examen Nederlands, de verkeerde druk van een atlas bij aardrijkskunde en dat bij de digitale centrale examens in de beroepsgerichte leerwegen de inhoud niet te controleren zou zijn.³

Betrouwbaarheid

Een mooi voorbeeld van het controleren van informatie op juistheid en betrouwbaarheid is vraag 3 in het examen GL/TL 2017-1. Deze vraag zou bij een opleiding journalistiek niet mis-

Kader 1

Bewerkte vraag uit: examen GL/TL 2017-1 (p' .47).
Een politieke prent over de Zesdaagse Oorlog (1967).

Toelichting: De man in het midden is de minister van Defensie van Israël. Links op de prent is de koning van Jordanië te zien en rechts op de prent de Egyptische president.

Na afloop van de Zesdaagse Oorlog zijn de meningen over deze prent verdeeld. De een vindt dat de prent een juist beeld geeft van de Zesdaagse Oorlog. De ander vindt dat de prent een onjuist beeld geeft van de Zesdaagse Oorlog. Geef voor beide meningen één historisch argument dat daarbij past.

Antwoord leerling: De prent geeft een juist beeld van de Zesdaagse Oorlog, omdat Jordanië en Egypte toentertijd in oorlog waren met Israël en Israël met gemak won, zoals je in de prent ziet. De prent geeft een onjuist beeld van de Zesdaagse Oorlog, omdat de oorlog geen vuistgevecht was tussen de koning van Jordanië, president van Egypte en minister van Defensie van Israël. Het was een oorlog met soldaten zoals elke andere oorlog.

is, een min of meer nieuw type vraag), maar dat leerlingen niet wisten wat een ideologie was. Een ander 'nieuw type vraag' was vraag 35. Daarbij moest een vergelijking gemaakt worden tussen de Eerste en de Tweede Feministische Golf aan de hand van een politieke poster uit 1977. Deze vraag werd met een p'-waarde van .56 redelijk gemaakt.

Bij vraag 44 ten slotte ging het om het in een juiste tijdsperiode plaatsen van een zestal gegeven gebeurtenissen uit de geschiedenis van Albert Heijn. Inderdaad, ook bij havo-examens komen deze chronologische ordeningsvragen voor, maar ze worden al jarenlang in de vmbo-examens gebruikt. Nieuw bij deze vraag was dat de gebeurtenissen geen willekeurige gebeurtenissen betroffen, maar gecentreerd werden rondom één thema: de geschiedenis van Albert Heijn. Deze

vraag deed het redelijk goed met een p'-waarde van .57.

Overigens zaten er de afgelopen jaren soortgelijke 'toepassingsvragen' in de examens. Voor voorbeelden hiervan, zie de brochure die behoort bij de voorbereiding van de nieuwe examens vanaf 2018.⁴

Taligheid

Kortom: deze vragen waren met een gemiddelde p' van .53 iets moeilijker dan het gemiddelde van het hele examen (p .60), maar de echte moeilijkheid die leerlingen ervoeren, betrof vooral de vraagstelling, het vele lees- en schrijfwerk en het gebruik van bronnen. Over de taligheid van het vmbo-examen geschiedenis heb ik de afgelopen jaren veel geschreven.⁵ Geschiedenis is een talig vak waarbij begrijpend lezen een grote rol speelt. Soms is relatief veel tekst nodig om de context van een vraag te kunnen beschrijven en te kunnen begrijpen. Daarbij zijn leerlingen die goed zijn in taal in het voordeel, maar die leerlingen moeten wel geleerd hebben voor het examen en hun kennis en vaardigheden kunnen toepassen. Als het vak geschiedenis alleen maar gekozen wordt omdat het een 'leuk' vak is, dan zal een docent of decaan daaraan moeten toevoegen dat het een vak is waarvoor behoorlijk geleerd moet worden en dat geschiedenis ook nog een talig vak is.

PISA-onderzoek wijst uit, dat terwijl de prestaties van havo- en vwo-leerlingen op het gebied van taal op peil blijven, die van vmbo-leerlingen iets gedaald zijn ten opzichte van vorige metingen.⁶ Docenten en leerlingen merken soms op dat sommige begrippen te moeilijk zijn. Vaak zijn dat begrippen die bij het vak geschiedenis horen, die in de syllabus staan en die daarom gekend moeten worden. Er is maar één remedie: veel oefenen met oude examens wat betreft vraagstelling, taal en historische begrippen, maar dan wel tijdens lessen die gegeven worden door bevoegde vakdocenten.

Chronologie

In ieder examen zitten moeilijke en makkelijke vragen, zo ook in het examen GL/TL 2017-1 van dit jaar. Moeilijke vragen zijn soms het gevolg van examinering van het verrijksdeel, dat inhoudelijk en wat vaardigheden betreft meer van de leerlingen vergt. Maar vragen uit het verrijksdeel gekoppeld aan een spotprent of aan propaganda-afbeeldingen zijn vaak extra moeilijk. Zo waren vraag 27 over Nederlands-Indië/Indonesië (p' .37) en 34 over het Midden-Oostenconflict (p' .47) bepaald pittig te noemen. Extra moeilijk is de interpretatie van spotprenten. Vmbo-leerlingen vinden het moeilijk de strekking van een boodschap in een spotprent goed onder woorden te brengen. Soms nemen ze de boodschap in een spotprent letterlijk (zie kader 1). ▶

¹ Voor nadere tekst en uitleg over de examens vanaf 2018, zie *Kleio* 2, jrg. 58, maart 2017, p. 60-63.

² Zie: <https://tinyurl.com/y93rhvw8>.

³ Voor een toelichting op de controlebaarheid van de digitale examens, zie de reactie van het CvTE: <https://tinyurl.com/y7ayykwow>.

⁴ Voor de brochure, zie: <https://tinyurl.com/hr6ntpo>.

⁵ Zie bijvoorbeeld: <https://tinyurl.com/jrl889b>.

⁶ Het PISA-onderzoek (Programme for International Student Assessment) is een grootschalig internationaal vergelijkend onderzoek naar de kennis en vaardigheden van 15-jarigen. Het onderzoek wordt uitgevoerd onder auspiciën van de OESO. Zie: <https://tinyurl.com/y9emlfht>.

Kader 2

De gegevens van de Toets- en Item Analyse op basis van de versnelde correctie

Hieronder staan schematisch de gegevens die bij het Cito via het Wolfsysteem zijn binnengekomen op basis van de versnelde correctie. Deze gegevens zijn nodig om een afgewogen oordeel te kunnen geven over de aanvaardbaarheid, validiteit en betrouwbaarheid van het examen. Ook is het mogelijk om op basis van deze gegevens een vergelijking te maken met eerder afgenomen examens. Samen met het commentaar dat na afname op de examens gegeven wordt, leidt dit tot de vaststelling van de normering (de N-term) door het CvTE.

Het vmbo-examen 2017 in cijfers (alleen het papieren examen GL/TL):

	GL/TL
gemiddelde score / schaallengte	39,07 / 65
gemiddelde p-waarde*	0,60
vastgestelde N-term*	0,9
% onvoldoende (na vaststelling door CvTE)	19,6
gemiddelde cijfer	6,3
betrouwbaarheid*	0,76
standaarddeviatie*	7,68
aantal kandidaten	23.624
steekproefgrootte	19.245

* De **gemiddelde p-waarde** is een maat voor de moeilijkheidsgraad van een examen. Van eenzelfde orde is de **p'-waarde van een vraag**. Een p- of p'-waarde van .10 betekent een erg moeilijk examen of een erg moeilijke vraag. Een waarde van .90 een erg makkelijk examen of een erg makkelijke vraag. De p/p' wordt berekend door de gemiddelde score op een examen/vraag te delen door de maximaal haalbare score op dat examen/die vraag. De waardes worden vaak aangegeven als een percentage.

* De **N-term** of de **normeringsterm** is een ijkvariabele die gebruikt wordt om de score op het examen om te zetten in een cijfer. Hoe hoger de N-term, hoe (relatief) moeilijker het examen was.

* De **betrouwbaarheid** is de mate waarin de scores consistent, nauwkeurig en reproduceerbaar zijn, kortom vrij van meetfouten.

* De **standaarddeviatie** is een spreidingsmaat. Hoe groter de spreiding, hoe beter de hele scoreschaal wordt benut.

Zie voor meer informatie de toetstechnische begrippenlijst:

<https://tinyurl.com/pjhp4h>.

Er zaten enkele vragen in het examen die iets te veel van de leerlingen vergden (en dus minder geslaagd waren), zoals vraag 37, waarbij de dalende uitgaven van het ministerie van Defensie in Nederland vanaf 1989 gekoppeld moesten worden aan de val van de Muur/het einde van de Koude Oorlog (p' .21) en vraag 40, waarbij een overzicht van het aantal nieuwe landen in 1991 gekoppeld moest worden aan het opkomende nationalisme in Europa (p' .17). Daar stonden dan weer enkele erg makkelijke vragen tegenover (vraag 1: p' .90 en vraag 10: p' .92). Het gehele examen kwam uiteindelijk uit op een gemiddelde p-waarde van .60, met een gemiddeld cijfer van 6,3 en een N-term van 0,9, een heel gemiddeld examen dus (zie kader 2).

Leerlingen vinden vragen die te maken hebben met het in een juiste volgorde plaatsen van gebeurtenissen of afbeeldingen in de tijd, de chronologievragen, moeilijk. Het ontbreekt hen daarbij aan een chronologisch-historisch kader. Toch is dit jaar te merken dat op deze vragen flink geoefend werd. Met een gemiddelde p-waarde van .60 wijken deze vragen (het gaat om vraag 17, 25, 39 en 44) niet af van de gemiddelde p-waarde van .60 van het hele examen. Soms vinden docenten het wel lastig de juiste score toe te kennen aan deze vragen, maar ook hier geldt: oefening baart kunst (zie kader 3).

Digitale examens

Het vmbo bestaat naast GL en TL nog uit twee andere leerwegen: BB en KB. Voor deze twee leerwegen bestaan er naast de papieren examens, die nauwelijks meer worden afgenomen, ook digitale examens geschiedenis. Het betreft voor geschiedenis maar een kleine groep leerlingen die deze examens maakt, per leerweg ongeveer tweehonderd, maar omdat er bijna 24.000 kandidaten in GL/TL het examen geschiedenis doen, dreigt deze groep aan de aandacht te ontsnappen (zie kader 4). De meerwaarde van digitale examens zit in de mogelijkheid deze flexibel per school en per kandidaat af te nemen. Inhoudelijk hebben deze examens als voordeel dat afbeeldingen in kleur kunnen worden opgenomen en dat het mogelijk is audiovisuele middelen in te zetten, en dat is juist voor deze doelgroep uiterst aantrekkelijk. Bovendien vindt correctie op een snelle manier plaats: alleen enkele open vragen moeten handmatig nagekeken worden, de rest gaat automatisch. Helaas waren er dit jaar enkele kleine technische onvolkomenheden die geleid hebben tot enkele errata, waarvoor de leerlingen overigens gecompenseerd werden.

Examens vanaf 2018

Bepaald verheugend mag genoemd worden dat 92 procent van de docenten na afloop van het examen via een digitale vragenlijst, de zogenaamde

Kader 3

Toekenning scorepunten bij volgordevragen, zoals vraag 17 en 25:

Het gaat om vragen waar een vijf- of zestal gebeurtenissen of afbeeldingen in een juiste, chronologische volgorde gezet moet worden. Deze vragen zijn vaak twee scorepunten waard. In het cv bij beide vragen staat de opmerking: *Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder foutloze reeks ontstaat, mag één scorepunt worden toegekend.*

Het juiste antwoord van vraag 17 is: 5, 3, 1, 4 en 2.

Antwoord leerling: 3, 5, 1, 4 en 2.

Correctie: haal de 5 weg en er staat 3, 1, 4 en 2, dus: 1 punt (kan ook met het weghalen van de 3: 5, 1, 4 en 2, dus ook: 1 punt).

Antwoord leerling: 5, 1, 3, 4 en 2.

Correctie: haal de 1 weg en er staat: 5, 3, 4 en 2, dus: 1 punt (kan ook met het weghalen van de 3: 5, 1, 4 en 2, dus ook: 1 punt).

Antwoord leerling: 5, 3, 1, 2 en 4.

Correctie: haal de 2 weg en er staat: 5, 3, 1 en 4, dus: 1 punt (kan ook met het weghalen van de 4: 5, 3, 1 en 2, dus ook: 1 punt).

Conclusie: in alle genoemde voorbeelden moet er één scorepunt toegekend worden, conform de opmerking. Voor vraag 25 geldt dezelfde toepassing van de opmerking als voor vraag 17.

quicksan, aangaf dat de inhoudelijke aansluiting van het examen op het onderwijs voldoende tot (zeer) goed was. Of dit het komend jaar bij de examinering op basis van de vernieuwde syllabus het geval is, moet afgewacht worden. Bij de voorbereiding op de examinering van de nieuwe syllabus speelt de vakdocent een grote rol. De aanpak van de nieuwe examens zal niet totaal anders zijn, maar het kennismaken van de vernieuwde syllabus is wel noodzakelijk. Deze syllabus is onder andere te vinden op Examenblad.nl en op de website van CVTE.⁷ Verder is er een brochure uitgebracht ter voorbereiding op de nieuwe examens en zijn er voorbeeldexamens gemaakt voor BB, KB en GL/TL. De veranderingen in de examens vanaf 2018 zijn als volgt te herkennen:

- de geleerde kennis moet kunnen worden toegepast op voor de leerlingen onbekende bronnen
- overallvragen, zowel horizontaal in de stof als verticaal in de tijd
- nieuwe examenstof
- nieuwe vraagtypen
- het gebruik en toepassen van kernbegrippen staatsinrichting die voorafgaan aan de inhoudelijke examenstof
- het gebruik van tussenkopjes bij ieder van de zes perioden en een kopje 'Door de tijd heen' bij vragen die over meer dan één periode gaan.

Maar veel blijft ook hetzelfde, zoals:

- een groot deel van de inhoudelijke omschrijving
- de opzet met open en gesloten vragen en de verdeling tussen deze vragen
- de lengte van het examen
- vrijwel alle vraagtypes uit de bestaande examens komen ook voor in de nieuwe examens
- voor GL/TL blijft het verrijksdeel grotendeels bestaan, maar dan wel geïntegreerd, verspreid over de hele stof en cursief in de syllabus weergegeven. Tijdens de jaarlijkse vmbo-didactiekconferentie, die dit jaar plaatsvindt op vrijdag 3 november in Utrecht, zal op de ontwikkelingen rondom de nieuwe syllabus en de wijze van examinering nader worden ingegaan.⁸ ■

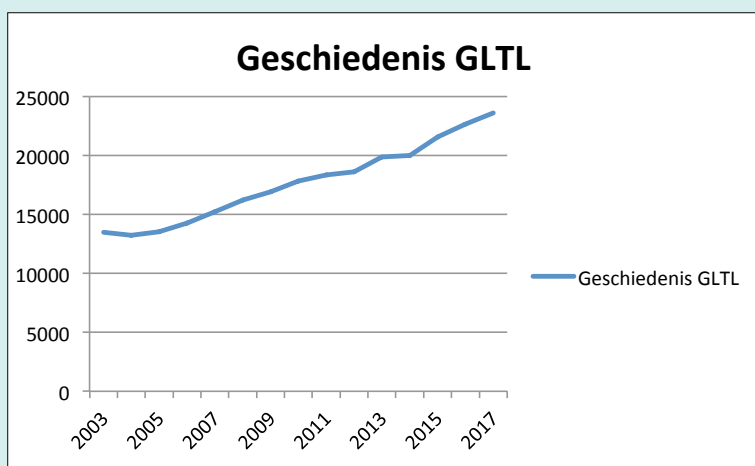
De auteur dankt Stefan Boom, Gerard Steenhagen, Evelien Verhelst, Hugo Gitsels, Maarten de Groot en Rolf Zandbergen voor hun opmerkingen en bijdragen.

⁷ Zie: <https://tinyurl.com/yd2zgkbf> en <https://tinyurl.com/ya4k2d4a>.

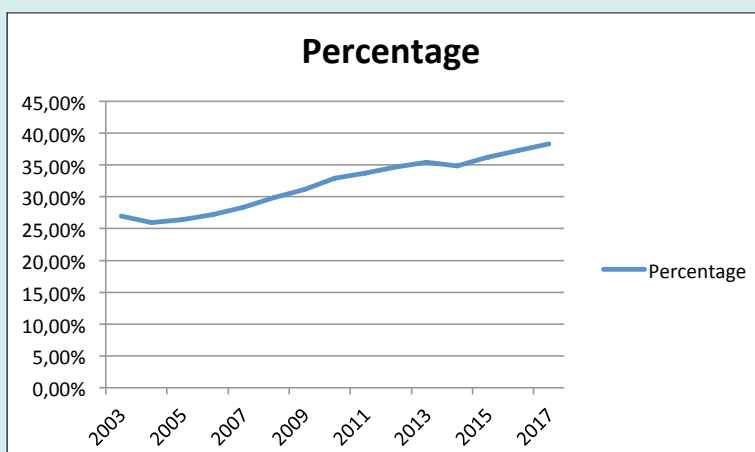
⁸ Voor meer informatie, raadpleeg: <https://tinyurl.com/ybs3r5e7>.

Kader 4

Het totaal aantal kandidaten geschiedenis GL/TL (2003-2017)

Percentage van het aantal kandidaten dat in GL/TL geschiedenis als examenvak heeft (2003-2017):

EUROPA

SPECIAAL REIZEN

DÉ REISSPECIALIST VOOR HET ONDERWIJS

Al bijna 50 jaar bieden wij deskundig reisadvies en zorgen wij voor een vakbekwame uitvoering van uw schoolreis naar vele Europese bestemmingen. Voor een compleet verzorgde reis tot het alleen verzorgen van uw accommodatie of vervoer: bij ons bent u aan het juiste adres.

Een reis per touringcar, vliegtuig of trein en verblijf in een hostel, hotel of gastgezin: u kunt met ons alle kanten op. En als reisspecialist voor het onderwijs zijn wij u natuurlijk graag behulpzaam bij het invullen en voorbereiden van uw educatieve reisprogramma.

Kortom, voor een reis op maat, toegesneden op uw wensen en budget is **Europa Speciaal Reizen** ook uw onderwijsreispartner!
Bel of mail ons voor onze gratis reisgids of een vrijblijvende offerte!

4-daagse Berlijn
3-daagse Weimar
3-daagse Londen
4-daagse Edinburgh
3-daagse Parijs
4-daagse Normandië
4-daagse Dublin
5-daagse Barcelona
5-daagse Florence
4-daagse Athene

vanaf € 96,00 pp
vanaf € 93,00 pp
vanaf € 87,00 pp
vanaf € 115,00 pp
vanaf € 100,00 pp
vanaf € 146,00 pp
vanaf € 155,00 pp
vanaf € 169,00 pp
vanaf € 182,00 pp
vanaf € 227,00 pp

VOOR EEN VRIJBLIJVENDE OFFERTE:
offerte@europaspecialreizen.nl
☎ 0412 - 481.000

Stijn

Suzanne was een buitengewone onderbouwleerling. Ze zat vooraan in het lokaal, bij mijn bureau, stelde goede vragen, werkte hard en bovenal: ze had een piekfijn handschrift waar ieder een puntje aan kon zuigen. Haar ogen twinkelden van levensvreugde, maar er schemerde ook iets ongrijpbaars door in die flonkering.

Stijn is een stuk ouder dan Suzanne. Hij is een creatieve en ontzettend vriendelijke jongen. Volwassen voor zijn leeftijd. De beste acteur van school ook. Hij rondde afgelopen jaar vwo 6 af met een prachtige cijferlijst.

Ik becijfer de schriften in de onderbouw – Suzanne maakte daar een sport van. In haar nette schrift nam ze alles over wat ze eerder in haar vlugschrift had geschreven. Ik gaf haar een tien, want echt, beter kon niet.

Toen ik tegen het einde van het schooljaar mijn postvak opende vond ik een kaart van Stijn. Hij had genoten

van mijn lessen en bedankte me voor ‘de geschiedenisverhalen, maar ook de persoonlijke verhalen en grappige anekdotes. U bent een voorbeeld!’ Ik bloosde haast – een collega die de kaart zag, zei terecht: ‘Kijk, daar doe je het voor.’ Ik geef geen les om complimenten te ontvangen, maar als ik een inspiratiebron ben geweest voor een leerling dan glunder ik van trots.

Ik gaf Suzanne les in de tweede en derde klas. Haar schriften heb ik van kافت gekopieerd en bewaard: nog steeds raadpleeg ik ze. Een nettere archivering van mijn lessen had ik niet kunnen wensen. Eerlijk, ik had het zelf niet beter kunnen doen.

‘Ik had het zelf niet beter kunnen doen’, dat zei ook mijn collega van filosofie. Stijn haalde een 9,6 op het examen en gaat komend jaar filosofie studeren. ‘Maar het had net zo goed geschiedenis kunnen worden,’ verzekerde zijn moeder me.

‘Je kan als docent je leerlingen inspireren, maar andersom kan dat ook’

Vorig jaar nam Suzanne me apart. Ze wilde me iets vertellen. ‘Misschien is het u al opgevallen, maar mijn vrienden noemen me Stijn.’ Die twinkeling in de ogen. Vanaf toen was Suzanne Stijn. Hij had zich altijd al een jongen gevoeld en ging daar nu naar leven. De kracht die hij bij de mededeling uitstraalde voelde ik in mijn hele lijf.

Stijn overtrof zijn docenten. Niet alleen in zijn werk, maar ook in zijn moed. Suzanne en Stijn zijn geweldige mensen. Je kan als docent je leerlingen inspireren, maar andersom kan dat ook. Ik pak zijn kaart er nog eens bij en lees ‘Ik zal mijn schriften voor altijd bewaren’. Ik glimlach. Stijn is een voorbeeld voor mij. En ik denk voor iedereen. ■

Jelte Posthumus woont in Groningen en is docent geschiedenis aan de CSG Liudger in Drachten. Hij schrijft al jaren over het onderwijs. Daarnaast is hij radiopresentator voor Glasnost, een Gronings radioprogramma over kunst en cultuur. Ook is hij muzikant en film liefhebber.

• VGN KLEIO •

Hoofredactie: Ben Vriesema |
hoofredactie@vgnkleio.nl

Eindredactie: Annemiek de Groot,
Juil Lelieveld, Richard de Rooij,
Anneleen Siebelink |
redactie@vgnkleio.nl

Redactie: Quinten Koster, Daan
van Leeuwen, Lisa Oskamp, Daan
Schuijt, Nicole van der Steen,
Bart den Uyl, Jan Verdonk, Hans
Vermeer, Matthijs Wieldraaijer

Medewerkers: Jelte Posthumus,
Ton van der Schans

Vormgeving: Bianca Emanuel
Magazine Design

Redactieadres: Berg en
Dalseweg 199, 6522 BJ Nijmegen
Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel |
ISSN 0165-6449

Advertentie acquisitie: Susanne
Elgershuizen, 06 - 137 601 25 |
elgershuizen15@gmail.com

Kleiokrante: Kopij kunt u sturen
naar redactie@vgnkleio.nl.

Voor uitgevers: Recensies
aanvragen via boeken@vgnkleio.nl.

Website: www.vgnkleio.nl

Social media: @gsonderwijs
www.facebook.com/vgnkleio

Contributie: Lidmaatschap
VGN € 80,- | Studenten € 50,-

**Leden- en abonnementen-
administratie:** Lid worden of uw
gegevens wijzigen? Stuur een mail
naar: aanmelden@vgnkleio.nl.

Algemeen Bestuur VGN

Ton van der Schans,
voorzitter, mediacontacten
Maarten van Gils, secretaris,
cie. nieuwe docenten,
coörd. VGN-activiteiten
Maud Knook, penningmeester
Hellen Janssen, ICT/taskforce
communicatie, cie. havo/vwo
Vincent Loth, contact LO-cie.,
PVVVO.
Steven Stegers, Euroclio,
ICT/taskforce communicatie,
cie. Wereldgeschiedenis
Jos Niewold, cie. VMBO,
contact SLO (M&M)

Berichten voor het VGN-bestuur
kunt u sturen naar:
contact@vgnkleio.nl.

Histocrypto

Deze afbeeldingen zijn cryptische aanwijzingen. Welke historisch begrip zoeken we? Stuur het antwoord vóór 19 oktober naar redactie@vgnkleio.nl. Vergeet niet uw adres erbij te vermelden! Inzenden kan ook via de website www.vgnkleio.nl.

Het antwoord op de histocrypto uit *Kleio 4* was: 1985. De winnaar is Dick Hart uit Delft. Hij wint de boekenbon van 20 euro. Gefeliciteerd!

Bijeenkomst voor nieuwe docenten

Ben jij een relatief nieuwe docent geschiedenis, een enthousiaste jonge hond die het leuk vindt om geestverwanten te ontmoeten en graag ideeën en ervaringen wil uitwisselen? Dan nodigt de commissie Nieuwe Docenten van de VGN je uit voor een netwerkmiddag voor startende docenten geschiedenis op zaterdag 30 september in Leiden.

De commissie zorgt voor een leuke excursie naar het Rijksmuseum van Oudheden die je de mogelijkheid biedt je historische kennis bij te spijkeren en je lesmateriaal verder uit te breiden. Het programma duurt van 11 tot 17 uur en de kosten bedragen een tientje. Dat is inclusief een rondleiding door het museum, een workshop, lunch en borrel. Wees gegarandeerd van een plek en meld je aan door een mail te sturen naar nieuwedocentenvgn@gmail.com. Je kunt ook lid worden van de Facebookgroep 'Nieuwe Docenten VGN'.

Koloniaal 'geluk'

Van 22 t/m 29 oktober 2017 organiseert Museum Bronbeek in de 'Week van de Koloniale Geschiedenis' in samenwerking met IndoFILMcafé Nijmegen en de Stichting Moluks Historisch Museum een reeks activiteiten rond het thema Koloniaal 'geluk'. Er is een lezing, een film, een concert, een theaterstuk en natuurlijk een tentoonstelling in Museum Bronbeek in Arnhem. Het hele programma is te vinden op tiny.cc/KK5KG.

Les over (Contra-)Reformatie

Docenten van de confessionele afdelingen van de Algemene Onderwijsbond hebben lesmateriaal gemaakt over de Reformatie en Contrareformatie in het kader van het Lutherjaar. Het lesmateriaal is bedoeld voor leerlingen in de bovenbouw vmbo, havo en vwo. Op www.reformatieenonderwijsnu.nl is veel achtergrondinformatie te vinden en zijn bronnen geplaatst.

Het volgende nummer van Kleio verschijnt 3 november

Uitnodiging nascholingsdag

Vrijdag 3 november 2017

Oorlog en dekolonisatie Nederlands-Indië/ Indonesië 1942-1949

Foto: Sukarno, vergezeld door Mohammad Hatta (rechts), roept in 1945 de onafhankelijkheid van Indonesië uit.

Scherp uw kennis over de Tweede Wereldoorlog in én de dekolonisatie van Nederlands-Indië/Indonesië aan. U bent van harte welkom bij de nascholingsdag op Landgoed Bronbeek in Arnhem op vrijdag 3 november.

Uit het onderzoek *Welk verhaal telt?* van geschiedenisdocentenopleider Marc van Berkel, blijkt dat in geschiedsmethodes beperkt aandacht is voor het Tweede Wereldoorlog- en dekolonisatieverleden van Nederlands-Indië/Indonesië. Ondanks de grote maatschappelijk belangstelling voor dit onderwerp.

Programma

Tijdens de nascholingsdag wordt u bijgepraat over de actuele stand van onderzoek naar de dekolonisatie van Indonesië. De dag bestaat uit een plenair ochtendprogramma met diverse sprekers, een bezoek aan Museum Bronbeek en een middag met werksessies met internationale collega's. De dagvoorzitter is journalist en presentator Rocky Tuhuteru.

Aanmelden

Het programma, de werksessies en het aanmeldformulier vindt u op www.4en5mei.nl/nascholingsdag

Ten behoeve van de deelname aan de nascholingsdag (inclusief warme lunch) vragen wij een bijdrage van €20 per persoon. Alle deelnemers ontvangen een nascholingscertificaat t.b.v. het lerarenregister.

Organisatie

De dag wordt georganiseerd door het Nationaal Comité 4 en 5 mei in samenwerking met de VGN, het Indisch Herinneringscentrum, Museum Bronbeek, SLO, de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en de Hogeschool van Amsterdam.

FOTO: DIEDERIK SCHIEBERGEN | PUBL

Studiereis

LESGEVEN OVER WOII EN DE HOLOCAUST

Van 29 december 2017 tot 7 januari 2018 organiseert CIDI in samenwerking met de *International School for Holocaust Studies* van *Yad Vashem* in Jeruzalem een seminar voor docenten middelbaar onderwijs die les geven over de Sjoa en WOII.

Geïnteresseerd?

Bel voor meer informatie met CIDI: 070-364 68 62.
Kijk op www.holocausteducatie.nl of www.cidi.nl

AANMELDEN/INSCHRIJVEN KAN TOT **8 OKTOBER 2017**